

12.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

12.

SZÁM

PROHÁSZKA OTTOKÁR

ELBESZÉLÉSEK ÉS UTIRAJZOK

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSVLAT
KIADÁSA

PROHÁSZKA OTTOKÁR

★

ELBESZÉLÉSEK

ÉS

ÚTIRAJZOK

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1923.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. szám.

TARTALOM.

Az élet költészete (1895.)	5
Zinka halhatatlan (1895.)	14
Oh áldott türelem (1895.)	25
Az ondavai vámos (1896.)	37
Szent-hely (1897.)	47
A németországi útvázlatokból (1886.):	
I. Kölni emlékek	62
II. A Wartburg	74
A római Collegium Germanico-Hungaricumban	
(1887—1888.)	84
Képek az Uj-világból (1904.)	180

**Nihil obstat. *Dr. Michael Marczell*, censor dioecesanus. —
Nr. 3106/1922. Imprimatur. Strigonii, die 3. Octobris 1922.
Julius Machovich, vicarius generalis.**

Az esztergomi új vashíd kapaszkodóján iparkodtam felfelé. A régi hajóhíd a parton gyászol. A túloldalon a káposztáshajók elnyúló alakjai sötétlettek s a parton tüzek égtek. Az üstök körül asszonyok settenkedtek s szűrös atyafiak ültek köröskörül, ki zsákon, ki tőkén s a fel-fellobbanó tűztől majd kipirosodtak, majd elsötétültek. Egy helyen énekeltek; a széles víztükrör felett kellemesen lejtett át a dal, tisztán csengett, mintha jöttében megfürdött volna. Aztán megint csend lett; pillanatnyi benyomásnak szárnyain jött s eltűnt.

Az élet nagyjában csupa pillanatnyi benyomásnak szövédéke: harmonikus lélekben tehát dalfü-zérré válik. Tarka változatok lejtnek át a lelken: vidám és szomorú, meleg és ködös dalok. A Gerecse-hegy mögött leáldozó nap, a bazilikának holdfényben ragyogó keresztje, az esti Dunaparton a vadludak távoli gágogása, a száguldó vonat, a villamos fényben égő utcák, egy sistersző rakéta, a télnek akanthusz-levelei jégcsillámos ablakomon: pillanatnyi benyomások keltői, lelkünk felvillanyozói, mindmegannyi röpke dal. De hát csakis dalfüzér az élet? Nem zsongnak-e benne zsoltárok? Nincsenek-e benne hősköltemények?

Főnt álltam a hidon, a technika e remeklésének kihívó polcán; gyönyörű, merész ívek domborodtak

felettem; az ész diadalának villamos benyomásai lejtettek idegeimen, mindmegannyi lendületes, hangtalan dal s mégis úgy látszott nekem, hogy ezek csak az élet felületének gyűrűző karikái s technikán és tudományon, kulturán s vívmányokon túl kell a zsoltárt, az élet mély áramát s a hőskölte-ményt, a lélek diadalát keresni. Ezek a merész hidak, ezek a Dunát szelő hajók, ez a fenyűkockás út s a rajta eldobogó fogat, ez a kulturális világ pillangó-lelkeivel, tréfaival s könnyeivel csupa karika, csupa gyűrű és fodor; de alattuk törtet előre az élet komoly, feltartóztatlan, óceánokat kereső árja.

Igen, eltaláltam. A szürkületben kísértetiesen mozgó folyamra néztem s világos lett előttem, hogy igazam van. Mert mihez hasonlítsan az élet inkább: vajjon e fejedelmi folyamhoz, mely hegyekből jön, szirteken habzik, csendes méltósággal folyik, emberkéz nem hajtja, óceánba szakad; vagy a folyam felületén játszadozó karikákhoz és fodrokhöz. A fodrok a dalok; támadnak s elsimulnak; a zsoltár a mély áram, mely halk suttogásban, óriás erő kifejtésben siet az óceánba. Stoikus méltósággal s háborítlan törhetlenséggel halad; mindegy neki, vajjon kalibák és szerb hidasok tükröződnek-e benne, vagy a magyar parlament s az elevátorok; mindegy neki, vajjon hullákat gördít, vagy aranyporral játszik; vajjon fahidak alatt siklik, vagy vas-, lánc- és sodronykötél-hidak alatt siet; mindegy neki, vajjon a Csallóköz unalmas füzesei fodrozzák lenyúló ágai-
kal, vagy a visegrádi kertek s a Margitsziget rózsaszirmait kapdossa; mindegy neki, vajjon a tutajok lehámozott szálfáit, vagy a szalonyhajók bordáit mozgatja; mindegy neki, vajjon a hajófedélzeten ingerkedő angol missek kolibris kalapjait, vagy a tutajos tótok bocskorát kapja lábára s viszi. Ez a

folyam tehát mint az *élet zsoltára* s fodrai, mint az *élet röpke dalai*. Dalfűzér tehát az egész tarka élet, de hol, merre zúg a zsoltár?

A híd egyik bordáján, bár este volt már, két olasz dolgozott; egy szeget igazítottak be jobban a vas-hálózatba.

— Ép ma négy hónapja, — mondá az egyik, ki fent állt, — hogy Antonio onnan a középső oszlopról lebukott. „Santa Maria“, kiáltotta s a víz elnyelte; fel se vetette többé.

— A mérnök is hallotta — mondá a másik, ki lent állt — s azt mondta róla, hogy a feleségét emlegeti.

— Emlegethette is. Szegénynek három gyermeke van otthon s őt a halak eszik. Nehéz volt a szive s azért úgy bukkott le a vízben, mint a kő.

— No, ezt ne mondjuk meg otthon; mondjuk, hogy eltemették. Neki mindegy s a többinek, akik gyászolják, jobb minél kevesebbet tudni.

— Jól van, mondjuk.

Még egy darabig kalapáltak, azután az, ki Antoniót szóbahozta, utolsót ütött a szegre.

— Így, eltart száz évig.

— Száz évig? Sok lesz. Miből él akkor a munkás-ember?

Három muzslai atyafi baktatott most a hidon, tarisznyával vállukon; a hidat tegnapelőtt, mikor másodszor mentek át rajta, kicsit még megbámulták, de ma már rá se hederítettek; különben is igen élénk beszélgetést folytattak.

— Tudja, mit szólt? — mondja a középső — Azt mondta a fiának: halál előtt állok s nem tudom, hogy mi lesz ott túl velem; de azért a rétet ki ne add; megesküdtem, igaz, hogy hamisan; de azért a rétet ki ne add.

— Hát most minek neki? Isten legyen neki irgalmas.

Ezt a titkot bárki is hallhatta; kopogásuk decrescendó hangzott, minél inkább távoztak; azután elhalt az országút porában.

A hidon könnyű hintó gördült Párkány felé. 20—30 méteres mélységek felett két hölgy dől a hintó párnáiba s cseppet sem ideges; mikor ez óriás párhuzamos vasabroncsokon fogatukkal végigszáguldanak a Duna felett, szinte dagad az élvezettől a lelkük s ütemet ver hozzá a paripák tompa dobogása. A szem elnéz messze a sík tükrön, siető gyors áram siklik a hídoszlopok alatt, melynek tükrét előbb hetven hídhajónak orra hasogatta. Azelőtt meg híd sem volt s a partokat sem kérte senki a folyamtól számon. Még azelőtt ott fenn a Géta-hegy lábánál hömpölygött, hol most falu s puszta terjeng és a római centurio a lejtőn felállított táborból vitte le úsztatni lovait. Még előbb őskori erdők pompáztak errefelé, csendjükben mocsarak terjengtek; az erdők elsülyedtek s kőszén lett belőlük és most bányászok emelik ki kővé vált sudaraikat, üveghuták olvasztják hevükben a kovát s vonatok dübörögnek temetőjük felett.

— Mily pompás, mily nagyszerű, — gondolja a két hölgy, — igazán úr az ember.

— Ki volt ez, aki most ment el mellettünk? — szólítja meg az idősbik a fiatalabbat. — Nemde szomszédunk özvegye?

A másik hátranézett.

— Igen, ez az. Szegény asszony. Húsz év óta így nyomorogni.

A húsz évet szenvedő lassan lépegetett. Nem nézte, hogy min jár és hogy mikép kovácsolták össze. Az ő gondolatai azon jártak, hogy húsz krajcárt

vagy huszonnégyet követeljen-e a varrásért, melyet kendőjébe kötve visz. De a lelkiismerete feltámadt: „Isten ments! Sok lesz“ s a 20 krajcárnál maradt.

„Szegény asszony“... Ezt gondolták még mindig azok a ketten a száguldó fogaton, de csak úgy csendben. Híd, mélység, sima tükör, fenyűkockás út. lódobogás elmosódtak lelkükben, figyelmük a szegény asszony húszéves szenvedésére irányult. A technika remeklései, hidak, telefonok, a strázsa-hegyi üveghuta villamos fénye a látóhatáron csak kellemes felvillanyozásszámba ment; de a szegény asszonyban mintha csak más tiszteletreméltó hatalom haladna el mellettük, melynek mindegy, vajjon vas, vagy fahidon jár; vajjon a műkiállítások pálmafái, vagy a márianosztrai völgy boróka-fái alatt pihenteti nehéz fejét. Az élet terhe nehéz: azt dalba foglalni nem lehet; *annak zsoltár kell.*

A szegény asszony nyomában három cseh munkás lépdelt, batyuval hátukon; mennek üveget fujni a Strázsahegy alá. A huta villamos lámpái megvilágítják a látóhatár finom ködét; de oda már nem érnek. Lassan cammognak; könnyű a batyujok s üres a gyomruk; de az üres gyomor a legnagyobb teher; Góliátok roskadnak alatta.

A szegény asszony és a három cseh egymásután kopogtak az üresedő utcákon a szegények lakásai felé. Egy ronda ház falára rá volt mázolva, hogy: „Szálló“.

Kevés vártatva már a szálló egyetlen helyiségében rendezkednek. Kenyerük nincs, tehát aludni akarnak. A vén asszony, ki légyepettyes lámpással kísérté be az ajtótól a szobába a három vándort, kifujta a gyertyáját, mert a szobába a holdvilág szolgált; beszedte a kétgarasokat s amint jött, csoszogva távozott.

Két-három padra rongyos pokróc volt terítve s alattuk sok mindenféle cók-mók rejtőzött; az egyik ily ágyon hosszú, ösztövért kutya hevert s laposakat pislantott a vendégekre, kik alighanem őt onnan kizavarják.

„Nem mész innen!“ förmedt rá az egyik s batyujának szijával megüti a fölcihelődő kutyát. „Hát még a kutya is bántja a szegény embert?“ A kutya leugrott s a sarokba telepedett.

Az ágyak kemények voltak, mert pénzsáknál keményebb a rongy s a legnehezebb fej a proletár feje és ezt a terhet vashidak se bírják, a világ bordája is beszakad alatta. A padok le nem szakadtak, csak ropogtak, mikor a három vándor elnyújtózott rajtuk.

Aludni akartak, de fáztak; összekuporodtak s minden rongydarabbal takaróztak; a takarót szorosan testük alá gyűrték. Ásítottak és dideregtek.

„Hát van esze ennek a straloviczinak, hogy összevész a világgal s mikor az ember ellenségünk, a kutyától sem fogadja el a jót“, mondja a szélső türelmetlenül. „Tudjátok-e, hogyan segítek és magamon? Ide hozom azt a kutyát, hadd melegítsen“ s azzal leugrott és a sarok felé tipegett. „Gyere ide, kutyuska! Gyere! Melegíts!“ S a kutyát megfogta s magához fekteté.

Nemsokára a straloviczi megszólalt: „Te! Nem adnál egy keveset abból a kutyamelegből?“ s ő is hozzá huzódott.

Ó be jó, ha az embert legalább az állat melegíti.

Azokból a mélységekből, melyekbe az élet terhe vonszolja az embert s azokon a meredek utakon, melyeken a küzdelmes lét fölvezet: hallani a *zsoltárt*. Ez a *zsoltár* hitünk homályában, reményeink s küzdelmeink pálmalombjai s bánataink mirtus-

ágai alatt suttog; kottái könnyekkel vannak beeresztve szívünkbe s kiváltkép a szenvedésnek s a szegénységnek van privilégiuma arra, hogy szódtalan énekeit megértse. Nincs az a tudós, ki elemezze s nincs az a művész, ki elleshesse; csak az élet terhe alatt nyögő s vágyódó szív érti; igaz, hogy e fönséges zsoltárba az elkeseredett ember éles disszonanciákat vegyít, mikor vonagló kézzel nyul a titkos hurok közé; e disszonanciáktól fáj a világ feje.

Hát a *hősköltemények* merre zúgnak? Merre csengnek?

A „Szállótól“ nem messze van egy szegényes ház; az utcára csak kétablakos; de az udvarba be nagyon elnyúlik. Sok ajtó nyílik hosszában; mindenik konyhába szolgál s egy konyhán két-két család lakik. A második ajtóból pongyolán öltözött, köhögős asszony lép ki; két év óta beteg; mikor a fal hosszában megy, kezével a falnak támaszkodik, hogy el ne dőljön. Mikor köhög, megáll s olyankor az udvar porában kaparászó tyukok nagy zajjal szétrebbenek. Ez az asszony egy szabólegény felesége; Marcsa, Pista és Linkának édesanyja.

Pistát reggel az erdőbe küldte föl a „Vaskapuhoz“ fáért. „Gyere jókor haza, mert tán meg nem várlak“, mondta neki, mikor elment.

Tegnap ez az asszony meggyónt, megáldozott s az utolsó kenetet is felvette s miután a pap elment, végigcsúszott az udvaron, leült minden ajtó küszöbére s beszélt a konyhák lakóival, asszonnyal s gyerekekkel és azt mondta nekik, hogy búcsuzni jött, mert ma vagy holnap meghal. Ezt tegnap tette. Ma már nincs kitől elbúcsuzni; azért tehát az udvaron az akácfa alá, hol deszkákból valamiféle karszéket hevenyésztek neki, üldögel; azt mondja,

hogy benn a szobában fojtogatja őt valami. A kar-
széken két vánkos van, a dunnával takarózik; ezt
a két vánkost s a dunnát Marcsának hagyja örökbe.

Tizenegy óra volt délelőtt; Linka hazajött az is-
kolából. A köhögős édesanya nagyon rosszul érezte
magát. Oda fordult Linkához s azt mondta: „No
csak hogy már te is itt vagy.“

— Hogy vagy, mamuskám? kérdi Linka részt-
vevően; de anyja nem felel; lógatja fejét s emel-
geti száraz kezét.

— Hivd el az asszonyokat, mondja azután s
hozd el a gyertyát. Linka elszaladt; az asszonyok
a szomszéd konyhákból eljönnek, ki sietően, ki vo-
nakodva. Linka is jön s hozza a gyertyát.

— Hát a Pista még nincs itt? Mondja halkán a
beteg. — Alig várom, alig várom.

Az asszonyok vigasztalták. Linka a gyertyát
gyújtogatta. A gyertyát azután az asszonyok a beteg
kezébe adták s mindnyájan térdre ereszkedtek.
Az akácfa valamennyi levele lefelé konyult; száraz
idő volt, no megnézte e csodálatos látványt. A tyu-
kok hátul az udvarban nesztelenül kapargáltak s
a ház kutyái a küszöbön nyújtózkodtak. A mor-
mogó imában észre sem vették, hogy az udvarajtó
nyilott s Pista egy nyaláb fával megérkezett. A
nyalábot a konyhában letette s azután ámulva a
térdelőkhöz sompolygott, mintha félt volna édes-
anyjától; de az asszonyok előre taszigálták s anyja
mellé került.

— Itt vagy már, Pista? — lehelte inkább, mint
mondta a szegény beteg. — Jól van, fiacskám. Te is
térdelj le és imádkozzál.

Megsimogatta a fiút s ez egyszerű, de fönséges
gyülekezet imája közben meghalt.

Ez már nem dal; nem is zsoltár; ez *hősköltemény*.

A hősiességnek ez a szelleme pedig nem támad sem technikából, sem fizikából; vashidak, villámlámpák, telefonok, fenyűkockás utak nem nevelik, de nem is feszélyezik; hasonlít a fejedelmi folyamhoz, mely magaslatokból szakad s mindegy neki, vajjon vassal, fával, kővel hidalják át: úgy ez a szellem is az ég magaslataiból ered s mindegy neki, vajjon darócba, vagy finom vászonba öltöztetik, vajjon selyempapucsban jár, vagy facipőben kopog. De ahol feltűnik, hódító hőssé válik s haldokló ajkkal is a legnagyobb győzelem diadalénekét zengi.

Ime a költészet, mely merő valóság: *az élet dalai, zsoltárai és hőskölteményei.*

Ezernyolcszázhetvenhatban fiatal hannoveri báróval ismerkedtem meg Rómában, kinek családja Welf-érzelmei miatt Poroszországból kiszorulván, Ausztriában, Friedberg mellett telepedett meg. A fiatal báró a korzón lakott, a Palazzo Sciarra-ban. Sokszor láttam őt felmenni a hideg, fényes márványlépcsőn s eltűnni a halaványkékre festett, aranyoskeretű ajtók mögött.

December eleje volt. A római kollégium folyosóján álltam. Künn esett; vastag cseppek csapdosták az ablakokat. A hamvas felhők szélei átlátszó cefatokká tépődtek s unalmas savószínnel borították el a jóhírű olasz eget. A kollégium előtt, eső és unalom ellenére, hullámozott már a tudományszomjas s széles e világon legtarkább egyetemi hallgatóság. Katonás magatartású, előkelő monsignorék tipegtek a járda tócsái közt; csattos cipőjük, violaszin harisnyájuk nem volt épen évadszerű s finom metszetű arcukon azok a biggyesztett ajkak vizenyős, rossz kedvről tanuskodtak. Mellettük barnacsuhájú, nagyszakállú barátok esővel s tócsákkal nem sokat törődtek; az esőbuborékok cuppanva csókolgatták mezítelen lábukat, mintha mondogatták volna: lám ezeknek nincs violaszin harisnyájuk s mégis jobban járnak a lucskos világban; amennyire pedig el lehet látni a szűk utcán le a Pantheon felé, a kispapok kék, pi-

ros, viola s ki tudja, mi minden elképzelhető színbe öltözött csapatai tolongtak; magas nyurga alakok, éretlen, halvány arcokkal.

Amint így a csatakos reggelbe kinézek, nagy meglepetésemre a bárót látom meg, ép mikor a kapu előtt esernyőjét leszerelve, rázza róla az esővizet. No lám, tehát nemcsak ártatlan routeokra rándulnak ki a Sciarra palotából, hanem a római kollégium előadásaira is, — gondoltam magamban. Ez igazán érdekes.

Rendesen a pad szélére ült mellém; erőteljes termete, szőke, hullámos fürtű feje magasan kiváltak; arcán bánatos mosoly játszott s nagy, kék szemeire gyakran felhő ült. Ilyenkor lehorgasztotta fejét; majd meg úgy látszott, hogy benső küzdelméből felrezenve, villámmá változik napsugaras tekintete. Kire lövelte? ... Ki tudná megmondani?

Egy hirneves jezsuita tartotta épen előadásait az emberi lélek halhatatlanságáról s azon ellenkező, sötét világnézetről, mely az embert s haladását megnyomorítóan hirdeti, hogy por, hamu, semmi vagyunk; lelked, mint a pára, ha kilélekzed, nem foghatod meg. S különös, bárómat nem győzte meg; gyönyörű előadásait ábrándos tulvilágiasságnak nézte; óperenciás dajkameséknek, vagy ragyogó álmodoknak tartotta Bagdad rózsaligeteiből.

Különös ember, — mondogatták itt is, ott is — beteg a lelke. Eljött a ködös éjszokról a verőfényes Itáliába s a szellemi impulzusoktól telített szent Rómába gyógyulni.

Így mondták ezt az előkelő római társaságokban is, kivált abban a szellemes körben, mely a Campidoglio alatt Hahn-Hahn gróf házában szokott össze gyűlni. Ha a fiatal báró a félelmetes nagyságú szalonba belépett s a pálmák alatt ülő grófnénak

a kezét megcsókolta, a rálövelt kritikus pillantások és megjegyzések új életet öntöttek a társalgó csoportokba.

— Ah, ime, itt a mi fiatal nihilistánk, — jegyzé meg Helm gróf az orosz attaséhez fordulva, kik mindketten rég letűnt koroknak s messze elmaradt eszméknek barátjai voltak s a népet csak kanail-számba venni szokták.

Az arabeszekkel keretezett, renaissance-stilű kandalló mellett állt Massimo herceg, a feketék leg-feketébbje s majdnem illem ellenére vágott szavába Legrand grófnénak, ki éppen Rafael ronggyá lett arazzójáról beszélt, melyet a ripettai szatócsnál vett:

— Lám, grófné, ettől a hannoveri bárótól Rafael összes ép és rongyos arazzói, a Vatikán összes istenei és istennői s hegyibe még Szent Péter bazilikája is légbe repülhetnének.

— Oly veszélyes ember ez a szőke báró? — rikácsolja a grófné kiméletlen, tetszvágyó modorral, úgy hogy a közel ülő Molima néneje is impertinensnek találja e hangot.

— Anarchista, nihilista, — zárta be az anatómát a fekete herceg, — radikális, szocialista stb.

— Brr, vagyis inkább Bov — mondá rá borzongva a grófné s kényelmesen elnyújtózott a se-lyem „causeuse“-ben.

Innen is, onnan is villogott még egy kíváncsi, érdeklődő tekintet a hannoveri báróra, ki rövidre mért szívélyességgel üdvözölve ismerőseit, Sullo ezredeshez lépett.

— Hallom, báró úr — szólal meg az ezredes nevetve — már a római kollégiumba is eljár s ott keres sötét eszméire egy kis derűt? Tán bizony meg-
térni szándékozik?

— Derűt keresne a sötétben? — vág közbe Mer-

gaton ő excellenciája — alighanem csak reakcionárius bogarakra vadász!

— Lord Mergaton természetesen inkább a klubban vadász — szólt közbe merészen egy vastag angol bankár, ki legalább így akarta megbosszulni azt a 112 dollárt, melyet Mergaton úr másfél óra előtt nyert el tőle.

Különben Mergaton s az angol bankár akár össze is veszhettek, a hannoveri báró úgy tett, mintha nem is hallaná s csakhamar bizalmas csevegésbe elegyedett az ezredessel.

Keresztbefont karokkal, érdeklődve szemlélte a „monde noir“ parfümös világát. S valahányszor az ajtó nyílt, kíváncsi tekintetet vetett a belépő fehérharisnyás, világoskékfrakkos inasra. Jó sokáig várt már, amialatt az előkelő pletyka is hosszabb szüneteket tartott s a vendégek egy része albumok és illusztrált művek forgatásával kezdett foglalkozni.

Végre Haensel gazdag dán asszonyságot jelentettek be leányával, Zinkával, kik a telet Rómában töltötték s a Pinción ép úgy, mint a Corsón feltűnést keltettek. Zinka még két év előtt a Medici-villa mellett álló Sacré-Coeurben nevelkedett s gyakran magára vonta a radikális báró figyelmét. Az anya és leánya mint két testvér hasonlított egymáshoz; az anyának hervatag vonásai sugárzóan s élettellejesen visszatükrözödték leányának arcán; egymástól tanultak mosolyogni s világosbarna hajukat bogha tűzve viselték.

Mozdulataikon az egyszerűség kelleme ömlött el s egész megjelenésüket az előkelőség s nemes nőieség illata hatotta át. A „digne mére“, a Sacré-Coeur főnöknője, Zinkában a mély lelki élet jellegeit ismerte fel; néha ábrándos, máskor meg pajzán volt;

mikor elmélázott, járásában, mozdulataiban kedvesen ügyetlenkedett s ilyenkor azt mondták róla, hogy úgy jár, mint egy angyal, akinek fájnak a szárnyai.

— Itt a Zinka, — szólt az ezredes hamiskás mosollyal a báróhoz, aki el nem titkolhatta kellemes meglepetését. Azért is az ezredes gyorsan hozzátevén: — Úgy látszik, báró úr, kegyed a filozófiát nemcsak könyvekből, hanem szívekből is tanulja Rómában?

A szőke báró mosolygott.

— Ezredes úr, — szólt kissé elfogulva, — hátha ez is filozófia? A kollégiumok sötétek előtttem. Könyv vagy szív, eddig egyre megy. De hátha a szívből jobban tudom kiolvasni, hogy miért élek?

— Miért élek? — ismétlé az ezredes vontatva, — bizonyára nem azért, hogy kísértetekkel viaskodjék; itt mosolyog körülöttünk az élet; itt sugárzik a lélek; fogja meg, ragadja meg!

— Lélek — sóhajtá a báró — lehet-e azt megfogni, ami nincs? Vagy komolyan gondolja-e, hogy van ebből valami?

S ezzel barátságosan megfordult a sarkán s a zongora felé indult, hol Zinka a bánatos stornellik egyikét énekelte, melyekben a Campagnuolo szokta Gallicano vagy Cavi lejtőin örömét s bűját kiönteni.

A dán ajkak nem vették el a „boeca romana” hangzatosságát s a dal maga lágy, elnyújtott hangokban végződött. Köszöntötte a virágos májust s megsóhajtotta a sárguló őszt.

Az ezredes bár tudta, hogy a villámcsapás divatját multa, világosan felismerte, hogy a hannoveri báró ezúton megtalálja, amit keres. Sejtette, hogy mily könyvből fogja majd kiolvasni azt, hogy minek él az ember, csak abban hibázott, hogy e könyvet

pirosba kötve vélte, pedig feketébe volt az kötve, mint a rekviemes misekönyv.

*

Négy év mult el azóta. A báró rég nem járt már a sötét, római kollégiumba. Az említett gróf Hahn-féle estély után körülbelül négy hónappal egy szép áprilisi reggelen, midőn különösen fáradtnak láttam, az óra végén azzal vett búcsut tőlem:

— Isten önnel! Többé nem jövök el. Ez a tudomány száraz nekem! Hiába keresem könyveikben az élet rejtélyeinek kulcsát, nem találok rá. Ezentúl a viruló, pezsgő élet lapjairól akarom leolvasni az élet titkát. Kutasson ön itt, én kutatok ott; hátha egyszer kezettfogva, egy meggyőződésben találkozhatunk.

Bánatosan néztem utána. Kár érte — gondoltam magamban — de hiába! Vannak ily elszédíthetlen lelkek, kik abban tetszelegnek maguknak, hogy örvények szélén járnak s mégis tagadják, hogy örvények vannak. Csak ritkán találkoztam vele az utcán; szívélyesen köszöntött, mint akinek útjai jelenleg nagyon is eltérnek a régi jó ismerős életösvényeitől, de azért a baráti megemlékezésnek nincs hijával. Gyakran láttam őt a Via del umiltà környékén, hol Haenselék laktak; alighanem azt a fátyolozott, rezgő hangot leste, mely akkor, azon az estélyen s azóta is annyiszor megénekelte a Campagnuolo bánatát.

Azóta már a negyedik május virult el bűbájosan a római villák rózsaligetein s már az ezideinek is huszonhárom langyos éje váltakozott verőfényes, illatos napokkal.

Emlékszem rá, arra a május huszonharmadikára, mintha ma volna.

Albanóba készültem a következő napokban s kocsit mentem fogadni.

Festői zig-zug utcákon tévedeztem a Marcellus színháza körül. Égbemeredő kékes mohával behintett falak vettek körül, rácsos ablakkal. Egy kerti falon áthajlottak az utcára viruló narancsfák sötét lombjukkal s köztük még ezüstösebben csillogott néhány olajfának finom, vékony metszésű lombja. A kertre néző rácsos ablakból egy szép magnólia félig kiszáradt törzse nyult ki, rajta gyékényszálakon kalitka lógott s a kalitkában egy feketerigó énekelt. A rigó, mikor énekét félbeszakította, buksi fejét a kalitkából kinyújtva, félszemmel nézte a tűzvörös gerániumokat, melyek fapolcon álltak két oldalt a kalitka alatt. A levegő nyomasztó volt; az ég kék és mély volt, mint a tenger.

Egyszerre a csendet tompa nyögés verte fel; a felhőtlen égre forró és szétömlő füst emelkedett; az utca végéről szakadozott, bánatos hangok tódultak mind erősebb s gyorsabb tempóban felém; a rigó hangja elhalt s a vérvörös geránium is mintha tompította volna rikító színeit.

Levettem kalapomat. Egy római temetés vonult el előttem félelmetes festőiségében. Zsákba öltözött, tetőtől talpig beburkolt férfiak vonultak el párosan mellettem; derekukat kötél övezte; a kucsmába végződő zsák két keskeny nyílásán villogó szemeket láttam; füstölgő fáklyát tartottak kezükben: néhánynak ujjain sok gyűrű ragyogott, jelezvén az itt ismeretlenül gyászoló előkelőségeket. Utánuk mezítlábas, csuhás barátok következtek, halk imát mormogva, melybe belerezgett hosszú, deres szakálluk. Végre a koporsó, sárga szemfödéllel letakarva, melyet nagy feketeposztó kereszt osztott négy vigasztalan mezőre.

A koporsó mögött, úgy tetszett nekem, mintha a gyászbaborult hannoveri bárót láttam volna menni s utána egy szintén feketébe öltözött dadát, karján kedves kis gyermekkel, mely a dada vállait veregette s szinte taktust látszott verni az elfojtott, nyögő énekhez. Tán az édesanyját viszik?

Közbejött akadályok miatt csak május 31-én rándulhattunk ki Albanóba. Felejthetetlen, fönséges nap volt ez; oly forró, mint a marinói bor, — oly kellemes, mint az albanói sötétkék tó tekintete a gesztenyés és olajfás lejtők közt, — oly vidám, mint a Campagna fölött lebegő pacsirták éneke.

Az albanói tó fölött sötét cserfák alatt emelkednek a keresztút kőből épült állomásai. A kápolnák háttal épültek a tó felé s e hátfalhoz padok vannak illesztve. Ezek egyikén ültem s a tó sima tükrére néztem, mikor valaki lágyan érinti vállamat. Főlnéztem; a báró volt. Feketébe volt öltözve s arcán mély, nyugodt gyász kifejezése ült.

Magyarázatra nem volt szükségem, egyszerre mindent tudtam.

— Ismer még? — kérdezé halkán tőlem, mialatt fölálltam s felém nyújtott kezét részvétellel megszorítottam. — Örömet — folytatá — nem közöltem önnel, hiszen azt könnyebben viseli az ember; de a bánatot szívesen megosztjuk. Feleségem, Zinka meghalt, — szólt mély szomorúsággal.

— Báró úr, — mondtam részvétellel — segítse bánatát elviselni az Isten! — mást nem mondhattam.

— Ez vigaszom, — szólt nyomatékosabb hangon. — Haldokló szemeiből olvastam ki e fenséges vigaszt.

Kellemesen meglepetve néztem rá. Ő észrevette, leült s engem is magához vont. Nem szóltam semmit; tudtam, hogy rajta a beszéd sora. Pálcájával a kavicsokat veregette s utat csinált a cserfa törzsé-

ről leszállinkózó hangyáknak. Azután mélyen felsóhajtott: — Lám, ilyen az élet. Mosolygó, mint a lankás part s borzalmas, mint a kráter mélysége.

Semmit sem feleltem; szemeimet egy parti fecskére szegeztem, mely kettőt lejtve, kétszer lecsapott; megbillentette szárnyaival a tó tükrét s fodros gyűrűket támasztott az azurkék vízfelületen, azután föllendülve, a felhőtlen égben szürkés pont gyanánt keringett.

— Igen, ilyen az élet, szólt újra a báró — néhány fodros gyűrűt vet titokzatos mélységek fölött; a gyűrűk egymásba fogóznak, ringanak s elülnek; ami pedig e gyűrűket támasztotta, elszáll... az égbe.

Szelid tekintettel csüngtem a gyönyörű tavon s élveztem a báró minden egyes szavát. Ránéztem s ő folytatá:

— Nézze e kies, mély kékségű tavat, mily tiszta a vize a parton; a napsugár körülkarikázza a fenék kavicsait; de minél tovább megyünk beljebb, annál homályosabb lesz tekintetünk; pedig a víz ott is oly tiszta, mint a parton, csakhogy a mélység maga fátyolozza tekintetünket. Úgy vagyunk az élet nagy kérdéseivel is; mélyek mint a kráterek tavai, — az ember pedig szökel rajtuk, mint a vízipók s van idő, mikor az élet mámorában nem is sejti mélységüket.

Fölálltunk s lassan lépkedve kiértünk a cserfák alól, melyeket vadrózsa és vadvenyige futott be. Bódító narancsvirág illat vonult át a levegő gőzein. Itt-ott egy leváló, vastag harmatcsepp rezegteté meg a rózsák lombját. Napfénnel átszőtt, finom köd takarta el a látóhatárt. A távolban bizonytalan körvonalakkal és a meghalt szépség szellemétől áthatva terült el Róma.

Önkénytelenül megálltunk s elmerengtünk e mámoros, bűbajos látványon.

— Ime az örök város, Róma, — mondá a báró, fölemelve kezét, — az emberi nagyság és alávalóság küzdtere; a legnagyobb aspirációk háromezer-éves arénája; Róma, melyről, mint ragyogó ezüst-obeliszkről, fényszalagok válnak le s halhatatlan eszmék alakjában elkigyóznak Európa fővárosaiba épúgy, mint a Kárpátok s a Pirenék hegyi falucskáiba. Itt éltem éveken át, anélkül, hogy megértettem volna az emberiség legfontosabb s boldogítóbb gondolatait, melyek körül lengenek s halhatatlanságról sutognak.

— Nagy, kitűnő férfiak hajlott korú alakjai előtt álltam, kiknek mikor elhalt testük, ragyogóbban felvillant lelkük; kik csodás gondolatokat mondtak tollba fakó ajkakkal s halavány arcukhoz kellett illesztenünk fülünket, hogy meghalljuk, amit gondoltak. Haldokolva kerestek s találtak több világosságot s én mégsem ismertem fel az elhaló testben a halhatatlan lelket. De midőn a húszéves édesanyának, Zinkának haldokló tekintetébe merült szemem, tekintetébe, mely megtörve bár, de teljes öntudattal pihent kétéves gyermekén és azt súgta neki s nekem: Isten veletek! — leesett szemeimről a fátyol s megutáltam azt a balhitet, hogy egy lélek, mely szeretetre van teremtvé, ép mikor a legöntudatosabban és legforróbban szeret, — mikor kedveitől hűlő ajkakkal búcsuzik, amely ajkak már dermednek; neki pedig hajlékonyság és élet kell; hogy — mondom — egy lélek ép azon pillanatban szűnjék meg lenni, mikor legédesebben s legforróbban szeret; ez ugyancsak barbár s állatias felfogás.

Elakadó lélekzettel hallgattam a báró szavait. Nagy virágbokorhoz értünk, melyből üde rózsák

leskelődtek ki a kellemittas természetbe. Elöttem ép egy szomjas ajkú, nyiló rózsán sziporkázott a napsugár s szivárványos párával köríté kitóduló szirmai; élet és illat tódult belőle.

Mindkettőnknek szeme megakadt rajta.

— Báró úr, — mondam a nyiló rózsára mutatva, — a legnagyobb igazságok a legegyszerűbbek s az ég és föld hangoztatja azokat. Nézze e pompás, harmatos rózsát. Nem volna-e oktalanság azt hinni, hogy e pompás virág ép akkor szünjék meg lenni, mikor legteljesebben fejti ki szirmai s legillatosabban leheli életörömét? A léleknek virágzása és illatozása a gondolat s a szeretet. Akkor virágzik a lélek legillatosabbán, mikor legmélyebben gondolkozik s akkor fejti ki legszebb tavaszi pompáját, mikor legforróban szeret. De semmi sem hal meg akkor, mikor legteljesebb és legpompásabb. Lehetetlen tehát, hogy lángelmék azon pillanatban szünjenek meg lenni, mikor legszebbet gondolnak s hogy csecsemőiktől búcsuzó édesanyák akkor semmisüljenek meg, mikor legforróbban szeretnek. Sőt azt kell gondolnunk, hogy lelkük akkor nyilik meg kimondhatatlanul szépen s átlép azon világba, hol örök tavasz virít.

A báró leszakította az aposztrofált rózsát és ajkaihoz emelé.

— Tehát Zinka halhatatlan, — suttogá mély megilletődéssel — s mi vele.

Ezzel kezét nyujtá búcsuzásul. Én megragadtam kezét. Ki hitte volna négy év előtt, hogy valamikor így egy szent meggyőződésben találkozunk? Találkoztunk.

A könyv s a szív ugyanazt a filozófiát tanítja.

Az utolsó negyven-ötven év mily hosszú időszak a magyar dzsenti életében! Oly hosszú, mint a hulló csillag útja, — no meg oly szomorú is!

Ez a magyar dzsenti a pozbai szentkút környékén is olyan volt, mint másutt; míg jó dolga volt, szeszélyes jókedv, szives vendéglátás járta; házuk csendjét zene és tánc, a határt pedig a vadászat zaja verte fel. Bárkony István házfala is eltündökölt a szentkút környékén jó messzire; a kapu tárva volt Besse és Fajkürth felé s amerre a „hegyfark“, mely Párkánynál ellapul, széles hátat ereszt s völgyeket mélyeszt három vármegyébe, mindenfelé szives vendéglátás járta.

Most az erdő parlag; kivágták a fáját; a pozbai szentkút is utóvégre kiszárad. Bárkony Istvánról is csak mesebeszéd szállong; no meg a leányát hányja-veti az élet viharja, mint a falevelet. Végre ide dobta, egy szerény kis házba. Beteg szegény. Hasonlít az őszi falevélhez; sárga, megtépett, fozladozni készül. Kendő van a fején; haja, mely fehérlik az élet derétől, bomlottan dudorodik válla felett, valahányszor felém fordul.

De azért bármily gyenge és szenvedő, a bánat nem képes letörülni arcáról azt a szelid vonást, mely lelkét tükrözteti: a türelmes szívjótságot. Sok bajt hoztak rá az emberek; szidta őket, pörölt ve-

lük eleget, de voltaképp nem haragudott rájuk. Miért is haragudnék? Azok se tehètnék mindenrõl. Elmondtam neki, hogy a sũlyedõ „Elbe“ hajóról csak egy nõ menekült meg. Mosolygott rá és azt mondta: „Így kell annak lenni; a gyõnge az szenved, de aztán aki a gyõngét legázolta, megsóhajtja; s be szép ez! Igazán szép!“ Azután merev szemmel maga elé nézett.

Bárkony István leánya, Janka, 27 éves volt, mikor elszakadt a pozbai szentkút vidékérõl. Hogy ki-
nek kezén volt azóta atyai birtoka, azt sohase kérdezte; de azt igen kitudakolta, megvan-e a ház oszlopos pitvara s a kertben a régi hársfa, meg a jázmin- s orgonabokrok sũrűse.

Abban a pitvarban, kerti széken üldögélve, kötõgetett nyári délutánokon, elõtte zöldre festett asztal, oldalt a kerti székek álltak. A pitvarból duplaszárnyú ajtó nyílt a szobába s két oldalt a tündõklõ fehér falat aranyos fénnel s zöldes árnnyal hintették be a felfutó vadszõlõ levelei közt átszűrõdõ napsugarak, mintha csak aranyporból való csövek lettek volna, melyeken fény õmlik be.

— Hozhatod! Borcsa, hol vagy? Hozhatod! — Ez hangzott körülbelül, némi változattal, mindennap s nemsokára rá csattogó léptek hallatszottak s a tenyeres-talpas, mezítlábas Borcsa nagy kõcsõg aludttejet tett le az asztalra, melléje tányért s egy cinkanalat, azután széket igazított el hozzá s dõrmögve kocsisra, béresre távozott; de a kisasszony nem felelt; tudta õ már, hogy az nincs azért mondvá, hogy feleljen is rá valaki.

A falusi emberek óra nélkül is eligazodnak a napi élet rendes tempójában s így történt, hogy Borcsa fel- és letünése után nemsokára ide s tova rohanó, vonító s ugató kutyák zajában vén, vastagnyakú

daxli cammogott be az udvarba, nehézkesen fel-emelkedett a pitvar egyetlen lépcsőjén s egyenesen az ajtó előtt fekvő szalmagyékénynek tartott, hogy rajta elnyújtózkodva kipihenje fáradsalmait; utána jött Bárkony István lassú léptekkel, melyek alatt O-ra álló lábai még jobban meggörbültek. Kurta zubbonyféle kabátot s magyar nadrágot viselt, kikanyarított vágású csizmaszárába nádpálca volt bele-dugva, mihez még huszár korában szokott; különben kevésszavú s ritkahajú ember volt.

A kutyaugatást, úgy látszik nagyobb sürgés-forrás követte; az istálló ajtajából bozontos kocsisfejek bujtak elő; a béres vasvillával szedegette össze az elhullatott szalmát s a dőlingő daxlival egyidejűleg, honnan, honnan nem, egy öt éves kis leány is futott végig a színen s futtában megsimogatta a daxli nyakát, azután édesatyja felé tartott s Bárkony Istvánt majdnem levette a lábáról.

Ennek a kislánynak, kit szokatlan névvel Paulának hívtak, anyja Janka volt, de csak olyan szívszerint való anyja, valóban pedig nővére. Mikor édesanyjuk meghalt, Janka 18 s hugocskája három éves volt; anyjuk gyakran emlegette:

— Janka, én meghalok; de aztán necsak nővére, hanem anyja is légy.

— Janka, szabad már? Ugye szabad már? Itt már az api? — nyávogott a kis Paula, odasimult nővéréhez, fejcskáját derekához szorította, majd meg ölébe rejtette.

Bárkony István nem sokat törődött a kis oicával s szótlanul hörpengette a reszkető aludtfejet. Az engedély végre megadatott s Paula sebtiben levette cipőjét, lerántotta harisnyáját s az udvar homokján futkosott, forgott, ugrált. Egyik-másik kölyök-kutya társul szegődött a gyermekhez, de a

vén daxli föl se pillantott s nagyokat fújt a gyékényen. A nővére meg csak nézte s örült rajta titokban. Csak ez az aranyos kis fejecske hódolt meg előtte; csak azt szerethette és becézhetette igazán, azt öltözgethette és ringathatta, azt imádkoztathatta és elaltathatta; ez volt bizodalma. Máshol mindenütt leszorult; engednie kellett. Természetesen, hogy az öreg Bárkonynak volt mindig igaza. Ha szobáját, mely telítve volt kutya és dohány illattal, Janka rendbe akarta hozni, nem volt szabad; ha a rongyos szőnyeget, melynek hurkaiban Paula akárhányszor elvágta magát, ki akarta dobni, nem volt szabad; ha az almáriom tetején fölhalmozódott lim-lomot, ludtollakat, pipaszárazakat, évtizedes pálmavasárnapi barkákat le akarta porolni, nem volt szabad; cselédekkel rendelkezni nem volt szabad. „Istenem, hát minek élek én, mikor semmit sem tehetek?” Gondolta ilyenkor önmagából kikelve a szegény leány. Bárkony István pedig akárhányszor megadta neki a feleletet: „A nőnek legfőbb feladata a türelem! Azzal boldogul.”

Neki tehát csak tűrni volt szabad!

De hát fenséges tudomány is az s aki ezt tanulta, a világ királya lett. Janka érzett is ilyesmit, bár nem tudta világosan, hogy mi az. Mikor ő tűrt, az az érzet valami lelki fenség volt számára; hiszen mindig győzött; engedékenységevel békét s megnyugvást szerzett; a szeszély tehetetlen volt vele szemben; lelkében mélységek nyitak, melyekben az izgatott kifakadások nyomtalanul elvesztek, tengerek dagadoztak, melyekbe a szenvedély zúgó patakjai s rohanó folyamai dültek; az ő türelme, az ő szenvedő erénye, az ő megadó szerénysége neki az édes béke forrása lett. Mikor atyja szeszélye, mogorva, durva kedvetlensége átgázolt minden

kivánságán, Janka fejet hajtott; de azután úgy látszott neki, hogy fejét önérzetesebben emelheti fel s lelkét a béke szelleme lengte át.

Néha, igaz, gyávának tünt fel önmaga előtt, be-
ment a zöldredős szobába, bosszúsan toppantott
lábával, ajka vonaglott s ingerülten beszélt, félig
hangosan arról, hogy ezentul mit fog eltűnni, mit
nem. Ha ilyenkor a cseléd benyitott, látta, hogy a
kisasszony a tükörbe néz s úgy tesz, mintha nem
ismerné meg magát. De sohasem volt keservesebb
napja, mint az ilyen. Egészen kiesett a szerepéből
s csak azt vette észre, hogy kinozza magát. Mégis
megmaradt elhatározása mellett:

— Mindent nem tűrhetek — mormogá magá-
ban, — nem, nem szabad, nem lehet.

Kendőjét rávetette fejére s kiment az illatos
kertbe.

A gibic rekedt gögicselése elvegyült a pintyek s
a csízek édes cincogásával; ép a költés ideje volt
májusban. A madárcák megriadva néztek rá, ijedve
röpültek föl s itt-ott fájós, finom hangocskákat
lehetett hallani; a fészekben didergő fiak berzen-
kedtek, hogy anyjuk itt hagyja őket. A gibic volt a
legtürelemtelenebb; egyre röpködött a kerti sö-
vény körül, hol karóra, hol ágra szállt, izgett-
mozgott.

Jankának a gibic hangja ma nagyon visszatet-
szett. „E kegyetlen madárnak itt fészke van“, —
mondá magában; a sövényhez lépett s meglátta; a
fészekben öt tojás volt. „Nem, ezt sem akarom el-
tűnni; a gibic, ha fiakat nevel, kegyetlen; elpusztítja
kis énekeseink sipogó családjaikat“, ezzel a fészket
kiemelte a sövény tüskéiből s összetaposta. A gibic
bánatában elrepült.

— Mit csinálsz, leány? — szólt a kertbe belépő

apa. — Kegyetlenkedel? Hát veheted a szivedre a szegény madár bánatát?

A leány merészen nézett atyjára.

— Hát a gyilkost is eltűrjem, — mondá hetykén és keményen, — megeszi madárkáimat.

Bárkony István nagyot bámult leányára; azt nézte tán, hogy ez-e az a türelmes teremtés?

Jankának idővel a vadász vendégek közt akadt vőlegénye; meg volt az esküvő; elbúcsúztak a kuriától s elmentek a harmadik faluba. Onnan is csak úgy látszott a vidék, az erdő; a mély völgy elkanyarodott oda is s a patak, mely atya kertje alatt folydogált, itt is a sövény jegenyefáit öntözte; a jegenyék galyain lomhán hitáztak a varjak és szarkák; az erdőn a lénia levezetett egész a pozbai szentkúthoz s mikor télen megeste a hó, a sötét erdők közt úgy ragyogott, mint a fűvön fehérítésre kiterített hosszú vászondarab. Janka sokszor elnézte s szeretett volna rajta elmenni Pozbára s azontúl.

Víg társaságok váltakoztak házukban; pajkos cimborák verték fel a kuria csöndjét; de az asszony rendesen hiányzott körükből; így akarta ezt férje. Az asszony gyermekével mindinkább hátravonult, a legutolsó szobácska volt menedéke; szerepe pedig a régi, csendes tűrés lett. Abban a szobácskában ringatta kis gyermekét; ott csókolta össze kezecskéit, lábait, — ott kapkodtak s birkóztak egymással; ott elfelejtette férjének szúró, közönyös tekintetét, mely mint a gyilok hatott le szívébe; érezte, hogy szeretete neki üres, szétfoszlott emlék, poros, csínált virág.

Minél tovább élt, annál inkább ráébredt arra a szomorú öntudatra, hogy férje lett boldogságának gyilkosa, családi fészkének feldulója, ő meg csak tűrt,

türt erősen. De hát jól van ez így? Nem tudna e ő is a kegyetlen férjnek kegyetlenséggel fizetni? Annak, ki boldogságát feldulta, otthonát feldulni? Életét sivárrá, pusztává tenni? Milyen erős volna ő akkor!

Egy szomorú télen nagyon mondogatták, hogy Jankáékat végrehajtják s csak úri barátaik közbelépése tartotta vissza egy időre a katasztrófát. Egyik-másik jóakarójuk arcáról le is olvasta Janka, hogy mi vár reá s mikor egy este egy maróthi úr a jegyző kíséretében férjét kereste, de nem találta, mindkettőnek arcán a jó asszony iránt mély részvét sugárzott.

— Kerestük F. urat.

— Nincs itt, elutazott; csak holnapután jön vissza.

— Csak holnapután? No hát ezt itt hagyjuk — s egy hivatalos, durva papirba burkolt levelet adtak át.

Janka tudta, mi van a levélben; szégyene és szerencsétlensége van ott megírva léhán odakarmolt, olvashatatlan betűkkel.

Este volt, elcsendesedett a nagy ház, a cselédek is elvégeztek dolgukkal; a szegény asszony egy gyertya mellett ült a magányos szobában, gyermeke felöltözve aludt ölében. Sokáig gondolkozott; volt miről. Elgondolta, hogy kell-e neki még tovább tűrni? Atyja a sírban, férje a bukás örvényének szélén, jószága elprédálva, kilátásai tönkretéve, minden oda; csak ez a kis fiacskája van még s ez is mint olyan finom fehér szalagocska, mely sötét emlékeinek cipruságait köti össze. A fiút, úgy, ahogy volt, felöltözködve az ágyba teszi, maga pedig végzödni készül.

Jár szobából-szobába gyertyával kezében, mint

az árnyék; nyitogatja az almáriumokat; kiveszi bekecsét s prémes bundáját, mert megfagyni nem akar. Itt-ott hosszasabban megáll, mintha búcsut venne a falon függő szentképektől. A kályha körül elnyujtózott kutyák lábukat szétvetve felállnak; megrázzák fejüket, úgy hogy csattog bele fülük, foguk.

Az állat érzi, hogy ura el akar menni; követik Jankát szobáról-szobára, mind a négy; szinte beléjük botlik, amint gyorsabban fordul; ej no, az egyiket meg is rugta, de mintha megbánta volna.

Azután leteszi a gyertyát, de nem a gyertyatartóba, hanem az asztalra cseppent a forró viaszból. Azután felölti bundáját; horgolt kapizsonfélélet köt a fejére. Néz az órára; még csak féltíz. Hátha még nem alszik mindenki. A kuvasz is kinn az udvaron elárulhatná. „Be kell hívnom“, gondolja magában s kinyitja a nyikorgó ajtót. „Tisza, Tisza!“, kiáltja elfojtott hangon; a kuvasz farkcsóválva követi úrnőjét, egy ideig bámul, azután lefekszik a többihez.

A lobogó láng ficáncoló árnyékokkal játszik, melyek majd megnőnek, majd visszaszöknek. Janka az ágyhoz húzza székét s leül. A szobában semmi sem hallatszik, csak a kis fiú szabályos lélekezése s közben a kutyák fészkelődése. Az anya szomorú tekintete pihen a kis alvón; nem tudom, mit gondol; az ily elkinzott emberek rendesen már semmit sem gondolnak. Kimerült arcán mély gyász ül s bizonyos kemény vonás, mely azt mondja: „De ezt már nem tűröm. A gyilkost is eltűrjem? Nem.“ Ezt mondogatta magában s türelmetlenségében, úgy látszik, bátor, sőt vakmerő lett. Nincs, amitől félne: e magányos házban, e kísérteties szobákban nem rémül; elkészült az útra...

Az óra 11-et ütött. Janka felrezzen; itt az ideje.

— Fiacskám, nem hagylak itt — s lehajlik a kis ágy fölé. — Nem, nem hagylak itt, szeretlek; velem jössz. — Nagy kendőbe csavarja a gyermeket, arcát is befedi s balkarjára fekteti.

— Tehát gyerünk! — Kioltja a gyertyát, kinyitja a csikorgó ajtót; jaj, hogy nyikorog. Szinte a fogát szívja s megáll; lábával visszalöki a kitóduló kutya-
kat s hogy a nyikorgást ne kelljen ismételnie, szék-
ket támaszt az ajtó elé, azután kilép. A tornácban hallgatózik; semmi nesz, csak néha hal el a vidéken távoli kutyaugatás. Az udvaron hosszú, vigyázó lép-
tekkal halad végig; a kert sövényéhez ér; kinyitja az ajtót, áthalad a befagyott éren s az erdő felé siet.

A hó keményre fagyott, hideg szél süvölt a tá-
jon; a távolabb álló fák árnyékként mosódnak el s
azontúl semmi sincs; fehéres semmiség. Ha vissza-
nézett, a finom ködben mögötte sötétlett a falu;
egyetlenegy halvány sugár szűrődik át az éj kódén
a faluvégi házból: ott nagybeteg van. Egy darabig
megy így. Azután megint sötét árnyak tűnnek elő,
az erdő körvonalai; arrafelé siet. Az alvó fiú néha
nyujtózkodik karján; anyja annál szorosabban szo-
rítja kebléhez: „Ne félj, — suttogja — velem vagy“. Az erdőszélre érve, az út mély vízmosásba kanya-
rodott. Janka megállt; a szél itt nem érte, csak a víz-
mosás szegélyein álló bokrokat rázta; egy gyökerei-
ből kifordult fatuskó, mint százkarú polyp, hívta őt
magához: „Pihenj itt, az éji rémek közt“. Janka rá-
ült, bundáját magára húzta; gyermekét forrón szi-
véhez szorította: — No, itt vagyunk, — mondá el-
elkeseredetten — most hát jöhetnek.

Kik?

Az erdő fái közt nyögött a szél, siralmasan és ne-
hézkiesen. Nyögése el-elakadt, mintha asztmatikus

betegeknek lélekzete volna. A megfagyott havon zörgő levelek futottak feléje, a kimult nyárnak csontvázai; mikor hozzáérték, megálltak s bámulták az asszonyt. Azután némelyik megint megindult; azt zörögte futtában: „Nem kereshet ez itt jót“. A galagonyabokrokban száraz fű zizegett; éles hangok sipogták: „Nem mész innen? Menj, takarodjál!“ Mintha erőtlén szellemei volnának mindazoknak, kik türelmük fonalát erőszakosan elszakították. akart lenni s nem akart tovább tűrni.

Néha egy távoli csaholás hangzott el a vidéken. Janka érezte, hogy e magány rémületes; de ő erős Janka összerezett. „Már jönnek“, mondá reszketve. A csaholás megint elállt; utána csend lett s ismét mély nyögés hallatszott; valamennyi fa és bokor zúgott bele. Sokáig ült ott; hideg borzongás futott át rajta; leginkább a gyermek meleg párája melegítette őt is.

holás hallatszik. A szegény asszony keresztet vet

De most már igazán jönnek. Gyors tempóban csaholágra. Már látja őket, igen, jönnek.

Kik?

A farkasok!... Hisz azért ült ki ide, hogy azok szétszaggassák. Gyors száguldásban jött négy, hátsólábukkal magasra felrugták a havat. „Janka, Janka! Jól teszesz-e, hogy tűrni nem akarsz? Fuss, öngyilkos vagy! Csak oly gonosz, mint szived gyilkosa! Janka, nem az Isten küldi rád a halált, magad rohansz bele! Janka, fuss!“

Vére sebesen lüktetett ereiben, melle pihegett, szíve összeszorult, lelkiismerete fölzaklatta idegeit s szinte rémlátásban látta borzasztó tettét. De már későn van; már nem is látott; egy hógöröngy az arcába vágódott, itt vannak! Ráborul a sötétség s nem tud magáról semmit.

Mire ismét felnyitja szemét, látta négy kutyájukat maga körül ugrándozni; csaholva, ugatva hányják lábaikkal a havat; szagolgatják ruháit, orrukkal bökdösik, hogy keljen fel.

Janka felállt s a legforróbb ima szakadt ki lelkéből: Hála Istennek!

Gyorsan vissza! Ez volt a második gondolata, mielőtt a falu lábra kel. Sietett haza, lehetőleg távol a dülöktől, csakhogy senkivel se találkozzék. „Holnap jön haza férjem; holnapután dob pereg az udvarunkon“, ezt gondolta gyors sietségében, de azért mégis iszonyodott attól az erdőtől, a rémes vízmosástól, a polypkarú fatörzstől. Két jó barát-néja jutott eszébe. Mindkettő Bécsben van: az egyik gazdag, a másik szegény, egyszerű varrónő. Az előbbi bizonyára megsegíti.

Befogat, lesiet Kültre, onnan vonaton estére már Bécsben van. Az éjt a pályaház folyosóin tölti, a nyüzsgő sok ember közt találkozik egy kis ülőke az ilyen szerencsétlennek is. Másnap pedig felkeresi gazdag barátnéját. Elmondja baját; részvétet talál, de mást nem; nem segíthetnek rajta. Lelkét a kín s a kétség borzalma járja át; alig bír lábon állni, mikor egy távoleső ház hátsó udvari lakásának konyhájába ér s a szegény varrónő karjaiba hanyatlik.

— Janka, itt vagy? Isten hozott! Ó, hogy el nem felejtettél!

— Itt vagyok, édesem, mindenestül — mondá ki-mondhatatlan szomorúsággal. Mindenestül! — ismétlé s magára és gyermekére mutatott.

A varrónő mindenre ráállt. Janka szolgálni ment s a gyermek a varrónőnél maradt. — Megfizetek érte — mondá távoztában.

De nem fizethetett öt évig, mert csak hányódott-

vetődött. Végre összekuporgatott kevés pénzt s felment meglátogatni gyermekét. Mikor a szép kis fiú anyja karjaiba rohant s a szegény varrónő s öreg édesanyja mosolyogva álltak körül s élvezték az anya és fiú boldogságát, a szegény Jankának szeméből könny gördült s ajka azt dadogta: „Ó áldott türelem! Mennyi boldogságtól fosztottak volna meg azok a farkasok!”

Homonnáról balra be Sztropkó felé egy bükkös, tölgyes völgy nyúlik el, melyről elmondhatni, hogy az Isten háta mögött van s Lengyelországba visz. Nagy, ponyvás, abrincsos szekerek dőlöngnek a völgyben kanyarodó úton; apró lovacsák iparkodnak előre a szakadozott, három, egész négy csomóra összekötözgetett hámban; jóképű tót atyafiak guggolnak a kocsik elején, hátul pedig rendesen néhány pájeszes, kaftános zsidó utazik olcsón Sztropkótól Sátoralja-Újhelyig.

Sokszor szeli az országot a völgyben Rígyózó Ondava folyót, mely most ugyan szelid, mint azok az országúti „macska-lovak“; de a beleépített sarkantyúk mutatják, hogy hébe-korba ugyancsak megvadul és sarkantyúja legyen annak, aki azt megülje. Hídjai sötét, magas karfákkal ijesztenek; a hídoszlopokat megvasalt jégtörők védik. A kelcsei híd is olyan s a kelcsei oldalról az országot már jó messziről nekikanyarodik, hogy felkapaszkodhassék.

Ép most vágat fel rajta a nemesdévai uraság, aki ott ül a bakon. Nagyfejű, szőke ember; a nyakát is bizonyos döllyfős merevséggel tartja, kidüllesztett melle kevély érzelmeit árulja el. A gyeplőt ő kezeli s hátrabeszél a kocsiba, ahol egy sápadt asszony s egy fiatalabb leányféle ül, aki egyre feszeng, le-lehajol s ott pepecsel valamit a cipőjénél.

Hódolattal fogadja az uraság négyes fogatát az öreg vámos; halena-darócból való rajta a mundur; hervatag ajkszélei, mint valami ráncos zacskók, csüggnek alá; kiaszott kezében tartja nagy, zsiros kalapját, mely alól nagyszemű rézkeresztes olvasó lóg. Egy futó rángás szegletes vonalakat rajzolt a borotvált száraz arcra, mikor a „pochvalem“-et mondja s tán ettől horkant meg az első két paripa s a két hátsó is kissé hátrahőkölt; asszonykiáltás és ostorcsattogás hangzik, azután megint kackiásan emelgeti mind a négy paripa a lábát. „Semmi az egész — szólta az úrfi — megijedtek az olvasótól; minek is kongat vele, mikor nincs zivatar“.

A fogat elrobogott, porfelhőt kavarva fel maga után, mely lomhán lógott a tikkasztó légben, mintha odafüggesztették volna. Kelcsének volt ura, Földes Géza barátom, napernyőjét kifeszítve s kalappal kezében haladt mellettem; Nero és Fakszi, ez utóbbi egy korcs ratli, fejlecsüggesztve öltögették nyelvüket a tikkadt anyaföldre, nagyot nyelve időnként a nyelvükre ragadt fehér, meszes porból. Így tehát négyecskén iparkodtunk fel a meredek, trepeci lejtőn, mely az Ondava hídja mellett közvetlen emelkedik a magasba. A hegy lejtője a birkától számtalan párhuzamos ösvénnyel volt átszelve, mintha csak modern hölgynek sokrétű mantilját akasztották volna nyakába.

Félórába telt s fent álltunk a hegyen Kelcsével szemben. A fákon károkozó varjú úgy egy negyed óra alatt ért volna le innen a kelcsei kuria előtt illatozó gyönyörű hársfára. A régi kuria valamennyi ablakával reánk nézett; a széles veranda világos lépcsőjén ott táncolt a napsugár és a veranda előtt mozdulatlanul s a legkisebb szellő lengetése nélkül sötétlett a négy harminc egész harmincöt méteres,

trónálló fenyő. Jót áll érte a kelcei erdész, hogy legalább ennyi.

Minden tiszta és verőfényes volt; le Dobra és Csicsva felé duzzadó erdők s azontúl Tokajigakülönös, hamvasszinű róna, melyet Feszty körképe oly találóan állít elénk. De Petőfalva felől, amely szőles a völgy, bodrosan fel voltak gyürve sötét, gomolygó felhők, mint óriási szinpadnak kárpitjai; a felhők alatt jobbról-balról vörhenyes fényben ijesztettek a magaslatok бүккердői, mintha mondták volna, hogy itt jön valami.

Petőfalva felől vihar közeledett. Ólomszinű bucsák dudorodtak ki a fergeteg szélein, melyek mögött mintha kékes lobbót vetett volna a távoli vilám, kigyuladtak s gyorsan megint elhomályosodtak.

Az Isten haragjának szinpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dübörgés hallatszott, mintha ott a szinpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat; de különben csend volt, a természet várta a nagyszerű felvonást. Ügylátszik, nemsokára kezdődik... Petőfalván harangoznak a vihar elé... Első jel... A szinpadon sietős a dolog, súlyos tárgyak esése és csattanása hallatszik, a távoli égzengés így üti meg fülünket. Valkón is harangoznak már... Második jel; azután egy villám rántja meg a felhőzetet s megfelel rá rögtön a trepeci harangláb tájáról az ünnepélyes ércnyelv, mely félelmetesen bong... Harmadik jel.

A divina comoedia a petőfalvai határ felett tört ki. A szélvész gyorsan közeledett, bámuló szemeink előtt a felhőkben a sibyllák és próféták Michel-Angelói alakjai nyúlnak az égbe; az írás kerubjai titáni harcra kelnek, tajtékzó, hamvas paripákon rohanva lengetik villámló dárdáikat. Mögöttük jön a ha-

ragvó Isten hatalmának zöme, az elemek csatasora sötét rejtekben, a jégeső és zápor felhőiben, melyek lezuhogva, párás-poros felhőket kavarnak az országúton; paskolják a földet, úgy hogy porzik.

A zápor most már teljes erővel lezuhogott a petőfalvai határra s a szélvész gyorsaságával rohanó felhők úgy alakultak, mintha felgördült volna az előbb leeresztett kárpit s egy haragvó Isten homlokát láttatá. Sötétkéken dudorodtak halántékának erei; szemeiben az éjfél ül; legfelül a felhőkből hamvas, fehér foszlányok tépődnek el, mint fejének bomló hajfürtjei. Mintha haragból s enyészetből volna fonva fejének koszorúja, oly sötét s a vilám piros pántlikája köti le ezt a bomló koszorút fejére. Ki merne vele kikötni, a szélvészek Istenével? Hol van a hős, bármily bátor s erős, ki vele szembeszálljon?

S ha szembeszáll: nemde a Titánok veresége volna minden dicsősége? Az a parittyás hős is, ki Góliátot leteríté és az oroszlánál fegyvernélkül karja erejében bízva megvívott, úgy nézte Judea hegyeiről ezt a fenséges, isteni látványt, mint mi a trepeci magaslatról; s úgy látta, mint mi, hogy füst ment fel az ő haragjában és tűz gyúladott orcájától... Meghajtotta az egeket és leszállott s homály volt lábai alatt. És kerubok fölé ment és szállott, repült a szelek szárnyain. Rejtekévé tette a sötétséget, körülsátorává a sötétes vizet az égfelhőiben. A színe előtti villogástól szakadoztak a felhők, a jégeső és parázstűz. És az Úr dörgött az égből és a Felséges szózatát adta és kibocsátá nyilait és elszéleszté őket, a villámokat megsokasította és megzavará őket.

Mély imádásban gondoltam el a tizenhetedik zsoltár e háromezeréves poézisét. Fenséges prolog gyanánt csengett emlékezetemben. S mire a prolog el-

csengett, már Kelcsére borult a szélvész. Közeledik felénk is.

Már érezzük leheletét, azt a hús szellőt, melytől felzúg az erdő s belereszket a nyárfák s nyirfák félénk lombja. Esni kezd... Szürke szemfödöt borít a zivatar a valkói dombokra is; itt-ott még ki-ki tolják az erdők körvonalaikat a fátyolból; azután egy csattanás s megrendül az ég s elnyeli az erdőt, a hegyet, a mezőt az a töméntelen sok apró vonal, mellyel az eső árnyékolja a vidék prespektíváját.

Kereket oldunk. Egyik kezünkben a kalap, másikban a lecsukott esernyő, vágatunk le a dombról. Kelcse ura elől, én utána; Nero, Takszi versenyt velünk. Mögöttük a legelőről leiramló gulya kolompjai; szemben a másik lejtőről a trepeci tehenek csilingjei; túl a völgy felől a kelcsei két harang cseng-bong bele a mennydörgésbe. Minden fut, vágat, iramlik; még néhány ugrás s lent vagyunk az országúton s örült sebességgel vágat el mellettünk, vissza a híd felé a megbokrosodott nemesdévai négyes fogat; kétségbeesett sikoltás, robogás, kiáltás... Mindez egy fél percig, azután eltűnnek a zivatar ködében. Az Ondava partján pedig a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt s agyaggal kitapasztott kalibájának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtva karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagyszemű, sárgaréz keresztes olvasó függ alá; néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó állat s ember vívódásba, ajka mozog, mialatt a szél lóbázza olvasóját, mint rokkant haranglábon a harang kötelét. Imádkozik az öreg; együgyű imája áthat az ólmos felhőn s cikkázó villámon; fulgura frangit, dissipat ventos, placat cruentos.

Mintha a természet rengésében villámnál s dör-

gésnél jobban hatott volna rám az ondavai vámos imádkozó nyugalma, gyökeret vert lábam; egy-két másodpercig a szakadó esőben megálltam s úgy néztem ezt a nyugodt, szegény, együgyű embert. Azután el a kelcsei kuriába s már mikor vizes ruhámtól is megszabadultam, felmentem az emeletre s onnan néztem a fergeteget s szemeim előtt lebegett az imádkozó ondavai vámos.

Íme a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak, mely ráér villámok közt beszélni a haragvó Istennel s mely hiszi, hogy olvasója csilingelése s ajkainak halk suttogása áthatol a vihar bömbölésén. S miután nemcsak hiszi, hanem látja, hogy a végtelen Isten fensége, ki a viharban járja át a természetet csak úgy, mint ahogy a délutáni szellő fuvalmában „sétál“ az írás szavai szerint a virágos és illatos berek fái közt, a szegény embertől hódolatot kíván; látja, hogy a semmiség örvénye fölött lelkünk csak lebeg, mint a gőzhajó kéményéből kipattant szikra a tenger árjai felett; kell neki egy meleg isteni szív, mely azt a szikra -lelket fölfogadja s boldogítsa s azért hozzá vágyik s feléje törekszik s e vágyát az imában kifejezi.

A világtörténet ezredéves foliánsai, sötét lapjainkon épúgy, mint verőfényes szövegükben, az ondavai vámosfélék együgyűségében épúgy, mint a filozófia szárnyalásában hirdetik, hogy az imádkozó ember a legtalálóbbs kinyomata a küzdő, vágyó, botló és reménylő emberi természetnek. Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekvése, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, véd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimánkodó ember s írd alá: animal theologicum.

A történet legcsodálatosabb helyei, a Nilus partjai, a Vöröstenger vigasztalan vidéke, az esti alkonyban égő sinai, Fáran romjai, a puszta és Sziria, Mezopotámia alföldje, mind az emberi szív vágyainak s küzdelmeinek ezredéves szinterei, az imát hirdetik. A beduin ügetve a puszta homokjában, merengve nézi a Vöröstenger partvidékét, hol Mózes, az Isten népének vezére, halálos félelemben imádkozik; mialatt megnyílik a tenger s kétmilliónyi nép halad át rajta. Fent pedig a pusztaság szélén a kopár hegyláncolatból kiemelkedik a Hoe hegye, hol a haldokló végimáját rebegi kékülő, keskeny ajkkal s imájába hullámozó szakállá reszket bele. A testvérnépek mind imádkoznak. Szidon és Tirusz elviszi a régi Isten emlékéért Karthágóba és Szevillába s a Tigris és Eufratesz meg vannak szentelve a patriarkák imájától. S mialatt a szenvedély elhomályosítja az Isten képét: nem fojtja el a szívben az ő imádását és szeretetét s ha az arabs a Mádián pusztáiból nem megy Jeruzsálembe, elmegy Mekkába a Kába szent kövéhez s ha a perzsa nyakasság nem hódol az idegen földön emelkedő templom igaz Istenének s a tűzben keresi az élet s az erő szellemét: mégis imádkozik s Elimaiszban épít magának templomot, mely a görög Antiochus kincsvágyát éleszti, de ugyanakkor hősi védőket állít ugyanaz a vallásos szellem a templom falaira, kik a görög-szir erőt visszavetik s Antiochust bűbáratába s azon át a halálba kergetik. Az indus mélyen vallásos szelleme pagodákat épít s koldusosnak tartja azt az életet, mely pompában kényelemmel töltözik s megirigyli a mosdatlan és kolduló boncok tengődését, kik Buddha fogának szentelt környezetében bőjtölnek s vezekelnek. S ha a művelt Európa dómokat épít s kőből faragott erdőkben

jár áhítatos lélekkel; ha aranyos háttérű, egyszerű alakítású képek előtt önti ki szívét s a harangzúgás harmóniájában s az orgonabúgás szimfoniájában keresi imádkozó lelkének vigaszát; s ha a romlott Európa elvesztvén a lelki nagyság érzékét s léhán ignorálni akarván atyái szokásait, ugyanakkor a babonában, a spiritizmusban, a buddhizmusban tér a régi természet új útvesztőire: vajjon nem érezzük-e, hogy a léleknek különös érzéke és képessége van az Isten megközelítésére? Ó igen! Kire ne hatott volna a Nagypéntek estéjén a fiszharmonium bánatos, lágy akkordjaitól kísért kijelentés: „incipit oratio Jeremiae prophetae“, kezdődik Jeremiás próféta imája? Mintha a prófétában az egész emberiség ülne ki Jeruzsálem romjaira; mintha mindnyájan elhalnánk s szívünk érzelmei a próféta szívébe szorultak volna; mintha itt már senkinek sem volna mit mondani: minden ajk megmerevül, minden hang elcsitul, minden gondolat egyre irányul, arra, hogy itt egy nagy lélek imádkozik.

De a XIX. század gőgös szelleme az őstermeszet ez ösztönét, az ész s a szív e követelményét, a hódoló, kérő, hálátadó, engesztelő imát megvetni látszik; kivágyódik a magábatérés szentélyéből, hol az ember érzi nyomorúságát s a fölötte uralkodó Isten hatalmát; kisiet a szabad cselekvés mezejére, a haladó, finomodó élet piacára, a magán segítő emberiség csodatettei közé, melyek diadalra juttatják azt az eszmét, hogy az ember az Úr s ez Úré a világ. De a kevélység nem boldogít; izgat, hevít, mámorban hullámszik át a világon, diadalszekéren csörömpöl végig fővárosokon, kápráztat színházakban s muzeumokban; de a gondolkodó emberben utóvégre is le kell csillapulnia, — nem zaklathatja végig.

Nincs-e más, mint ez a lázas küzködés? s ez-e az a boldogság, mely után szívünk sír? Nincsenek-e a szívnek biztatóbb és áldásosabb hatalmai, mint ezek, melyek az embert önteltté és üressé teszik? S nem lehetne-e azokra a csendes, mély gondolatokra és vigasztaló érzelmekre bízva a boldogság arany álmának megvalósítása? Eltűnődöm s tűnődéseim közepett tekintetem újra, meg újra megakad az Ondava hidjánál ülő öregem.

S mialatt nézem a fergetegben a nyugodt vámost, kezdem érezni a felséges Istent, ki leszáll irgalmasan hozzám s eltölt csodálatos bűvös hódolattal, méltatlanságom megsemmisítő érzetével, kezdem érezni, hogy az emberi lét s a természet pókhálóján túl mérhetlen utak és pályák nyílnak a boldogságra s az imádkozó lélek ezeket szokta fölkeresni.

S utóvégre is, ki erősebb; a dacoló gőgös ember, kit villám kergét s megbokrosodott ló ragad, az ő tehetetlen lemondásában, vagy az ondavai vámos, ki olvasóját mondogatja s a villám minden csattanásával felfohászkodik? Ki nyit biztatóbb kilátást a végességet érző léleknek; az-e ki a vihar labdája és Urát káromolja, vagy a fáradt hórihorgas vámos, ki száraz, keskeny ajkaival az olvasós szent Szűzet kéri, hogy segítsen rajta, hogy a víz a hidat el ne vigye, a házikót el ne mossa, az Ondava sarkantyúit, melyek a vetést védik, le ne törje, hogy jusson holnapra is egyszer-kétszer hat krajcár — annyi a kelcsei hidon a vámpénz.

Sokáig gondolkoztam. A vihar már elült. Mint elfutó áradat egyre távolabb hömpölyögteti zúgását... Most talán már fölverte az álmodó csicsvai erdők csöndjét, üvölt, visít, sivít a szél a vár romjai közt, leszakít ismét egy követ a csicsvai vártoronyból s legördíti arra a márványlapra, mely alatt

lenn az erdőben Barkóczy gróf hamvai pihennek s megelégedve, vad hahotával bömböl tovább.

Lesz idő, mikor emberi mű még romképen sem fog e magaslaton útjába állni... Észre sem vettem, beesteledett. Kinyitottam az ablakot; fenyő- és hársfaillat ömlött be rajta; kinn minden csendes, csak a fákról hull alá a fiók eső... Ez is lecsepeg s a homályban kékes villanyfénnel gyönyörű szikrák lejtnek, lengnek... Szentjános bogárcák; az a szem, mely rémesen nézett az ólmos, lángos égre, felmosolyog a bokrok tündéreinek gyöngyös rakétáin.

A világ könnyelmű és felületes; mindennel akar foglalkozni s mindenre ráun; mindent akar tudni s mindent elfelejt; benyomásokat hajhász s minden benyomáson túlad; nyugalmat szinlel s izgalmakat szomjaz; erényt hirdet s bűnre csábít; napi sajtója olyan, mint egy óriás folyam, melyben rózsák, liliomok hullákkal vegyest úsznak; melybe a kloakák útálata s a mezők illata vegyül.

Mennyi véres, rémes, regényes, borzalmas történetet tárnak föl azok a lapok. Ma fölvetik s holnap alig gondol vele valaki; a szenvedélyek orkán-szerű kitörései reszkettetik meg az országot s egy-két nap múlva halotti csend, a feledés némasága nyeli el azokat; pszichológiai bonyodalmak ezer kérdést vetnek fel ma s holnap már senki sem foglalkozik velük. A közönség tehát hamar felejt s a modern élet szinterei gyorsan változnak, de vajjon igazán oly gyorsan felejtene az is, kiket e viharok megtéptek s oly gyorsan változnak azok a szívek is, melyeknek kitörései a világ érdeklődését ébresztették föl? Kivált, ha e szívek női szívek s ha ez orkánok a női lélek szenvedélyei?

Nem; ezek az orkánok nem ültek el, hanem nyögnek egy elrejtett völgyben; a lombrosói típusok nem porladtak el, hanem csúcsos hegyek közé menekültek; a szenvedély tüze nem hamvadt el,

izzik a bánat hamuja alatt egy szent magányban, erdőkoszorúzott magaslatok közt; ott emészti magát, ott zúg föl s pihen meg újra, ott szakad föl s heged be újra sebe. Van egy ilyen érdekes remetesség, ahová ez a szenvedélyes világ pihenni jár: bűnös nők a remeték; van egy ily földi pokol, de csak földi, mert az elítéltek közt fehérszárnyú angyalok járnak. Nem tudom minek mondjam: szenthelynek, zárdának, fegyháznak? A száműzés vagy a menekvés szirtjének? A hajótörés révpartjának vagy az erény otthonának? Paradicsomnak? De angyal csak harminchat van benne; vagy pokolnak? Mert kárhoztatott ötszáz is van benne. Itélje meg az olvasó s kövessen.

I. Útra.

Nagyot kanyarodik az Ipoly vize a szobi állomás előtt s mossa a helembei rétet; sekélyes partjain sohase loccsan meg a hullám, oly csendes a folyása; csukák, harcsák s tokhalak ívnak a napsugaras, agyagos vízben. A szob-ipolysági út iparkodik a rétet körülzáró partokon kanyarodni, mert tavaszkor az Ipoly tengert csinál a réten, helembei tengert. Erről az ipolysági útról egy kis patak mentében a „malomkút“ mellett valami útféle emelkedik be a hegynyílásba; birkanyájak végleg összetiporták az egész partot; nyomaik ilyenkor az őszi sárba fagynak s nem is engednek ki egész tavaszig. Csendes kísérteties ez a furcsa völgy; oldalt kopár partok, szagztatott földomlások mutatkoznak, melyekből száz meg száz egérlyuk feketélik; ökörfark-kórók zörögnek a fakó partokon; itt-ott egy-egy törpe, kecskéktől agyonnyomorgatott bokor az egyedüli

dísz s előttünk az ásítózó hegynyílás, melybe a keskeny út vész. De mennyire igaz az, hogy elvész, mert tovább az út maga a patakban jár s a ritka keréknyomot ellepi a fővény. Most a víz sem locsog. Megfagyott. Ahol a völgy legszűkebb, két topolyfa között látni a völgynek szellemét; nagy kerek arca kibúvik a földből, kékesfehér gubancokban lóg alá szakálla s fekete háromszögű sapka van rajta; nem mozdul, csak a szél zörög a száraz avarban; közelebb érve észrevesszük, hogy az az arc a malom fölülcsapó nagy kereke, melyről jégcsapok lógnak le, a sapka pedig a malom tetejének sötétlő nyílása. Más emberi lak nincs errefelé; aki tehát közel a világhoz s mégis a világon kívül akar élni, az jöjjön ide; itt ember nem fogja bántani s ha megúnta magát, fölmehet a hegyre, onnan láthat este a Duna partján valami fényes, pettyes kigyófélét szaladni, mely füstöl, okádik s néha tüzel is, zakatol, dübörög; ez a budapest-bécsi gyorsvonat. S még jár ide valami, meghalni: csendes ünnepnapokon az esztergomi bazilika harangszava.

Miután a patakot lent hagyom s a magasan kígyózó ösvényre térek, törpe tölgyek s hajlott kőriskák nőnek a sziklás lejtőkön; vadrózsák terjesztetik szerte-széjjel elegáns, karcsú sátraikat s borókabokrok néznek bosszúsan bele a világba. Innen a völgyön végigkalandozik tekintetem s a „Kopasz“-hegynek lábánál megpillantom Márianosztrát, a régi pálos-zárdát, mely szenteknek temetője s jelenleg is számtalan szívnek pihenője, melyből a földi igazságszolgáltatás fegyintézetet, a keresztény szeretet pedig meleg fészket, mondjuk: áldozati tűzhelyet alakított. Ötszáz fegyencnő van itt rábízva harminc kedves-testvérré; harminc tiszta szűz ötszáz bűnös nőt emelget; rabja lesz a rabnőknek, szolgál-

lója a száműzötteknek s diadalmas legyőzője a szeretet által a bűnnek. Itt vedd le saruidat, vándor, mert szent a hely, ahol állasz! Az égő csipkebokor szent helye ez; tűz is van itt, tövis is van; a tövis az áldozat, a tűz a szeretet. 1858. óta serceg ez az áldozati tűz a honti hegyek közt, amikor a kormány a régi pálos zárdát Magyarország egyetlen női fegyintézetévé alakította át s azt a gráci irgalmas nővérek szeretetére bízta; azóta lett Nosztra sok bűnnek gyűlhelye, de egyszersmind kedves, illatos lelkeknek otthona; a büntetésnek, de a dicsőségnek is színtere; azóta lettek kapui sokakra nézve iga, némelyekre nézve diadalkapuk, azokra, kiket nem a kényszerűség láncai hoztak ide. De azért Nosztrának lakói közt nincs versengés, nincs harc, nincs szemrehányás, mert a szeretet átkarolta a kényszert s a béke csókot nyomott az igazságosság homlokára.

II. Márianosztra eredete.

II. Fülöp a Guadarrama komoly, sötétlombú hegyei közé építette az Escuriált, amely királyi palota, barátságos kripták egyben: I. Lajos magyar király pedig a honti-hegyek közé ékelte a nosztrai páloszárdát, mely ha nem is lett palotája, sem kriptája, mégis gyakran volt lelkének pihenője. Ide vonult a hős, lovagias király, hogy kipihenje országos gondjait s megnyugasztalja lelkét; ide vonult „Mi-Asszonyunk” oltalma alá s azóta hívják a helyet Márianosztrának. A neve is költészet és áhitat. Idegen és mégis érti mindenki. Csúcsos-hegyes hegyek állnak őrt a régi zárdá körül, mindmegannyi ék, akár csak az eget hasogatnók velük: kivált a Galla-hegye egy tökéletes kúp; nyáron mögötte áldozik le a nap s akkor a Galla aranyos glóriájában

a Tábort utánozza. Szegényes falucska illesztgeti házikóit a sziklás lejtőkre; régen itt falu nem volt, csak a zárda zsellérei laktak a major körül. II. József eltörölte a zárdát s azóta lett itt falu. Még most is élnek emberek, akik arról tudnak beszélni, hogy Nosztra szép kert volt; árnyas fasorok szeltek át a lejtőket; a patak két halastóba szakadt. Azóta sok másképp lett, a tavakat sár lepi s békák brekegnek bennük. Eljöttek a császár fináncai, társzekerekre hányták a holmit; a kátyus, köves úton pedig potyogtak hátul a szekerükről a könyvek; néhányat fölszedtek a zsellérek s tartogatták emlékül. Az egykori zárda cellái fölé az ötvenes években pompás két emelet épült, ez a fegyház; mellette áll a templom két tornyával, a templom mögött pedig legújabban hatalmas három emeletes épület emelkedik, a palota látszatával, de a magánzárkák némaságával; a zárkák épületét fődött folyosó köti össze a különálló kórházzal. A berendezés természetesen mintaszerű s az újabb épületek a börtönügy előhaladott kívánalmainak is megfelelnék; a zárkákat vízzel fűtik, a konyhában gőzzel főznek; a fegyház alatt terülnek el, külön udvarban, a gazdasági épületek; azontúl van a kert, a szérű, a temető, az erdő, melyben elbarangolhatni hétszámra Ipolyságig s Drégelyig.

Elöttem ragyogó sugárzásban áll mindig ez a hely; valami varázshatalom húz feléje. Úgy érzem magam, mint a mélység partján: szeretnék leszállani. Valami titokzatos vonzalom szállja meg lelkemet, mintha az erdő homályában állanék; félek mélységes némaságától s mégis kényszerülök belehatolni. Sokszor fordultam meg itt, járatlan úton, hózivatarban s május harmadikának s Nagyboldogasszonyünnepnek éjjelén, mikor e

különben csendes vidéken tüzek és gyertyák égnék s éjféلكor is ájtatos énekek csengnek a virrasztó búcsusok ajkáról. Gondoltam, hogy talán ez vonz, vagy tán a történelmi mult, mely csak oly homályos, mint a nosztrai apáca-völgy berke; de nem, nem a szent Szűznek itt tisztelt képe, nem a történelmi emlék, nem a májusi és augusztusi gyertyafényes, illatos éj vonz ide, hanem ez a fegyház vasrácsos ajtóival, hosszú folyosóival, a falakon olvasható szentírás idézeteivel; ez gyakorolja rám azt a diadalmas benyomást. Mert ez a ház a hősiek áldozatkészség puha, meleg fészke; a tűrő s türelmében a világot átváltoztató szeretetnek titokzatos mélysége; ez a ház az evangéliumnak nem mondom ragyogó, hanem eleven lapja, melyet az Isten angyala az ég oltáráról szakított le s dobott a honti erdők közé. Ez eleven laphoz itt tapadnak szemeink, odanő szívünk s mi az élet közvetlenségével meggyőződünk, hogy bár a világon mindig lesz bűn és romlás, ezt a sötét, végzetes hatalmat nem tőri meg más, mint a szeretet. A szeretet a földi pokolban paradicsomot teremt s vérének páráival melengeti meg az eldermedt sziveket; s bár a természet a világ összes elhervadt rózsaszirmaiból nem képes egyetlenegy illatos, friss rózsát teremteni, a szeretet képes a feldúlt s lealacsonyodott sziveken is új és talán szebb erényvirágokat fakasztani. De hogy azt tehesse, fogoly lesz a foglyokkal, siró a sirókkal, bánatos a bánkódókkal; egy földél alatt él a társadalom száműzöttjeivel, hozzájuk simul; melléjük borul s ha meghal, egy temető borítja a tiszta szűzet s a gonosztevőt; nem, rosszul mondom: a volt gonosztevőt, mert a tiszta szűz a gonosztevőből kegyelmes lelkeket teremtett s a nosztrai betegteremből együtt szállnak fel az égbe.

III. Pokol a földön.

Akik vétkekkel lelkükön jutnak az ítélőszék elé, azok elítéltetnek s a pokolba jutnak. Így van az ott túl, így van ez a földön is. A földön is van ítélőszék, bűn, ítélet és pokol.

Ha novemberi ködös estén a magányos, elhagyott völgyben, a csupasz fák és bokrok közt, az álló malom jégcsapjai mellett el Nosztra felé haladok, úgy látszik nekem, mintha az alvilágba mennék. A keskeny völgynek egyrésztől kopár, másrésztől sötét, erdős oldalai, az esti ködös homály, a gödrök s szakadékok közt kigyózó útféle csak elátkozott vidékre vezethetnek. Csak Virgil kellene mellém vagy Dante. A gomolygó köd s az erdő árnyékai adnak is a vándor mellé kísérvölgyt. A kísértetek kapálnak, vájják a völgyet; a völgyből nagy árok lesz s ez az árok egy kiégett kráterbe vezet. A nosztrai völgykatlan ez a kiégett kráter; ezen az árkon át csapolja le az igazságszolgáltatás szigorú szelleme a nosztrai kráterbe a társadalom miazmás, posványos vizeit, a magyar nők bűneit. Előbb e kráterben tűz égett, istenes lelkek dicsérték itt az Urat, most víz, sűrű, iszapos vizek terjengnek bene.

Mennyi szenvedély tér ide nyugodni, mennyi csalás és csalódás! Könnyel van itt áztatva minden s minden kő egy regény. Olyanok mellett, kik sekély, könnyelmű lelkek, akárcsak a nagy városok kövezeteinek leányai, vannak olyanok, kiket egy megszenstségtelenített szeretet tett furiákká; mások, kik szívük ösztönében az erényről megfélemedeztek s

amit becsületben gyümölcsöztethettek, azt az élő hús mézsárszékeire vitték; fölületes, könnyelmű, szerencsétlen teremtések, kikben sem erély, sem bánat nincs; kegyetlen, bosszuálló, nemtelen rongyllekek. Egy szomorú világ mélyed ebbe a kráterbe, a pszichológiának minden árnyalatával; a szív, a kedély, az ösztön, a szenvedély ennek a szomorú világnak fátyolos csillagzatai. Mennyi álomlátás, mennyi regény szövődik e csillagzatok sugaraiból; szerencsétlen szerelmesek, gyermeksikkasztók, férjgyilkosok, Magdolnák és Furiák, véres drámák hősnői s kikel elsodort egy szerencsétlen pillanat hatalma, ezek mind találkoznak itt; egyaránt zárul be mögöttük az ajtó.

De mihelyt bezárul, a szeretet fogja fel őket! Azok a kedves-testvérek részvételt viseltetnek a szenvedők iránt s kibélelik szeretettel a zárkák rideg falait. Kivülről s messziről látszik csak ez a ház pokolnak, belül nem az. A büntetésnek helye, igen, idegen ház, nem otthon: de ebbe az idegen házba, mely oly rideg, előbb a szeretet vonult be, hogy enyhítse ridegségét, puhítsa keménységét. Előbb a szeretet foglyai vonultak be ide, azután jöttek az igazgatszolgáltatás rabjai. Van olyan a testvérek közt, ki mint 18 éves leány jött ide s azóta a szent szeretet foglya s az akar maradni élethossziglan. Szenvedélyük: megmenteni a szerencsétleneket; örömük: szolgálni nekik; s ha javulnak s jó útra térnek feyenceik, ez vigaszuk, boldogságuk és jutalmuk.

Ha e szempontból nézem Nosztrát, akkor a pokol éden-kertté s a kráter mélységes, kékszinű tenger-szemmé válik; az ég tükröződik benne s tündöklő, fehér vizirózsák rengnek fölületén.

IV. Nosztrának csillaga.

Sok bűnös teremtés van a világon, akit az ember inkább megsajnál, mint büntet s bizony keveset is büntetnek közülük; nem törődik velük senki. Van a világon sok hajótörött s a legtöbbnek az a szomorú kiváltsága van, hogy elveszhet; nem törődik velük senki. Ez a nemtörődés, ez tulajdonképen a világ kegyetlensége és tehetetlensége. Vagy ha törődnek velük, vaskézzel nyúlnak utánuk, a törvény kezével, mely büntetni és fojtogatni tud, de szív-nemesítéshez nem ért. Egymagában tehát jót nem is tehet; csak ha a vaskézhez arany szív szegődik, ha a nyers erő, a szeretetet szolgálja: akkor igen sokat segíthet a nyomorultakon. A vaskéz, az igazságszolgáltatás keze, a király nevében; a szív a máriarosztrai testvérek szíve, a keresztény szeretet nevében. A vaskéz kiemeli a bukdácsolókat az élet tengeréből és a nosztrai révpartra teszi át; ide hozza őket a csúcsos hegyek magányos völgyébe, ahol egy új világ nyílik meg a legtöbb előtt, új világban új csillag tündöklök feléjük s ez az ujság abban áll, hogy szeretik őket. Boldog valóság! Itt szeretik a nyomorultakat. Ott, a művelt, nagy- és félvilág kihasznál, elbódít, elront és ellök magától; itt meg szeretnek, fölemelnek azok, kiknek a világ nem érdemes megcsókolni lábuk nyomát. Dacoltam a világgal s megvettem azt; de hódolok ezeknek, kiket tisztetek.

Ez Márianosztrának szelleme és hatalma! Akárhány arcról olvastam azt le. A bűn ugyanis sokszor csak szerencsétlenség, mely az önérzetet nem írtja ki; mit annak a kényszer s a békó? S ha valaki, úgy bizonyára a nő nem adja meg magát a kényszer hatalmának; álnokká, hamissá, gonosszá lesz, de az erőszaknak nem hódol, nem tud mit becsülni

rajta. Akták, pöriratok, zsandárok, bírák, törvényszékek nem imponálnak neki. „Hát ti nem vagytok ép oly nyomorultak, sőt talán nyomorultabbak, mint én“, mondotta az egyik és ha nem is mondják ki, de sokan gondolják; egy valami imponál nekik: az, ha szeretik őket; nekik szeretet kell.

No, abban van itt részük. A zárkák magányában, hol nem dolgoznak és nem beszélnek, mert nincs kívül, hol az ajtók mindmegannyi sirhantok, melyek mögött eleven holtak gunnyasztanak, csak a kedves-testvér szeretete lövel vigaszt. Az éj az ilyen magányos fogolynak egy darab megváltás, mert álmában megszabadul önmagától, gondolatától és unalmától; de az a nap, az a hosszú nap! Egykedvűen nézi a zárka ablakán behatoló nap-sugárt, hisz ez is csak arról regél, hogy mennyi gyönyörűség van kinn, a szabadság ege alatt; de ha az ajtó nyílik s a kedves-testvér szemének sugárával találkozik, vagy ha betegségében az ápoló-testvér megsimogatja fájós fejét: akkor fölüdül.

Terhes és unalmas ez a magány; jó, hogy nem tart éveken át. Hónapok múlva kiszabadul a fegyenc az ijesztő magányból s közös munkaterembe vagy műhelybe kerül; ott dolgoznak, sütnék, mosnak, főznek, vagy künn a mezőn kapálnak, gyomlálnak; de mindenütt kíséri, gondozza, oktatja őket a szent szeretet. Ez Nosztrának csillaga. A falakról a szeretet a fölfeszített Üdvözítő képében s a szentírás mondataiban szól hozzánk; mosolygó arccal, sugárzó szemmel, emberi szóval pedig a kedves-testvér személyében. És ezt az arcot, ezt a mosolyt nem felejtí el a fogékony szív soha s ha a világgal meg is hasonlott és ha keserű és kínos is élete, tört sugár gyanánt ott reszket a sötét lélek fölött a nosztrai szeretetnek emléke.

Im egy példa rá! Néhány év előtt találkoztam egy volt nosztrai hajótöröttel; fekete haja már őszült s arcán bánatos kifejezés ült. Ismert s mint ismerős előtt bizalmasan föltárta szíve keservét. „Mit tettem?“ — beszélte. — „Fölmentem nyomorúságomban gyermekeimmel karomon a bécsi városház legmagasabb emeletére, le akartam ugrani; de nem birtam; elmentem gazdag barát-némhoz, könyörögtem neki, hogy könyörüljön rajtam; nem hallgatott meg; befutott a másik szobába s én azalatt pénztárcáját zsebre dugtam; kétszáz forint volt benne. Tudja, hogy elítéltek, elnökök és bírák, kik gyakran hizelegtek nekem; ellöktek rokonaim; megbélyegzett a világ; s most megalázva szolgállok; nincs egy jóbarátom!“ Mély lélekzetet vett s letörölte könnyeit.

„S mit csinál most kedves-testvér N.? Merre van az a jó lélek?“ kérdezte ismét kis vártatva s mosolyogni kezdett.

Mily sajnálatraméltó a világ, hogy a szeretet e csodáit nem ismeril

V. „A sötét.“

Egy ajtó fölött ezt olvassuk: „Álljatok ellent az ördögnek s elfut tőletek“; a lakatot leemeljük, az ajtó kinyílik s pincefélebe vezető lépcső előtt állunk; a lépcső a „sötétbe“ vezet. Akik fönt a nap-sugárban, sőt még a kedves testvérek szeretetének napvilága alatt is sötét lelkek maradnak, azok néha e lépcsőn lekullognak s a sötét tömlőbe záratnak, ahol a pincék homályának leszűrődött világosságából sincs egyetlenegy tört sugár, ahol nincs szék, nincs pad, csak nyirkos fal s dohos lég.

Különös, hogy Nosztrán is a „sötétre“ van szük-

ség. Pedig van; a szeretet nem győz mindég; vannak szétfoszlott, rongyos lelkek, melyek szinte képtelenek nemesebb behatások elfogadására; vannak sötét, szkeptikus kedélyek, melyeknek filozófiájuk a gúny s az érdek. Ilyenek kivált a visszaesők, kik másodszor, harmadszor fordulnak meg Nosztrán. Szomorú ismerősei a kedves testvéreknek; velük szemben a testvérek szeretetébe bánatos lemondás vegyül. Nem remélnék tőlük semmit; olyanok, mint a kietlen vidék: a napvilág melegíti azt is, de csak gyászt s pusztulást világít meg rajta. A visszaesőkkel szemben tehetetlen a szeretet is; úgy áll, mint Beatrice az örvény szélén, melyhen nyüzsög a „perduta gente“. Többszörre tolvajok, kik meghallgatják a szépszót s azután lopnak tovább. Nyugalmaik perceiben hideg, kiaszott arcukon az érzéketlenség fagya ül, de ha szenvedélyük fölkavarodik, akkor káromkodva hajba kapnak s oly verekedést kanyarítanak, akárcsak a Fúriák. Mit csináljon e tajtékozó asszonyi állatokkal az a kedves testvér? Fegyvere nincs, sem ereje, lánc nincs, sem kötele; azaz, hogy van, olvasójának lánc csilingel oldalán. Ezt a láncot ragadja meg; kezébe fogja olvasóját, mint a tiszt kardját s közéjük lép a verekedő, káromkodó Furiáknak. Egy perc alatt széttéphetnék; szítok, átok, csúfsággal illetik; ő eltűri, imádkozik értük és sir.

Az ilyenfajta nép számára van a „sötét“. Ott közelebb vannak a szentek sirjaihoz. Mert Nosztrán az is van; a pálosok krónikája emlegeti, hogy két szent pálos van Nosztrán eltemetve. De hol, azt nem tudják; keresték s azt meg nem találták. Talán azokból a sirokból szívárogoztak át a „sötétbe“ a megilletődés kegyelme. Meg is szelidülnek ott, huszonnégy óra alatt a Furia Magdolnává lesz.

De a Magdolnáknak egy nemét nem a „sötét“, hanem a csecsemők szobája neveli. Ilyen is van Nosztrán. Vannak fegyencnők, kik áldott állapotban jutnak ide s itt szülnek; kisdedeik raboknak születnek; eredetük meg van bélyegezve; anyjuk bűne tapad hozzájuk, akárcsak valami eredeti bűn. Ezek a szoptató anyák külön vannak egy szobában. Ki hinné, hogy e szoba hatalmasabb, mint a „sötét“, mert e szobában gyermekgyilkosokból szerető édesanyák lesznek. Találkoztam ott egy szerencsétlennel, ki évekkel azelőtt sötét éjjel megfojtotta s a vízbe dobta gyermekét; fölloccsant az Ipoly vagy a Kőrös víze, elrejtette titkát. Futott a kegyetlen anya s észre nem vette, hogy a vízből gyermekének árnya emelkedett ki s követte őt, az árnyból kísértet lett; kiélesedtek vonásai, bosszút lihegett; büntető Igazsággá nőtte ki magát a gyermek szelleme; bekötötte szemeit, hogy anyját ne lássa s elvezette Nosztrára — anyai szeretetet tanulni. Itt szülte második gyermekét a szívtelen s ezt a gyermeket nem veszik el tőle, nála hagyják s nem féltik; de fölösleges is azt féltetni, mert a Furiából már édesanya lett. Az a kedves testvér tanította őt rá; most, mikor belép a szobába, leemeli a gyilkos anyának karjáról a csecsemőt, karjára veszi, szívéhez szorítja, lóbázza, becézi s a gyermek mosolyog, nevet, dadog; az anyai szeretet kigyullad e szűzies szeretet lángjától s most már az anya kéri vissza a kis porontyot s alig várja, hogy visszakapja. Dehogyan adná másnak; bár meg volna inkább még az első is . . . Ó Ipoly, ó Kőrös, hideg, kegyetlen mélység . . .

VI. A temető.

Az idő múlik; az erdők fái mohosodnak s az apácavölgy patakja mélyebbre vágja a sziklába öbleit. Évek multával a szabadság órája üt soknak s visszatérnek haza; igen, némelyek végleg haza; azok, kiknek útja a temetőbe nyilik. Amely fegyenc Nosztrán hal meg, ne féltsük azt; az bizonyára elnyerte szabadságát. A kerten át viszik a koporsót énekszóval; akik pedig ki nem jöhetnek, az ablakban lesik a gyászdal hangjait. Van valami mélyen megindító a fölszabadulás e gyászmenetében, valami fönségesen hatalmas vonás nyúlik el rajta; a záruk lepattannak, az ajtók megnyílnak — nevét kitorlik az igazságszolgáltatás iktatóiból, törvény, hatalom, királyi végzés tiszteletteljesen visszalép s a kegyelet kíséri el az elköltözöttet nyughelyére, fátylat vet multjára s az örök szabadság jelét, a keresztet tűzi a rabnak sirhantjára. De hogy azt megtehették, hogy e megtépázott lelket megnyugtathatták, hogy e lelket Istennel kibékíthették, megnyit sirtak, türtek, imádkoztak, áldoztak e megnyugodott lelkek édesanyái, az intézet szűzies angyalai! Az élet örömei helyett a lemondás töviskoronáját választották, türelmükben s szeretetükben a bűn átkát lerótták, a megátalkodottat könnyeikkel ostromolták s csak azt kérték ki maguknak Istentől, hogy e vivódó lények szemeit békében lecsukhassák.

És valljuk be, hogy győztek! A bűn bélyegét levették a lélekről s a szeretet csókját nyomták rá: az elvetemült vagy elsodort nőknak halálába az engesztelés szellemét lehelték be. Akik bűnben éltek, szentül halnak meg itt; akik a bűn gyalázatát hord-

ták, az erény érdemkoronájával térnek haza; akik másutt káromkodva vagy kétségbeesve halnának meg, itt a kegyelem állapotában mint szenvedő bűnbánók lépnek Isten ítélőszéke elé. S mit visznek magukkal? Viszik a felhők fölé annak a szeretetnek örök dicséretét, mely megmentette őket. E szeretetnek szántóföldje a nosztrai fegyházi temető, belőle fog kikelni a testvérek apotheozisa az örök tavaszban. Addig is tovább túrnek, imádkoznak, áldoznak; névtelenül élnek s ha meghalnak, a rabok temetőjébe temetkeznek. Megszentelik elhunytukkal is azt a lejtőt, melynek keresztjei közt lelki szemeinkkel látjuk a föltámadás angyalát.

Akik így szeretnek, győznek... Szenvedélyen, bűnön, siron és halálon.

Azért csúcsos itt minden hegy, föltör az égbe; azért válik el innen nehezen a patak víze, kétszer is visszatér a zárda alá, míg kiszakad a völgybe; azért térnek ide vissza néha-néha csendes éjjeleken a pálosok szellemei; azért járok én is búcsut ide, mert ez az igazi szent-hely.

I. Kölni emlékek.

Fölkelt már ágyából a rózsaujjú hajnal, eltűntek az éji képzelet lepkéi s a nappaliak még nem ébredtek föl; ugyanis könnyelmű és hiuságos voltuknál fogva a városi nép szokásait vették föl s csak akkor bontakoznak ki virágos, rózsás, szirmos ágyuk redőiből, midőn a napsugár fölszította az éj harmatos könnyűit. A tulsó parton, mert ismét a jobb parti vasúton száguldtam, föltűnt a kölni dom kettős tornya s merengő áhitattal feledtem rajta szememet.

Kölnnel átellenben fekszik Deutz város, antiklerikális beamterek fészke. E rettenetes helyen kitétték szűrőmet, kijelentvén, hogy jöllehet Kölnbe szól a jegyem, a vonat nem megy Kölnbe; mert kiméli a pompás vashidat, mely a Rajna fölött magasan elhalad. De gyalog vagy kocsin szabad átmenni. Ez is jobb, mint ha épenséggel nem volna szabad az átmenet. Mentem tehát. Tüstént megfogott egy deutzi beamter, nem ugyan antiklerikális gerjedelmeinél fogva, hanem a lex poenális azon paragrafusa erejében, hogy a kölni hidon vámot kell fizetni. Privilegiumos önérzetem tótágást állt bennem, váltig szabadkozván ez insinuáció ellen,

hiszen akinek az esztergomi hidon fizetni nem kötelessége, az a rajnai vashálón is átmehet. De hah! Privilegium! Szabadság, Kelet, Ázsia, — egymásra illő fogalmak! Nyugaton vagyunk, itt fizetni kell. Fizettem. De volt belőle hasznom; átvonaglott lelkemen ugyanis ama kesernyés érzélem, mely a nemes ember szívéen lerakódhatott akkor, midőn először tette le a garast, nem áldozatkészségből, de kényszerűségből; nem is a haza oltárára, de a haza zacskójába, midőn le kellett mondani dézsmáról, tizedről, jobbágyi munkáról s ingyen húzó frospon-tos lovakról. Ezen drága s nehezen szerezhető tapasztalattal gazdagítva megyek át a hidon. A hídfőn két vaslóval és vaslovaggal találkozunk, kik bizonyára nem fizetnek vámot, mert különben nem ácsorgnának itt annyit; az egyik ló s lovas Vilmos császár és lova, a másik ló és lovas Moltke tábornok és hasonlóan lova.

A rajnai vashíd, mely a két német partot egyesíti, képe a német szakadozottság és szétválás áthidalásának. Vilmos császár egészen ártatlan a szellemi áthidalásban, találóbb volna, ha helyét cancellárjának engedné át. Hogy meddig fog állni a német egység, bizonytalan, annál is inkább, mert hídja úgy látszik szintén vasból van; a porosz hatalom vasmarka építette. A vashidakról pedig a mérnökök nem tudnak bizonyosat mondani, miután eddig nincsenek elégséges adataik. Kivánom azonban, hogy mind a rajnai vashíd, mind a német egység továbbra is fönnálljon, mert sok pénzbe kerültek s ha elpusztulnak, ujat kell állítani új kiadással helyökbé.

Midőn a hidon törtettem, eszembe vettem a vashíd előtt való időket s azt, hogy mit gondolna Marcus Aurelius Vopiscus, Colonia Agrippina praefec-

tusa, ha ily hidon ment volna át vadászni az akkortájban Deutz helyén lengő nádasba, békák, dongók, szunyogok közé, melyek helyén most antiklerikális beamterek gunnyasztanak.

De hogy lehet valaki antiklerikális, ha beamter is, kinek szemei előtt emelkedik a kölni dóm, mint homokkőből vájt őserdő. Pedig nem messze a hidtől emelkedik képzeletet meghaladó méltósággal. Valami térféle tisztás terül el körülötte, de dómtérnek ugyan be nem illik, szűk, kicsiny, rendetlen, a dóm impozáns, óriási mérveihez képest. Nyilvánvaló zavarban voltak azok, kik a kölni dómnak megfelelő tért törekedtek kikerekíteni vagy inkább összeszögletesíteni, s a kísérlet igazolta zavarukat, máig is bizonyítván, hogy az nehezen sikerül.

A modern, három-négy ablaksorral egymásfölött ékeskedő házak, melyek valami fővárosi sikátoron még csak kikerülnek a megszólást, a dómtéren szánszámra méltó jelenséggé töpörödnek. Vegyünk csak föl visszaretentő például egy oly falhiányban szenvedő, négy-öt emeletes kalitka-házakat! Mily koncepció, mennyi arány, mennyi kompozíció, mily összhang s különösen mily képzeleti gazdagság tömörödik össze egy ily házban. Néhány egymásra rakott hosszú négyszögű lyuk, melyek ablakoknak hivatnak, összekötve a lyukak közé illő egy vagy másfél téglavastagságú faldarabokkal; néhol a tulcsorduló produkció egyes görög arcú szakál- s bajusztalan arcokat rak ki a párkányzatok támogatására; máshol az üres és unalmas falakra malterből rájárat csinál különféle változatokban; de ujkori izlés szerint a ráma levén a fő, itt is tehát a ráma kép nélkül üres tereket kerít be. Ez az egész Leistung. Így állván a dolgok, nem csodálhatni, hogy a szánszám házsorok a

kölni dóm láttára megbomoltak s költői rendetlenség által készültek emelni a környezet által létesítendő hatást.

A dóm úgy emelkedik és sötétlik az újkori falak és házak közt, mint egy életteljes lombkoszorúzott tölgy, apró, száraz cserjék közt. Valamint a tölgy minden ágának, minden karának és levelének változatos és eredeti alakulása van: ép úgy a dóm tornyainak, toronyfáinak, rózsáinak, csúcsainak, a falgerincek bütykeinek, ágainak, lombjai- és virágjainak töről metszett poesisa van. Úgy nyúlik, úgy fut, úgy alakul és egyesül, úgy ágazik és lombosodik minden oszlop, pillér, gerinc, oly hatalmasan és mégis könnyen, oly tömören s mégis játszva, oly fönséges mérvekben s mégsem nehézkesen, hogy midőn kifut s eltűnik a kereszt rózsájában: a tekintet elől erőltetés nélkül vész el az anyag; nem keresed hova lett a törzs széle, hossza, hova a vastag ágak sulya s terhe, mindez a magasba nyúlt, vékonyodott, szellemesebb, alakdúsabb lett, kivirágzott s illata elillant; — ez az illat a lelkesült áhitat!

Ahol a földből emelkednek ki a dóm falai, ott minden figyelem az erőre, a teher emelésére irányul, széles, tagozatlan oszloptalapzatok válnak ki a falból; följebb haladva egyik másik oszlopperinc osztja részekre a falakat, a talapzatokból húsz, harminc, negyven izre bomlik az oszlop tömege s tör fölfelé; ott ága támad minden ágnak, bütyke, lombja a támívnak, ékessége az ablaknak, mint a kora tavaszkor megnyesett fának, midőn mindenfelé hajtása kel, a belső erő telje duzzad a külre toluló lombozaton. S miután legmagasbra ért és a tetőzetet is megteremtette, összekulcsolja önmaga fölött fönséges boltívekben karjait s ágait, akkor kezdődik a játék, a változat. Minden torony, mint

guzsba kötött, lombos ágak piramisa, mely a kereszttrózsájában végződik. A teremítő képzelet, melyet lent az épület tartósságát, szoliditását sürgető igények békóba vertek, a felsőbb régiókban kiszabadul s annyi alakot s annyi virágot, annyi eszmét s annyi képet varázsol elő, hogy elragadtatva nézzük s a mérész, finom csúcsokon tétova mereng körül tekintetünk.

Ez a kettős gót-torony a legmagasabb emlék, melyet az építő művészet e föld hátán emelt. Magasabb mint a Szt. Péter kupolája, mely 458 lábnyi magasba emeli keresztjét, a keresztben kiszervezett apostol-fejedelem sirja fölött; magasabb, mint Giseh gulája, mely az alatta rejlő sir nyugalmanak őrzésére emeltetett s mint ilyen nem más, „mint sötét koporsó, mely körül az egykor éltek és kimultak árnya leng mint gyász kísértet“. A gót dómok nem sötét koporsók, hanem amennyiben kő élhet, eleven köemlékek, s ameddig állnak, leng bennük a legmélyebb érzélem, a legtörekvőbb gondolat s a folyton élő kegyelet.

Fent voltam a tornyon; addig, ahonnan tovább csak vaslétrán lehet emelkedni. A velem fölászott két francia pap, kikről semmit sem szólok, mert különben fricskát kapok az állítólagos megszólás miatt, csak azt mondta, hogy terrible; tulajdonképpen fönséges volt; ami különben ugyanaz; másik oldala ugyanazon éremnek. Ez aztán igazán „hoher Dom“. Ha a kereskedés ott lent a háztetők tömkelegében csarnokot állit; ha az ipar magas kéményeket rak: mindaz innen a „hoher Dom“ tornyának végső párkányáról nézve, liliputi kezek köhalmazai; a város utcái, mint keresztül-kasul bonyolított cérnaszalak, mintha hangyák egyengették volna, csak hogy a hangyák a római hadászati elveit

vallják; zsinóregyenesre mérik útjaikat; a városi utcák pedig összekúszálva vágják-szelik egymást; a rajnai hajók árbocai, mint apró forgácsokra állított szalmaszálak; amily fönséggel emelkedik ki ez a kettős torony a házak, a gyárak, a hajók apró-cseprő alkotmányaiból, oly méltósággal haladja meg a vallási eszme az emberi erő egyéb aspirációit és a szorgalom egyéb műveit.

A dóm és tornyai úgy állnak előttünk, mint gyászfátyolba öltözött menyasszony; nincs pástoruk, nincs püspökük (így volt ez akkor); az a földön kúszó és csúszó emberi és hatalmi fölfogás merényletet követett el ellene, de hiába erőlködik. Itt a kölni dóm tornyain állhatott volna aranyhajó sz. János, midőn Eutropius elfogatásakor ezeket mondá: „Nihil Ecclesiae par est. Ne mihi commores muros et arma: muri enim tempore deteruntur, Ecclesia vero nunquam senescit. Muros barbari demoliuntur, Ecclesiam ne daemones quidem vincunt. Quod haec non sint jactantiae verba, res ipsae testantur. Quot Ecclesiam oppugnarunt, ipsique perierunt! Ecclesia vero coelos transcendit. Talis est Ecclesiae magnitudo: vincit impugnata, insidiis appetita superat; contumeliis affecta splendorior evadit; vulnera excipit, nec ulceribus cadit; agitata fluctibus non demergitur: procellis impetita naufragium non patitur; luctatur nec prosternitur; pugilatu certat, nec vincitur“.

Ez a fönség, melyet a művészet homokkőbe öltöztetett, csendes, de mély lelkesüléssel tölti el a szívet és megközelítőleg hű fogalmat nyújt a hit erejéről. E lélekemelő fogalmat s az általa ébresztett jótevő érzetet megzavarja a dóm tornyába elhelyezett „császárharang“, mely francia ágyúkból van öntve és a véres háború emlékét kuruzsolja elő. Jóllehet

az épen nem baj, hogy a francia ágyúkból sikerült e harangot önteni, már csak azért sem, mert ez az elkapatott nép a multszázadi fölforgatás óta sok harangból öntött ágyút; mégis a német nemzeti büszkeség a csendes, fönséges áhitattól átlengett dómban kiállhatatlan bűzű. Úgy veszi ki magát, mint virágzó s mosolygó rét közepén frissen hordott trágyarakás. Előbb a harang nyelve nem érte a kerületet s így némán lóbázták holmi nemzeti ünnepély nagyhangú dicséretére, most azonban, úgy gondolom a javítás közben, már megszólalt s megharangozzák vele a császárt, ha Kölnbe vetődik. A harangszemle alatt megsejmeltem a két francia utast is, akik úgy tettek, mint kik zsenirozzák magukat: nagy buzgósággal magyaráztatták, hány mázsát és fontot nyom a harang, hány ember húzza s elég erősek-e a kötelek.

A velem járó német úriember beszélt, hogy bevetődván a dómba a porosz világhódító hadsereg egyik hadnagya, érzelmeinek és elragadtatásának méltó kifejezésével ezt a három szót bírta meg: *welch' schneidiges Lokal*. Mindenki ugyanis csak azon eszmékkal és szavakkal élhet, melyeket ismer. Ha néha szokatlan érzelem szállja meg a szívet, akkor ezen érzelemnek is át kell szűrődnie az ismert szavak és fogalmak szitáján; hogy azután mi lesz belőle, azt el kell várni, mert előre meghatározni nem lehet. Így a kölni dóm titáni alakja s az általa keltett meghatottság a szemlélő lelkében „*schneidiges Lokal*“-lá töpörödik. Lokal alatt ugyanis a hadnagy szobát vagy termet értett, melynek kedves emlékét őrzi szívében, — melyben jól érzi magát, — mely esetleg nevét homlokzatán viseli különféle változatokban, például: *Bier-Lokal*, *Gesangs-Lokal*, *Tanz-Lokal*. Architektonikus kép-

zeteit a „Lokal“ szó alkalmasan képviseli. „Schneidig“ által pedig mindazt jelölhetjük, ami találó, átható, vágó, csipős, például: ein schneidiger Trunk, szíven-lelken átnyiláló korty; ki van fejezve e szóban az epedés, az odaadás, az elszántság is, amit azonban csak a finomabb nyelvérzék fog észrevenhetni.

Ezek után csak az a kérdés, hogy mily tükörhöz hasonlítsuk azt a lelket, melynek reflexiója által a kölni dóm képéből „schneidiges Lokal“ lesz? képes-e valami homorú vagy bármilyen kúpalakú tükör a Braccio-nuovóban kiállított Juno-fejből ehhez hozzáfogható karrikaturát torzítani! Ó lélek, ó szellemi tükör! te fényedet úgylátszik az éjjél után görbéknek látszó gázlámpáktól, a szivar és pipa tüztől s más, megnevezhetetlen, titkos tűz sötét sugarától nyered; ezen tűzben nincs meg a szín, nincs meg a fény, nincs meg a hő, mely a teremő művész lelkében alaktalan köveket, sötét, piszkos ércet, szintelen üvegtáblákat kölni dómmá olvasztott össze!

Aki a Baedekert olvassa, a kölni dóm egy képe mellé egy vagy két csillagot lát nyomtatva, mint a jóhírnévnek örvendő vendéglő neve mellé. Azonban ezen csillagokról csak ottan vettem tudomást s innen meg nem ítélem ragyogásukat. Van azonkívül a dómban kincsestár, hol mindenféle régi és új arany és ezüst darabok őriztetnek, azonkívül pedig szinpompás és fakult, szép és nem szép, rongyos és nem rongyos szövetek és kelmék mutogatgatnak; mindezeket a dolgokat az emberi foglalkozás azon neme, mely a leghaszontalanabb tárgyakból is drágákat csinál, mihelyt rájuk fogja, hogy régiek s mely maga is régészetnek neveztetik, kincseknek nevezi.

A dóm reputációja érdekében meg kell jegyeznem, hogy ezen leírás által nincs kimerítve, amit a szem láthat s ami az ember szívébe behathat, ha szemét a falusi toronymagasságú színes ablakokon nyugtatja, ha az orgona hangjaival végig bűg a kőerdő gallyai és lombjai közt; legföljebb csak a járókelő-utazó látnivalókon ütközünk meg, melyek a dómban folyton hemzsegnének s néhányuk arcáról épen a „Schneidiges Lokal“ konceptusát le lehetni el.

Jó lesz a dómtól tovább állni, különben megunkjuk a fönségest s az ily unalomban egy jó pipadohány életrevalóbbnak látszik. No, de hiszen ki a fönségestől szabadulni akar, ne tegyen mást, menjen ki az utcára; a köznapi élet a kölni dóm körül sem fönséges. Végig megyünk a „Fettehenne“ utcán s örömmel konstatáljuk, hogy már az utca neve is alkalmas antidotum a fönségesnek elnyomó hatalma ellen. Rövid kóborlás után kiállításba térünk. Kiállítás? Milyen lesz az? Talán faragványok, kopott képek, ódon festmények kirakata? talán ipar, ékszer, brüsszeli csipkék tárháza? talán kínai és sèvres porcellán, velencei üveg, ciselált és filigrán ötvösművek tárlata? Már is sápadunk. Nem! „Szakács-művészeti kiállítás“, „Kochkunstausstellung“. A hangok és színek országában nincs oly tündéri változat, mint az élet e valósága, mely a dómtól a Kochkunstausstellungba vezet; művészet van ugyan ott, — művészet van itt, csak azon különbséggel, hogy az régi, ez új; az elavult, ez modern; az fönséges, ez fellengző; az lelkesítő, ez hevítő; az a magasba von, ez szélességbe operál; az epeszt, ez terpeszt.

Lépünk be a galleriába! Magyarul „Spajz“-nak

is mondhatod; ragyogó sugaraktól és babérkoszorútól körítve szemünkbe tűnik két egymásra nyugasztalt — főzőkanál. Mint véres harcok és férfit ölő küzdelmek után a győzelem vívmányai, tört kópják, elfoglalt ágyúk, zászlók, elrabolt kincsesládák fölé keresztbe fektetett két kard: úgy ragyog ezen művészet vívmányai fölött a két főzőkanál. Alattuk terjed a konyha klasszicizmusának országa: ibrik, tál, tányér, tepsi, fazék, bögre, köcsög, befőttes üveg, macaroni pyramisok, kolbászguirlandok, hurka-füzérek, aszalt szilva is volt öt kiadásban, azután természetesen többféle kartoffelsalat s más, egyéb, amihez nem értek.

Azonban vége legyen a botránynak! Következik az épülés. Természetes, hogy a kiállított dolgokat nem azért vitték oda, hogy ott hagyják s esetleg mások megegyék. Jött tehát a pillanat, amikor minden gondos Márta ibrikét a házi tűzhely biztonságába akarta visszahelyezni. De szemesé a világ. A kiállítás intézője ott terem: „Csak egy pillanatra még! Tejes és tejfölös asszonyaim, honfiak és honleányok, csak nem méltóztatnak haza cipeltetni mind e drágaságot? Tudják, hogy szent János mellett van egy apácakolostor, hol betegeket ápolnak és éhezőket élelmeznek; nem volna-e jó, ha az irgalmas szamariai szűzek közül néhányat idehivatnánk?” „Úgy van.” „Jól van.” „Helyes.” „Derék”, hangzik mindenfelől. Nemsokára ott terem néhány apáca öblös kosarakkal. A pusztítás rohamos: itt óriási pecsenye, ott megtermett sonka rohan hanyatt-homlok a szatyorba. Az egyik pástétomot dugdos, a másik tortát, a harmadik nagy hasáb vaját, ez rajnai borral kedveskedik, a Mosel flaskókkal szerénykedik, amaz radikális likőrök-

kel. A kosarak már háromszor, négyszer tértek megrakva a kórházba s üresen a kiállításba. Cukor és húskivonat, ecet és a legfinomabb Pepton, marcipán telíti újra az öblös ürt. Hatalmas nagy üveggel töltenek ki bele szemes és szemtelen vagyis őrölt kávé. Nyulak és fácánok, pulykák és kappanok, kolbászokkal ölelkezve sietnek a kolostorba. A pékek bőségesen kimustrálják készítményeiket; a csemegeárúsok 30 kis kosarat öntenek ki az anyakosárba. Gyümölcs, frissen és aszaltan, sütve, főzve vándorol át szent Jánoshoz. Aki adott, bizonyosan kitüntető érmet kapott, nem az aranyos, ezüstös vagy bronzos érmek kosarából, hanem a szeretet és a lelkiismeret elismeréséből.

Ez aztán keresztény szellemű szakácsművészeti kiállítás. Volt is öröm szent Jánosnál; beállított akkor oda többrendbeli vendég, kik azelőtt nem szerencséltették látogatásaikkal szent Jánost. Hogy mi szép és épületes látható van még a vén Colonia Agrippinában, nem igen mondhatom. Szép, remek, ódon templomok, pazar művészettel ékeskedők, melynek láttára önként azt sugta a realizztikus világnézet fülembe, hogy jó volt ezt akkor csináltatni, mert most ugyan nem teremtenék meg a hozzávaló pénzt, de talán a szorgalmat sem. Szent Márton, Szent Gedeon, kapitoliumi Szűz Mária csodaszép templomok, mindmegannyi ragyog az új restaurációtól; szent Orsolya és a hihetetlen számra rugó kiséretnek, a 11 ezer szűznek reliquiái sokfelé láthatók.

Oh tatár és török, ki letaroltad Pannonia kertjét és lett belőle Ázsia előtornáca! Ily expectorációk törnek ki az ó- és középkor emlékeinek szemléletekor a hazafias szívgödörből, melyek, miután rohamosak s csakis azért a kifejezésben nem válogat-

nak; jó lesz ezt előre küldeni idétlen félreértések elkerülése végett! Következik az expectoráció: — hagytál belőle néhány romot emlékül; ha nyugaton járunk, akkor vesszük észre, hogy mit loptál s raboltál s pusztítottál nálunk, minek következtében mi is kelethez csatlakoztunk, pedig látnivaló minden mappán, hogy Ázsiától nyugatra esünk. Kegyelmedből „vigad búsan“ a magyar s te csepegtetted jellemébe azt a nagy adag érzéketlen lemondást. E bús lemondásból származhatott, hogy a „népdalok hőse“ nem Hunyadi János, László, Mátyás, hanem kiválólólag a hazai zsvány lett. Mily siralmas és kegyetlen önelhagyás kell ahhoz, hogy a népdal a betyárért vagyis útonállóért lelkesül, a népszellem ezen iránya nem a természetes és művelt fejlődés útján képződhetett, hanem az elnyomás és ezt követő elbúsulás szellemi lejtőjén. A betyár apotheosis festői, színpompás, irigyletes képekben állítja eléink a zsványokat és tolvajokat, alighanem azért, hogy megszerettesse velünk. A költészet e nemesítő (!) irányával homlokegyenest ellenkezik az igazságszolgáltatás és az akasztófa s mert ellenkezik, reprezentálja a költészettel ellenkező momentumot: a rútát, a csunyát. Alighanem innen van, hogy az igazságszolgáltatás nem nyer nálunk tért és szimpátiát.

Ép most, midőn ezeket írom, kondulnak meg apró és nagy harangok az Epifania magasztalására és a kegyelet csillaga a három szent király emléket sugározza be lelkembe, annál is inkább, mert ereklyéik a kölni dómban őriztetnek, mint Pázmány Péter írja: „Az ő testeket, sok változások után, először Mediolanumba vitték, aztán, mikor Fridericus Barbarossa Császár Mediolanumot elrontá, Coloniába vitetének a szent Testek; ahol

most is, nagy becsületben tartatnak.“ Mindenesetre igen változatos események láncolata kellett ahhoz, hogy az ereklyék ismeretlen hazából kiemeltetve, a kölni dómban pihenjenek különös kegyelem folytán. Amely kegyelem inkább minket illet, mint a három szent királyt, mint akik ereklyéiben, az üdvre meghívott pogányság zsengéit birjuk hivatásunk zálogául. Ők ugyan oly békésen és nyugalmasan pihennének, ha nem is emelkedik sirjukon az áhitat kőemléke, a kölni dóm, Ázsia terén, ismeretlen magányban, hol minden porladozó szent testről elmondhatjuk: földibodza, vadparaj, üröm, varjutövis, bojtorján nő felette. Emléke nincs fönn, sem fán, sem kövön. Dombját az első zápor eltemette. De földne bár a gulák sziklahalma, volna-e akkor csendesebb nyugalma? S szinte úgy látszik, hogy az ilyen vadparajos, emléktelen sírból közvetlenebbül szól hozzánk a szellem és a világ megvetésének fönsége, mint az égbemeredő gulákból: valamint fönségesebb s meghatóbb a temetés, melyet szent Antal és a segítségére siető pusztai oroszlán az egyiptomai első remetének, szent Pálnak készít az elsőrendű párisi pompe funebrenél!

II. A Wartburg.

Amily békés városka Eisenach, oly harci lábon állnak vendéglősei séletrendeltetésükhöz hiven nagy buzgalommal fogják el egymástól a vendégeket. Az eisenachi városi hatóság azért azok megrendszabályozására határozta el magát, ami így történik. Az indóház kapuja előtt áll egy szálas ember, színes kabátban és nadrágban; pléh süveggel fején és karddal oldalán; ezen minőségében meg van bízva

az eisenachi városi hatóság méltó képviselőjével. Előtte állanak a kocsik s kocsisok; mindenkinek hallgatnia kell; taglejtéssel és szemhunyorogatással szabad ugyan kifejezést adnia szíves szolgálatkész-ségének, de éjjel e műveleteknek nincsen gondolat-átterjesztési hatalma. Így van az a tanácstól megrendelve. Azonban nem minden kocsis született eisenachi, hogy türelmesen hordja a városi tanácstól nyakába rakott igát, a törvény békóját. Alig bocsátkozom ki az említett kapun, csendesen megszólít az egyik kocsigondnok, lágy suttogással lekemre kötvén a „Deutsches Haus“ forró vágyát közelebbi, intim megismerkedésem után. De a kapu előtt egy gázlámpa égett s ez volt a baj. Innen is, onnan is protestációk, szabadkozások, ellenzések, vetők, fenyegetések repesztik s hasítják az elrendelt silentiumot.

Hogy személyemet a harci zajban lehető biztonságba helyezzem, a „Deutsches Haus“ lámpátlan omnibuszának hátsó zugában nyeltem el magamat a vigasztalan sötétség által. A sérelem előadójának sikerült a fegyveres férfit pártjuknak megnyerni s ezzel élükön közeledtek a „Deutsches Haus“ fenyegetett omnibusza felé. A kocsigondnok ügyvédi instrukció nélkül is jól tudta, mit kelljen tennie: tagadott mindent. De az ellenfél kérelmezésére, hogy az elcsábított urat magát kell az ügyben megkérdezni, a fegyveres férfi a sötétlő omnibusz örvényszája elé lépett s a törvény nevében a balsarokba intézte a kérdést, hogy vajjon bizony a kocsigondnok figyelmembe ajánlotta-e ura házát? A bal sarok sötétségében erre azon gondolat villant föl, hogy a törvény embere nem kérdez jogosan és eljárásszerűleg s következőleg nincs is joga meg tudni az igazat, s azért határozott „nem“-mel lőn

odább utasítva, secundum regulam juris: Si illegitime interrogeris, nega. A kocsisok és kocsigondnokok más feleletet reméltek ugyan, de nem botránkoztak meg, mert hiszen ők is csak ilyen utbagazítást adtak volna a pléhfejű embernek. Ki lévén merítve a pörös ügy, a felek szétváltak; a törvény embere a kapuhoz állt, a felperesek békés reflexiókat kockáztattak, az alperes pedig csörgő és zörgő omnibuszán csörömpölt végig a nesztelen utcán. A „Deutsches Haus“ adminisztratív közgei kellő megtiszteltetésben részesítették az éjjeli vendéget s rövid szóváltás után a negyedik emelet meglapult rétegében nyitottak számára szobát.

Éjjel kisé permetezett az eső; reggel is fönt a magas égen langyos, szétfoszló fellegek függtek, mint átlátszó fátyol a halaványkék égbolt nefelejtszemein. De azért a látkör tiszta volt. Mire a házak föltornyosult kőrakásaiból kiértem, föltűnt az egyik hegycsúcson a Wartburg. Sz. Erzsébet áldott, tiszta lelke mosolygott le hegyről és erdőről, és az esőcseppek gyöngyeitől csillogó növényzet édes-búsan tükrözteté vissza réges-régi, itt lengő emlékét. Jól illett ez az erdő koszorus, de egyszersmind könnyes tájkép Erzsébet emlékéhez, melytől a szenvedést elválasztani nem lehet, mint a rózsától a tövist; de szenvedése csendes, békéltető s a lélekre enyhén boruló fájdalom ellenkezik az érzéki fájdalommal, mely rohamos, erőszakos, kinzó. Sz. Erzsébet tiszta lelke derült, jóllehet könnyez, olyan mint az út melletti rét mosolygó virága, melyen harmatcsepp rengett. Az érzéki fájdalom eltorzítja az arcot, a szentek fájdalma átszellemesíti azt; az érzéki szenvedésben erőszakosan folyik a könny, a szentek szenvedésében észrevétlenül gyöngyözik, édes nekik ez a bánat; azért sirt sz. Ferenc annyit, hogy már-

már megvakult. De ez a bánatos, mély érzelem, mely a szenvedő szentek lelkén és emléken átvonul, mint az eisenachi égen a halavány felhők, nem érzélgés, nem gyengeség, hanem erény, tehát erő; nyugalmas s mégis átható, békés s mégis erőteljes, csendes s mégis mintha fölébresztene minden képző s alakító erőt; mintha életet lehelne, halhatatlan, örökké szép alkotást mindenhová, ahol megfordul. S mert hitében s érzelmeiben oly mélységes s bensőséges sz. Erzsébet lelke, azért lett oly fogékony, oly gyengéd, oly eleven és kifejező a természetes jó szív s a kegyelem minden sugallataira nézve s e nemesbült sugallatoknak az életben mindenütt termékeny talajt keresett és talált, melyen a keresztény szeretet s irgalom virágait nevelé. Ilyen lélekben van az igazi élet, ami annak mélyéből és teljéből kiárad, az alkotó erővel bir az időben és örök beccsel az örökkévalóságban.

A hegy derekára százados bükkerdő von széles, lombos övet, melyben az erdei út kígyózva bujdosik, ezen erdei út szélén van Erzsébet kútja. Ide járt le a magas vár asszonya beteg- és szegénylátogatóba. Mohos kövek zárják le a kutat, meglehet, hogy talán már rég kiszáradt vize; fa sincs olyan körülötte, melyen hétszáz tavasz ébredése és hétszáz télnek elhaló reménye váltotta föl egymást. De valamit mégis csak érintett lába, valamin mégis csak ellebbent ruhája, ami még most is áll, amire a zárándok forró csókot nyomhat: ez a sziklába vájt keskeny út, mely az erdő fölött közvetlen a várhoz fölvezet. Ez úgy volt vájva akkor, mint most, talán nem oly mélyre, hanem bizonynyal oly keskenyre. Erre járt Erzsébet. E sötét, sziklás út falához támaszkodott kezével, midőn a szeretet szolgálatából fáradtan, lassan és pihegve vonult föl a várba.

S midőn a csúcsra ért a vonóhíd elé, fölemelé földreszegzett, ragyogó szemeit s nézett szét a thüringi erdős halmokon és az irgalmas tett öntudata mélyebben érteté meg vele a teremő Isten irgalmas jóságát.

A híd le van eresztve; kürtszó nem hallatszik, mely régi időben az idegennek megérkeztét jelzé; csendes, kihalt a vár s az udvar. Örököld folyondár kúszik föl a szitázó falon, zöldjéből az alacsony ablakok, ólomlécek, összetákolt hatszögű üveg-lapocskái csillognak le alá; a fal oldalában hosszan elnyuló erkélyt képez az alacsony, földött folyosó; a falakat tarkán keresztező gerendák és a folyosót támogató cövek rozogán hajlottak.

Közönséges halandónak nem mutatnak meg mindent. Szent Erzsébetre a mai Wartburgon csak az Erzsébetfolyosó emlékeztetett, melynek bal falán néhány freskó tünteti föl életének nevezetesebb történeteit. A cicerone pompásan tudta a leckét s elégséges hangnyomatékkal adta elő, alighanem azért, mert aznap ez volt első körútja és az ércező reggeli pálinka csengett szavában. A gondjaira bizott közönség mindent elhitt neki; állt vala pedig ez, kivülem, őt vándorlegényből, egy elnyűtt arcú, alighanem tanítónak vagy algimnáziumi tanárnak qualifikálható úrból s két, egy testet, de ritkábban egy lelket képző emberből, vagyis házaspárból. Ez a házaspár igen zsenánt helyzetbe szorult a cicerone kegyetlen igazságszeretete s az őt vándorlegénynek az igazságot tekintet nélkül pártoló állásfoglalása folytán. Történt ugyanis, hogy a cicerone megállt s sokat ígérő arckifejezéssel várta, mire hangzik el az ötödik vándorlegény vaspatkós lépése. Azután régi képet mutogatott a falon, melyen mindenféle négy- és kétlábú állat volt látható;

e kép a férfi- és asszonyem életének korait s az egyes korokban jelentkező inkább állati, mint emberi tulajdonait ábrázolja a megfelelő természetű állatok jellemző képében. A férfinem a négylábú állat-tükörben volt látható, az asszonyem pedig a gyöngébb, mert két lábbal kevesebbet bíró madarak jelmezében lőn feltüntetve. A férfi tulajdonok és szenvedélyek állatpárhuzamát könnyen kitalálható okból elhagyom; de az asszonyemét el nem hallgatom, csak az baj, hogy a szóban forgó madarak teljes sorozatát nem tudom; elég a főtulajdonok visszatükröztetése. E visszatükröztetésben aktíve szerepeltek: a liba, a szajkó, a szarka, a páva, a kacska és a héja. Mind az öt vándorlegény igen találóknak állította e régi fotografiákat s hogy nem lehet tagadni, hogy sokkal hivebbek, mint az utcasarkon kifüggesztett, eget rögzítő képek; az elnyűtt arcú úr pártonkívüli maradt; a cicerone még egyszer el akarta mondani, gondolván, hogy a második fölolvásás után bővebb hozzászólást remélhetünk; de ekkor a házaspár fortélyal élt s nagy érdeklődéssel kérdezősködött, hogy hol lehetne az eredeti képeket megvenni, talán bizony a cicerone úrnál, mert hogy más helyeken úgy szokott lenni stb. stb.; s a cicerone, jóllehet négylábú állatként kellett volna viselkednie, gimpli lett s reáment a lépre.

A Wartburgon lakott dr. Luther Márton is, miután a wormsí gyűlésről megszökött. Szobáját is látni; a tintafoltnak is megvan a falon kikapart helye. A szoba pitvarában különféle idézeteket olvasunk Luther műveiből, melyek szemenszedett választékosságukban legalkalmasabbaknak látszottak azon hangulat fölébresztésére, mely Luther tisztelőjét elfogja, mielőtt a szobába lépne. A Wart-

burgot minden korú, rangú és állású nép buzgón látogatja, nem szent Erzsébet, hanem Luther miatt. Az anya oda vezeti leányait, az apa fiait, a tanító iskolás gyermekeit; mennek búcsut járni a Wartburgba. Menjenek, látnak szép vidéket s mire fölérnek, lesz étvágyuk s nem csalódnak, mert a kapu előtt van nagy restauráció; de ők másért is mennek oda, vallásos érzelmeik a jóhiszemű hit, a történeti emlékek és a remek természet áráján dagadnak s fogékonyak volnának a jó benyomások iránt, melyek nemesítőleg s lelkesítőleg hatnának lelkükre. De ha a pitvarba lépnek, mely a szentélybe, Luther szobájába nyílik, a falon a többi közt ezt is olvashatják:

Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der ist ein Narr sein Lebenlang.

Mit gondoljunk a tapintatról, vagy ha ezt kifogásolni nem engednék, mit gondoljunk a kegyelet azon furcsa gerjedelmeiről, melyeket a protestáns fölfogás a Luthertisztelő hivek kebelében élesztenei akar? Ily fölirat szentnek tartott helyre, úgy látszik, mégis csak nem illik. Meglehet azonban, hogy valaki majd azzal vádol, hogy a katolikus szentek és ereklyék tiszteletében vagyok elfogulva, ha Luther szobáját szent helynek tekintem. Mellőzük hát a szót, mikor értelmével beérjük. Luther személye iránt mindenesetre a hívő lutheránusnak vallásos kegyelettel kell viseltetnie, e kegyeletnek hurjai rezdülnek meg lelkében ott, ahol a férfiúra vonatkozó emlékek élénken és melegen lépnek eléje. Már pedig a vallásos kegyelet fölmagasztalólag, nemesítőleg hat a szívre s következőleg sérül, valahányszor durva érzékiségbe s Wein-Weib-féle eszmecsordába ütközik.

A cicerone magyarázatainak végére ért s odább állt; az öt vándorlegény az udvar szögletében lakó két medvét tisztelte meg látogatásával, miután már úgyis beleúnt az unalmas nézegetésbe s a vad, erőteljes természet mackós képviselőin új életkedvre tett szert. Magam is jónak láttam odaállni és az ünnepelt Wartburg ellentétes emlékei által benyomásolt képzeletemet a medvék flegmatikus jó kedvében megfürösztteni. Valamint a víz leoldja s leviszi a szennyet: ép úgy a medvék erőteljes és természetes humora leviszi a lélekről azokat a kietlen foltokat, melyeket a múlt idők csunya párt-szenvedélyei vetnek az emlékezetre.

A medvék hullámos nedélyében értsd humorában vett fürdő után fölmásztam a bástyára, melyet rovátkos falpárkány szegélyez s néztem ismét szét a fenyves vidéken. Mögöttem emelkedett a sziláló homokkövekből rakott magas torony; sok eső szivároghatott alá sötétvörös mohán és a vaskapcsok és horgok alá vörhenyes, rozsdacsíkokat rajzolt százados, lassú türelemmel. Itt úgy éreztem s úgy gondolkoztam, mint az, aki írja: „Gyakran időztem már régi várak romjai közt; és ha kifáradt szemem a messze terjedő táj, a hegyek, völgyek, mező, patak s ama helységek szemléletében, hol ég s föld együvé olvadnak: tekintetem és méla gondolatim a távolból a mohlepte falakra tértek vissza. És ekkor lelkem előtt egy másik távolság nyílt föl, az elmúlt századok messze távola. Hol vannak a büszke lovagok és nemes hölgyek, kik hajdan itt laktanak? Tudják-e, látják-e, hogy pompás váruk csonkán mered ég felé, hogy kőtörmelék lett, mit folyondár vesz körül s gyík futamlik alája? A bástya tornyán pázsit nő s belőle tölgyág terjeng, pótolva a zászlót, mely hajdan lengett az or-

mon. A sánc omladvánnyal van tele s a súlyos négyszegkövek mellől, melyek a magasból hullottak alá, eperbokrok tolakodnak fel; erre talán a várkert feküdt, virágok, karcsu fák között járkáltak szép öltönyű lánykák s játsztak tünde vidámsággal a várúr gyermekei. Ó! és most minden oly csendes, oly néma. Enyhe fuvalom leng a félig bedőlt kapun, a töredezett ablakokon s a korhadtt fenyvesen át, mintha ezek a rég elhunyt várurak fohászai lennének, mintha sóhajtanának, hogy az idő vihara ennyi dicsőséget birt elsöpörni, vagy talán azért, hogy még nem üdvözültek lelkeik.“

„Csaknem minden vár romjai indítanak méla gondolatokra, ha egyedül járunk köztük; a nap oly bőven önti le sugarát a vidám kék égről, de lelkünk szemébe azért vakítólag nyomul a homokszitázó falak felirata: „Így mulik el a világi dicsőség.“ ... Hanem ismerek én Thüringiában egy várat, mely egészen más gondolatokat támaszt a szemlélőben; ott nem eszmélünk a multra, az idő ragadmányaira, hanem fölkeressük a halhatatlan lelket, mely most az örökkévalóságban kipihen a munka és fáradalomtól, mellyel rövid élete szertelenül elhalmoztatott. Ama falak közt szívünk áhítatra gerjed, mint valami búcsujáró templomban; szép, nemes öröm fogja el lelkünket s azon óhaj forrásoz belőle, hogy: bárha veled lehetnék. Érttem Wartburg-várát, hol hajdan Szent Erzsébet lakott.“ (Stolz: Szent Erzsébet élete.)

Épen harangoztak a régi szent György, most protestáns templom tornyán, midőn lefelé mentem. Ha tél lett volna, Erzsébetnek nézem a szegény asszonyt, ki gyermekét kezén fogva s galyköteggel hátán jött ki előttem az erdőből. Így ment egykor Wartburg várról szent Erzsébet gyermeké-

vel karján, a galyköteg helyett a szenvedés keresztjével vállalán:

Ama napon Wartburg-várról
Ment a királyleány. Nagy fájdalma
Köszivet is megindítana.
Karján tartá kis gyermekét
Egyet-egyet szolgálója,
És így indult a városba
Keresni menhelyét.

A harangszó szent Erzsébet szentségének leg-szebb fölragyogását és tövises lelkének legfénylőbb rózsáját hozta szemléletembe. Keserves száműzésének első éjében, éjféltajt megcsendült az eisenachi barátok kis harangja s imára hívott. Fölkeltek szent Ferenc fiai s imádták a csendes éj békességes s az első karácsonyi éj dicsőséges urát. Hallja a harangszót szent Erzsébet a rozzant istállóban, hol meghúzta magát, fölkel a szalmán didergő gyermekei mellől és siet az általa alapított zárdába. Összenéz a barátok zsolozsmázó sora, Erzsébetnek van egy kívánsága; teljesítik kérését — s eléneklik a Te Deum laudamust; így akarta Erzsébet. Ritkán, talán soha máskor nem hangzott éjfélkor a Te Deum laudamus; de a megszületett Jézus Glóriája és öröme mellé, méltán s titkos értelműen sorakozik szent Erzsébet éjféli hálaéneke s hálás öröme afölött, hogy az Istenfia szolgálóját meglátogatta — keresztjével!

Nemsokára Eisenachban katolikus templom is lesz — szent Erzsébet tiszteletére; ha tornyáról megszólal majd a harangszó, mely századok után először hív ismét misére, szent Erzsébet lelke is leszáll az oltárhoz a mennyország csillagos Wartburgjáról.

A RÓMAI COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN *

I.

Sötét őszi est borult a római Campagna messze elterülő síkságára; az ég ragyogó színei, melyek a lenyugvó nap nyomában utánozhatatlan itáliai változatokban kigyúlnak, lehülnek s az utolsó biboros sáv is, mely a tyrrheni tenger delejes tükre felett sokáig szokott küzködni a hamvas enyészettel, kialudt. Klasszikus földön zakatol a vasabroncs páron tovainduló vonat, ki tudja, mily volszk, góth, vandal, német, francia hősök porát rengeti meg dübörgésével. Ha meg is rengeti porukat, de nem kelti föl vasvértés alakjaikat, legföljebb a méléző utas emlékezetében. Szegény emlékezet, hogy kinoz, hogy csigáz el öntermékenységed; a sziv élénk vágyai, melyek a forrón óhajtott Róma közelében lázas feszerővel tágitják a lelket, kincsestáradból elővarázsolják a világtörténelem valamennyi eseményeit, fölkeltik az isteni s emberi nagyság szebbnél szebb, hatalma-

* E dolgozat, mely egyházunk egyik legjelesebb theologiai intézetének római és Róma-vidéki hangulatokkal átszőtt ismertetése s eredetileg a *Magyar Szó* 1887. és 1888. évi folyamában tíz folytatásban jelent meg, ezúttal bizonyos rövidítésekkel lát újra napvilágot: a szorosan vett studiumokat ismertető és a történeti részeknek elhagyásával.

sabbnál hatalmasabb alakjait s szinte belefárad fontos kontemplációdba.

Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül s ma este közel járok vágyaim céljához, azon helyhez, azon darab földhöz, melynek neve a gondolatot érzelmmé s az érzelmet szenvedéllyé fokozta az ifjában s nem vesztett hevéből, nem varázsából cseppet sem, sőt a lelkes emlékezet örök zöld lombjával ékeskedik a férfiban — ez a név Róma. Lelkemben csengett a régenmult időkből a zárándokcsapatok éneke, midőn a Via Flaminia lejtőiről vagy az Appenineken leereszkedő Via Salariáról először megpillantották Róma falait s tornyait:

O Roma nobilis, Orbis et Domina
Cunctarum urbium excellentissima
Roseo Martyrum sanguine rubea
Albis et Virginum liliis candida
Salutem dicimus tibi per omnia
Te benedicimus: salve per saecula.

Hányszor mondogattam e verset magamban, midőn az esztergomi szeminárium folyósóján sétáltam föl alá a hetedik és nyolcadik osztály klasszikusait forgatva néha szívesen, néha kénytelenül. Te benedicimus: salve per saecula, — a „salve“ azután a képzelet repke szárnyain gyorsan átrepült tengeren s Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülropkötte tornyait, földbe süppedt kapuit, elcsatangolt utcáin s kérdezte: nem volna-e itt hely egy ifjú lélek számára, ki néha álmaiban elsuttogja: Te benedicimus: salve per saecula.

Hogy ébredt föl ez a „Salve“ most a valóság hatalmával, hogy visszhangzott bele minden gondolatom és érzelmem! S mialatt még csengett a képzelet

éneke s mialatt a vonat zakatolása fantasztikus zenét írt a lelkes szavakhoz: berobogtunk Marcus Aurelius falán át a viminali halomra; a gép sikított, az ajtók nyitak és én ünnepélyes megilletődéssel léptem Róma szentelt talajára.

A szolgálattelkekbe s a bérkocsisokba meg nem ütöktem, aki megfogott, ahhoz mentem; a legdühösebb karbonárit is átkaroltam volna. Ki tudja, nem hatja-e meg fekete, kérges lelkét az ifjú lelkesedés tüze, mely felejt szülőt, hazát, házat, hogy eszményének éljen, — mely elzarándokol az emberiség közös városába, hogy a nemzetiség korlátain túl tanuljon embereket szeretni s ki tudja, nem ébred-e föl nemes önérzete azon millió szívekben élő hiten és lelkesedésen, mely a pogány nagyság, a klasszikus műveltség, a görög művészet emlékein emelkedő római egyházat s a sz. széket úgy akarja szeretni s soha felejtetni, mint az első vértanuk, kiknek sirja talán lábaim alatt rejlik.

A kocsis málhám után ment, én a kocsí mellett álltam. Az est ködös fátyolán átszűrődő gázfény terjedelmes piacot világított meg, a tér közepén vastag vízsugár szökött kétemeletes házmagasságra, átellenben sötét, nagy romok terültek el, üregeikből kétezer esztendő bámult a jövővényre, némely boltív megtörve meresztette karjait a magasba, csonkán és csupaszul méléztek az éjben, — hisz oly sokat láttak, eleget mélézhatnak. Szinte lélekzetemet tartottam vissza, úgy néztem a környezet elmosódó alakjaira, hallgattam a vízsugár lubickolását s a távoli tornyok szakgatott harangszavát. Nem ismerem semmit, nem tudtam, hogy mi ez, ami körülvesz, — de odaadnám-e az elfogult hangulatot, e mindent felölelő sejtelmet a biztos tudásért? Mennyivel gazdagabb, mennyivel tartalmasabb volt

e fönséges sejtelem az évek, a helyek, az események száraz tudásánál? Nem tudtam, mik e romok; vajon Augustus, vajon Agrippa vagy Nero vízvezetékeiből dől az a vízsugár, vajon a sabini hegyek kopár sziklái közt vagy az albanói lejtők olajfás virányaiban nyílik-e forrása? S az a távoli harangszó, ki tudja mely templom tornyából hullámszik az égbe s az a templom, mely sir fölött épült vagy mely szenátori ház helyén, talán Pudeus, talán Paula, talán az aniciai család elpusztult telkein?

Ki bírná kifejezni azt a nyílt, őszinte érzelmet, azt az ünneplő hangulatot, mellyel Rómába bevonultam? Oly szentek, oly tiszteletreméltók voltak utcái, mint egy ünnepi díszben álló templom falai, oly áhitatra gerjesztettek, mint az oltárról szállongó tömjénfüst s oly csendben méléztak a Quirinál és Viminál halmai, mintha Úrfölmutatás lenne, — csengetyűje sem szólt, hogy a csend mélyebb legyen.

A kocsi hosszú utcán robogott végig; nesztelen, csendes volt, embert is alig láttunk; óriási palota szegélyezte egyfelől az utcát, másfelől magas falak alig egyik-másik ablaktól áttörve; a palota szögleténél az utca térre szélesedett, közepén magas obeliszk emelkedett, jobbra-balra a hatalmas gránitszáltól két szoborcsoport, — ágaskodó lovak, melyeket erős kéz fékez, mintha megbokrosodtak volna az obeliszk lábánál zúgó szökőkúttól, mely széles érmedencébe árasztja vizét; a hétkarú lámpa sugaránál olvastam a föliratot: Opus Phidiae — Opus Praxitelis. Azután meredek lejtőn vágatunk, egyik-másik ház homlokzatáról a pápai címert s a gázfénnyel küzködő szürkületben a márványlap föliratát lestem el: Munificentia Pii Papae IX. A lejtőről leérve sürgő-forgó élet vett körül, ügyesen rohanó s egymást kikerülő hintók, lármás ki-

kiáltók, élénk gesztikulással ingerkedő csoportok; a szűk utcák tömkelegében kocsisom olympiai versenyzőhöz illő ügyességgel kerülte ki a meta gyanánt álló szegletköveket; még néhány perc s a kocsi megállt a Palazzo Borromeo előtt: „Ecco il Collegio Germanico!” szólt a Circus Maximus kocsisainak sarjadéka, az ostorral a kapura mutatva.

Komorán állt előttem a palazzo, magas földszinti ablakait hatalmas vasrácsok védték erőteljes emlékül s diszitményül maradtak rajta azon korból, midőn az utcai harcok és versengésekben jó szolgálatot tehettek. Régen volt ugyan, midőn a Colonnák s Savellik párthivei aprózták föl egymást s a palazzókból várak lettek, — de azóta a fölösleges vasrács a renaissance palotákról le nem tűnt. Világosság sehol sem látszott. Csak a kapu mellett való ablakból világított bágyadtan az olajlámpa sugara. A kocsi elrobogott. Bemenjek? Honnan merítsem azt a hősi lelket? mert hisz ez azon ház, hová „hét évre temetnek“, hol „csak salátát esznek“ és „olajat isznak“, hol „polentával lakmároznak“ és „savanyított olajbogyókban duskálnak“. Ez azon ház, „hol facipőben járnak“, hol „vagy meghalnak vagy megbolondulnak“, hol... stb. De félre sovány rémek, rám uszított titeket a pinguis Minerva, itt terem a babér, máshol más koszorú. Oly bizalommal jöttem ide, hogy azt sem gondoltam, mi lesz itt majd velem. Nem bánatosan, nem félénken, hanem örömmel fogtam a csengetyű huzóját; idegeimen a fölhevült vágy s a lázas érdeklődés villanyfolyama futott végig, karom megrándult, a csengetyű szólt, s amint jöttem, úgy léptem át a küszöbön kétkedés, gyanakodás nélkül... gyermeknek jöttem ide.

Tito, a portás római komolysággal fogadott, a

„grandezzá“-t kifejező arcvonásokban a meglepetésnek árnyalatát sem láttam; nyugodtan nézett meg tetőtől talpig, azután gondolta „puo pattare“ (mehet). Tito kiszolgált pápai zsandár volt, akinck épen a pápai uralom utolsó éveiben elég alkalma nyílt bőséges emberismeretet szerezhetni. Mindig a tisztelet bizonyos nemével néztem Titóra, annál is inkább, mert külső viseletében is megőrizte a Titus névhez fűződő vespasiáni méltóságát.

Tito a P. Rectorhoz vezetett.

Egyszerű, kis szobában, melynek padlója téglavolt, fogadott egy nyílt arcú, méltóságos s mégis megnyerő alak, fején magas háromágú birettummal — leültetett, kérdezősködött az útról, az ott-honról, a honvágyról, biztatott — ez volt a P. Steinhuber. Az egyszerű, ceremóniátlan modorban az elüljáró a szellem ereje s a szeretet közvetlensége által hódított. E modora állandó volt, minden ügyben hű maradt hozzá; külsőség csak annyi volt rajta, amennyi ezen kitűnő, jellemes jezsuita elszánt és férfiakat nevelő felfogását és rendeleteit alumnusaival megérteté; mindig úgy bánt velünk, mint kikről jó véleménye van; a panaszok vagy nehézségek elintézésénél keveset szólt, sohse szidott, akit szidni kellett volna, az úgy sem maradt ott. A panaszokat úgy intézte el, hogy az illető belátása és önérzete s nem bármi néven nevezendő fenyíték döntötte el az ügyet. Lelkes tisztelet és odaadó bizalom fogamzott meg mindnyájunkban iránta s emléke bizonyára belejátszik azon vonások kiválasztásába és színezésébe, melyekből öntudatosan-e vagy öntudatlanul azon lelkünknek imponáló alakot és képet szőjük, melyet eszménynek nevezünk.

A Rector oldalán működik a P. Spirituális s a

házi és gazdasági ügyek vezetésével a P. Minister van megbízva. Több elöljáró nincs. Voltak ugyan a házban a Collegium Romanum eltörlése után más jezsuiták is, de nem mint elöljárók s így a mi dolgunk volt, csakis az említett három páterrel intéztük el.

Háromnegyed nyolcat ütött kint az udvaron a magashangú óra s nyomban megszólalt a csengetyű mely vacsorára hívott. „Most tehát lemegyünk a refectoriumba, szólta felemelkedve a P. Rector, ott meg fogja látni az ön piros testvéreit, nézzen végig rajtuk, nem ismer-e valakit“. A refectorium pompás nagy terem, kerülékes és kupolás épület, mely az egyik udvarban áll; az asztalok körben állnak a fal mellett s ugyancsak a fal melletti oldalukon nyulnak el a padok, az asztaloknak a kerülék közepe felé eső oldalán senki sem ül, úgy hogy az egész, körben ülő vagy álló társaságban mindnyájan látják egymást. A collegium már benn volt, szóltanul s szerényen állták a vörös reverendájú kispapok, a gyalogjáró bibornokok, kezükben az asztalkendő s a birettum. Először láttam meg őket s ahogy láttam, tisztelet ébredt lelkemben minden egyes iránt. A piros jezsuita talárist fekete öv zárta a testhez, könnyű, kívágot cipőjük fekete harisnyát láttatott, mellesleg mondva, ezt a cipőt a házi cipész 4 frankért állítja ki, a helyes s nem transalpini nehézkességű és szögletességű birettum, harcias és bátor színezetet kölcsönzött a csoportnak. Egy se forgatta fejét, hanem maga elé nézett, legfőlebb az új jövevényre vetettek egy barátságos tekintetet. Tudták, hogy új testvér, akiből majd nemsokára frate rosso-t varázsolnak.

A Rector a terem felső végén balfelől foglalt helyet, mellette ültek a jezsuita atyák, utánuk az

alumnusok. A kommunizmus ugyanis itt nemcsak a levegőre, hanem az ételekre is kiterjed. Némely belga szemináriumban az egyenlőség és testvériség az alumnusok és előjárók közt az első három tál ételre terjed ki, a negyediknél a barátság galádul megszakad, mert adott jelre az alumnusok gyors hátrálásnak erednek s a kivonulóknak hátsó csapatja viheti csak meg hírét annak, hogy mi a kiváltságolt, fensőbb köröknek negyedik fogása. Meglehet, hogy ott ezen meg nem ütköznek. A Collegium Germanicumban az egyenlőség teljes minden tekintetben. A magas terem bejárata fölött van a szószék. Alig hogy elhangzott az asztali ima Amenje s a piros csoportok a padokon helyet foglaltak, tiszta, érthető hang csendült meg a szószék magaslatáról és tonus rectusban olvasott először néhány verset a Szentírásból, azután Onno Klopp Tyllijéből. Csak a kanalak csörögtek s a felszolgálók gyors léptei hallatszottak, különben szótlanul hallgattak mindnyájan a felolvasóra. Nekem a vacsora nem kellett; különben is rosszkor jöttem; mert ép az nap volt a Mindenszentek vigiliájának bőjtje, ez a bőjt pedig, mint neve is „magro stretto“ mondja, dupla soványsággal kedveskedik, lakoma hús, tej, tojás, vaj, sajt nélkül. Volt tehát időm a szolgálélekeknek, „Pepino“, „Checco“ s „Anacleto“-nak, gyors iramlásátszemlélni, kik tányérokka megpakott fakoronggal kezükben produkálták a sikos márványkövezeten a balancirozás bravurjait. Nem is képzelhettem volna egyelőre nagyobb élvezetet, mintha egyikük ez ünnepélyes csendben a koronggal együtt elvetette volna magát. Miután ez élvezetet ügyességük tőlem megtagadta, szomszédomnak is, magamnak is töltöttem a „vino di castelli Romani“-ból s úgy vettem észre, hogy a szomszédot

német létére meglepte az olasz földre deportált magyar szivélyesség.

A felolvasásnak csak a vacsora vége szabott határt, ugyanez történt ebéd alatt. Ilyenkor a Szentírás után először latin, azután olasz műveket olvasnak. A fecsegés senkinek esze ágában sincs; miért? mert a hallgatás itt divat. A silentium különben is nagy szerepet játszik a Collegium nevelési tervében. „Igaz-e, hogy Rómában nem szabad beszélni?” kérdezte tőlem valaki; „borzasztó, de igaz, mondtam, csak háromszor napjában: ebéd, vacsora után és a mindennapi sétán”.

De néha-néha a refectoriumban elhangzik más emberi szó is, a „repete”, mely a felolvasót sokszor legszebben hangsúlyozott mondatában megakasztja. Ez az egyik paternek a dolga, javítani a prosodia ellen elkövetett hibákat, ki e nem épen kellemes megbízást a szent engedelmesség vérté alatt kegyetlenül teljesíti. Az efféle megalázódást a fölolvadó föl sem veszi, ismétli a szót, amint gondolja, hogy jó lesz s ha akkor se találta el, maga a corrigáló atya mondja ki. A alumnusok tehát evés közben nagy történelmi detailra s ráadásul prozodiára tesznek szert. De a gyomor? — ó, e szellemi munkától nem esik baja. Meglehet, hogy aki a társalgást megszokta, annak nem lenne innyére az anyagival vegyes szellemi táplálék. Azonban a szokás e részben is kiforgatja az ember természetét; — meg vagyok győződve, hogy a legtöbben szivesebben vették a fölolvadást, mint a sátorünnepes „Deogratias”-t; nagyobb ünnepeken ugyanis a P. Rector a Szentírás vagy a Martyrologium fölolvadása után az ebéd elején „Deogratias”-sal adja tudtul a leves merítéssel elfoglalt gyülekezetnek, hogy szabad a vásár.

Az én tiszteletemre természetesen nem volt

„Deogratias“; ismeretlenül ültem szomszédaim között, de alig hogy fölértünk az emeletre, hangzott mindenfelől az „Isten hozott“, „Willkommen“, „benvenuto“ üdvözlés áradat. Be jót tesz a szívnek, messze távol az otthontól a szeretet ily hajlékára akadni. Elsők voltak a földik, akik úgy nevettek, úgy mosolyogtak bele lelkembe, mintha réges-régen füződött barátság öntené ki édes mézét hosszú távollét után; ki győzte volna felelettel, mikor ők hatan s én egymagam voltam. Nem maradtak el a német „frati rossi“-k. A darabos westfáli erőteljes föllépésében, a finom szász, a gemütlich bajor, a rokonszenves svájci, — mind-mind siettek az új testvér üdvözlésére. Hogy az egyik már kiszolgált porosz katona volt s a másik három egyetemmet bejárt „Alter Herr“, — hogy ez a svájci ifjú a kantonok hatosztályos gimnáziumából vetődött ide két év előtt s arca a hegyi rét üdeségét leheli, a másik meg periferiás úr, ki Kölnben már assessor volt, — mindezen különbségek nem bontják föl a harmóniát. Ez a megtermett szökefürtű ifjú, kinek léptei alatt reng a föld, bizonyára Oldenburgból való, hol a tűzeglápokban a lovak is facipőkben járnak, — az a barna gyerek a telecskai dombokról szakadt ide — a westfáli „skinkent“ és „skönt“ emleget, amit más német „schinken“-nek és „schön“-nek mond. Ime az egyház jövődő papjai Skandináviától Trientig, Aachen és Lüttichtől Braszóig. No de jó, hogy aki hazulról a honvágyból hozott volna magával útravalóul, e lelkes, szívtágító társaságba elegendik. Itt érezzük, mit tesz a nemzetközi, római légkör s mily éktelen csunya a falusi torony sugarával leírt s a pipafüstjének bodor fellegeivel tarkított láthatár. Pedig hát az ifjúság fejletlenségével együtt jár a korlátoltság mindenféle

kiadása: a személyes ellen- és rokonszenvek, a nemzetiség, a hazai szokások korlátozottsága. Az jöjjön ide s érezze át, hogy van egy szent, lelkes, félreérthetetlen testvériség.

Emlegeti ugyan az ének, a Collegium himnusza a hazai földet, az északi városokat, az édes emlékeket, megérzik rajta, rá van lehelve a gyengéd melancholia árnyalata.

Dolci memorie, Addio! della primiera età.

Addio o suoi natio! O nordiche città!

de nem mondjuk ezt fejlekonyítva, inkább az áldozat öntudatos készségével, ha úgy lehet mondanom, egy szent felülemelkedés lelkesülő feledésében. A collegium testvéri szeretete, melyet a részletes „tegezés“ deszkafalai nem korlátoznak, melyet sértés, veszekedés vagy pláne rágalom sohasem borzongat, olyan mint a Lethe folyama; — aki a küszöbön belép s e szeretet kelyhéből iszik, felejt; csak halvány, holt, ingernélküli képekké göngyölődnek emlékei; s ez az édes szeretet, melyet a zsoltáros a látnok hév hárfahangjaival dicsóít: „Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum“ — az ifjú életének legrózsásabb emléklapjait képezi.

Ezek az első nap benyomásai: a nagy Róma szemmel még nem látott, de a sötétben is pillanatra föltűnő körvonalai, — Mentorom a majdnem imádkozó lelkesülés, mely falai közé vezet; — de mindez elnyom, nagyságának súlya görnyeszt s ha lelkesít is, másrészt parányiságunk érzetét kelti. A nagynak és fönségesnek csodálása összeszorítja a szívet s egymagában nem képesítene lelkes törek-

vésre; azért lépünk be a római nagyságnak és emlékeknek árnyában emelkedő collegiumba s ime a nagysághoz éltető meleg, a fönségeshez a legédebb szeretet csatlakozik s termékennyé s fejlesztővé teszi az óriási benyomások hatalmát.

Mély hálával telt el lelkem, midőn lefekvés előtt néhány percre az oltáriszentség elé térdeltünk; a legőszintébb hála a közvetlenség találó gondolataiban nyert kifejezést.

II.

A „*silentium religiosum*“, vagyis a szigorú hallgatás, mely az esti recreatio után beáll, békéltetően és nyugasztalólag hat testre és lélekre; ez a béke a legbűvösebb harmónia, andalító, bölcsőének, mely az édes álmot lecsalja a szemre. Mindenki cellájába vonul. A palazzo egyik szárnya öt emeletre magaslik, sőt az egyik sarok még magasabbra emelkedik, torony gyanánt uralkodik a háztetők cserepes pusztaságán. Hagyománya ez úgy látszik a régi római szokásnak, mely a házakat roppant magasra emelte. Dacára a kitűnő „*puzzolana*“ földdel készített vakolatnak, sok baleset rengette meg a magas házak erősségébe vetett bizalmat; innen Augustus és Nero tilalma, kik a régibb törvényt megerősítették, hogy hetven lábnál magasabbra házat építeni tilos. A toronnyá meredő házak klasszikus tanúja Juvenal:

— — *Tabulata tibi jam tertia fumant*
Tu nescis; nam si gradibus trepidatur ab imis
Ultimus ardebit, quem tegula sola tuetur
A pluvia.

Satir. III.

A régi császári tilalmat most bátran meg lehetne újítani, midőn az esquilini és quirináli halmokon épült új Róma házai dűledeznek; látni kétemeletes házat, melynek falai a szélrózsa minden irányában kíváncsoznak az anyai földre s ez ellenállhatatlan vonzalmukban lucani fenyőszálak által akadályoztatnak.

Az ötödik emeletet, melynek lakóit Iuvenál szerint „Tegula sola tuetur a pluvia“ a tradíció Olympusnak nevezte, ép oly találók voltak más házrészek és folyosók elnevezései. Ha azonban a tegula sola meg is védett az esőtől, de nem védett meg a nyári hőségtől, ilyenkor az Olympus lakói szívesen fölkeresték az udvar citromfáit vagy a sarokban csörgedező „Aqua Virgo“ forrásait. Azonban vigasztalhatták magukat. Dél felé a collegiumtól emelkedik óriási arányokban Sz. Ignác temploma s Jézus társaságának Collegium Romanuma. A vakolatlan s cementtel szorosan egyberagasztott téglák, melyeket 300 év esője és napsugara barnított, sötét színezetet kölcsönöztek az épületnek; — fügefá is nőtt ki az oldalkápolnák fölött kiemelkedő főhajó támfáján s több éven át néztem ablakomból, mint hajtogatta felém szellős lombozatát; jól esett látni a cserépfödelek vigasztalan régiójában azt az egyetlen világos, zöld fát. Ott túl tehát a „Sola Tegula“ alatt lakott sz. Alajos, még magasabb Olympuson, mint mi s boldog Berchmans János mellette. Az ily egysorsú társak kedvéért szívesen tűrünk meleget, de hideget is. Kijut mindkettőből. A Rómában lakott szentek életrajzában rendesen külön kiemelik, hogy sokat szenvedtek a hidegtől; a fagyos kéz és láb valami nagyon közönséges. Cepari sz. Alajosról és boldog Berchmansról írja, hogy kezük megfagyott. Az idegen még

többet szenved a hidegtől, mint az olasz, ki kályhátlan szobájában, bundába burkolózva s kalappal fején: ír, olvas, dolgozik.

De az Olympuson mégis szívesen laktunk, tekintetünk uralkodott Rómán. Északra az Olympus ablakából magas oszlop tűnik szemünkbe; az oszlop fejét sz. Péter vasszobra ékíti, a szobor körül vasrács fut, nem a mozdulatlan szobor, hanem a felmászó turista kedvéért. Az oszlop fehér márványból épült, belül üres s elegendő tért enged, hogy benne csigalépcső tekerődzék fel síkjára. Inkább szűk toronynak, mint oszlopnak mondhatnók. Kívül a fehér márványon fölkgigyzó szalagként reliefek domborodnak: római katonák, fegyverek, titulusok, sasok, istenek, — azután barbárok, öldöklés, harc, villám, futamodás, oltár, áldozat egymást váltják fel a koszorús domborműveken. Ez Antoninus oszlopa a marcomannok és quadok fölött nyert győzelem emléke. A változások csodás története sz. Pétert, az Antoninus uralkodása alatt sötét, ismeretlen szekta első püspökét emelte a győzelmi jelvényre.

Ha az esztergomi szeminárium ablakaiból nézek északra, nem látom ugyan Antonius szobrát, de látom a tájt, melyen a harc s a győzelem vívatott. Fölfelé a Garam mentében villogtak a római sasok, messze Rómától, de buzdíttatva a Capitolium 800 éves dicsőségétől. S itt úszott át a Dunán a győzelem után szabadon eresztett két oroszlán; — a sarjadékuk kiveszett a Vértesekben; jobb is, nem szeretnénk velük találkozni. Az emlékezet így köt össze sokszor távoli, idegen helyeket, közel hozza egymáshoz a Garamvidékét és Rómát — az emberi erő és iparkodás nyomán. Széles a föld, de van-e oly széles, hogy ne fűzzön barátságot ellentétes

sarkai közt az emberi lelkesülés, akár a római hódítás sasszárnyán, akár a keresztényi szeretet és önfeláldozás galambszárnyán?

Ugyancsak észak felé közvetlen szomszédunk Neptun régi temploma; csupasz romjaiból a „hatalmatlan isten“ kiköltözött. Újabb épületek emelkedtek s szorították bele vasromjaiba falaikat. A magasabb emeletek lakója, szobájában föl, alá sétálva officiumot vagy rózsafüzért recitálva, eszmélődve felejté néha-néha szemét Antonius oszlopán, Neptun temploma romjain, ha pedig a háztetők világosszürke pusztáján végignézett, a kimagasló kupolák, tornyok s a szellős loggiák s a messze sz. Péter légben álló Pantheonja adtak gondolatainak új, lelkes lendületet.

Az ifjúság a lelkesülés, a férfias alkotás pedig a tűzben kipróbált szellemi erő. A szellem ereje és hatalma a lelkesülés hajtásából növeszti ki törzsét, fejleszti feje koronáját. A szellem ereje, mint a tűz, mely megtör, hódít, asszimilál, — a lelkesülés olyan, mint a tűzláng előtt futó pir, forró, de még nem ég, nem lángol, nem világít. Előkészíti az anyagot, hogy kicsapjon a láng. De, ahol lelkesülés nincs az ifjában, lesz-e ott szellemi, alkotó erő a férfiúban? Ahol vizes fát rakunk a tűzhelyre, minő lángot, minő hőt várunk? Melegedjünk tehát először, akkor később égni is fogunk. Melegítsük az ifjú lelkét, lelkesülő melegedés nyomán kigyullad lelkében az áldozatkész tettvágy.

Fejleszteni a szellemet a lelkesülés ifjú üdvösségéből, — tágitani szoruló látkörét világraszóló emlékekkel, hol lehetne azt jobban megtenni, mint Rómában. A kitartás az ablakból ragyogó fényt önt a lelketlen tekintetbe; önérzetet s buzgalmat a

lohadó mellbe, fölsóhajt s érzi, hogy itt törpének s kicsinynek lenni nem szabad.

Az ifjú, ki az ablakból kitekintett s az ezeréves emlékeken fölbuzdult, asztalához ül s megelegetetten jártatja szemét cellája csupasz falain. Nem nélkülöz olajfestményt s freskót, a fehérre meszelt térre szemeinek sugara az emlékezet bűvös lámpájának tarka képét rajzolja. A képzelet fölhevült játékában földre süti szemét, nincs szőnyeg a padlón, nem is pad a „padló“, hanem téglá; a díztelen padló a földi lét keserű költészet nélküli valóságát juttatja eszébe; be jó gondolat, mely a lelkesülésbe életrealitást olt. A cella bútordatán inkább Cincinnatus egyszerűsége, mint a „Palazzo“ fénye látszott. Az olasz nembánomság és igénytelenség, melynek az önmegtagadás és nélkülözés sokkal könnyebb, mint nekünk. Próbára teszi e részben a kényelmet jobban szerető ultramontánokat. Vaságy, asztal, könyvtartó, ruhaakasztó, mosdóállvány, két szék — ez az instructio. Minden egyéb fölöslegesnek ítélik. — Hogy pamlag-féle alkotmány sehol sem létezik, arról nem is kell szólnom, hisz maga a zseniális Stolz Albán, pedig egyetemi tanár volt, sem láthatta be e bútordarabnak nemcsak szükségességét, de megkívánhatóságát is. Így szorul a kis cella díztelen négy fal közé, egy ajtaja, egy ablaka, melyen a nap s egyszerű ablaktáblák, melyeken a hideg is bejön. Rómában ugyan a tél nem adja ki igen nagyon mérgét, ha havazik is nagyritkán, a hó mindjárt vízzé válik. De a havazásnál a hideg csak mint egészen mellékes körülmény jön tekintet alá, a havazás fő momentuma abban fekszik, hogy midőn „a fönséges Jupiter megköpdösi“ a várost, minden rendbeli kis és nagy gyerekek örömére, nemkülönben a tanítók és professzorok

méltóságosan titkolt tetszésére — nincsen előadás, normálban, gimnáziumban, egyetemen.

Távol az Apenninek csúcsain hómezők csillognak, de a római rónák és halmok közt tűrhető lég-mérséklet uralkodik. Reggel ugyan a zéruson is alászáll; volt olyan napunk is, hogy hat minusz fokra szállt le a hőmérő, de napközben a lég ismét kimelegszik. Erre a kimelegedésre nagy súlyt lát-szanak fektetni a római építők s erdészek, mert kályhának a szobákban helyet nem szántak; az olasz közmondás is úgy tartja, hogy minálunk a hideget látni, náluk pedig érezni. Az érzésből ugyancsak kijutott főleg akkor, midőn a flamini úton a Soracte hegycsúcs szakgatott körvonalai láttánál igaza volt Horatiusnak:

Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec iam sustineant onus
Silvae laborantes geluque
Flumina constiterint acuto?

Csakhogy a költő segített magán:

Dissolve frigus, ligna super foco
Large reponens;

de mi nem. Azonban a közösen viselt teher, pláne ifjú vállakon, elenyésző csekély; ez a közösség pedig a legkiterjedtebb a rectortól — le az utolsó, tegnap jött ujoncig. Egyenlőség mindenben; ez az elv; ha 79-es tél van, akkor a fagyoskodásban is; ha P. Rector nem fűt, én sem. Csak a tekintély nem közös; az övé, a mienk pedig a hódolat, a tisztelet, a lovagias buzgalom.

Némely öreg páter télen mindenféle szint játszik, de hősie megtagadásban inkább eldidereg délig, semhogy szobájába kis kályhát vagy parázsme-

dencét tétetne. Aki azonban az önmegtagadás e nemére nem érzi magát hivatva, agyagserpenyőben, melynek felül mint a kézi kosárnak ívben hajló fogantyúja van, hozhat magának izzó parázst. Az olaszok a primitív készüléket „caldinó“-nak hívják. Az öreg P. Ballerini nem egyszer tartá fölvonulását a „caldinó“-val kezében. Nálunk a klasszikus „caldinó“-t csak a decemberi piacon didergő kofák ölében láthatni.

Ez a kályhátlan egyszerű cella télen-nyáron egészen az enyém. Tanúja törekvésemnek, tanulásom és imáimnak. Csendjében magamra maradva iparkodom, nem a szemeknek szolgálva, hanem az önérzet, a meggyőződés által indítatva — önálló tevékenységre. A cella kizárólagosan az enyém, senki oda be nem mehet. Akinek dolga van velem, az kopog, s az ajtóközben állva végezzük el ügyeinket, a törvény ugyanis azt mondja, hogy „in limine consistant“. Holmi „gemütlich“ trécselések, hosszabb látogatások már ez intézkedés által is lehetetlenekké válnak; mert ajtóközben soká álldogálni, nem fér össze a jóízű beszéddel.

III.

A nesztelen folyosókon sűrűn egymás mellett nyíltak az ajtók a még csendesebb hajlékokba. Némely hajlék kalitkának is beillett volna. Nem hiába hívták egyik sorjukat „columbárium“-nak. A novicius a tisztelet szelid tekintetével nézett arra, ki ily kalitkát magáénak mondhatott s ártatlan aspirációi néha azon időn s azon boldogságon andalogtak, mikor majd ő is így lakik. Addig pedig a muzeum lett a disciplina, a rend, a pontosság palesztrája, ott gyakoroltattak az újonnan jöttek a

házi tradíciók pontos felértésében. Az első évet közös muzeumban s dormitorumban folytonos felügyelet s közvetlen vezetés alatt töltik, míg beléjük nem oltódik az esprit de corps, a hagyományos rend, mely valamennyi regulának és a közszellemnek megtestesülése, mely az egyesekben tanít, hallgat, játszik, sétál — csendítésre alszik, ébred — parancsszóra, némelyiknek még a fejét is megnyitja a szent engedelmesség készítő hatalma alatt, de ha a fejét nem is, a szívét bizonyára.

Hogy az esprit de corps a collegiumban milyen, arra sok szó és sok jelző kellene. Nem fejlekonyító, hanem életteljes. Ahol ifjúság él, ott az élet telje, — hajtson hát, sarjadjzék, mint a fa, midőn ágain s rügyein a duzzadó tavasz ingerkedik. Az egyház intézetei, hol ifjait neveli, nem üvegházak, se nem melegágyak, valami természetes, gyökeres erő jellemző szellemüket, mely az egyesekre üdítőleg s alakítólag hat s az idegenre is azt a benyomást teszi, melyet a tavaszi erdőszélen sétáló érez.

Valaki a Collegium Germanicumot üvegháznak nevezte el; nem tudom, vajjon az üveget vagy a meleget vette-e tertium comparationisnak, vagy talán a növényre reflektált? De az üvegház növényzete mindig importált valami, csenevész és sápadt, álmosan bólintnak levelei, nem mosolyg le rájuk szülőföldjük ege, s úgy érzik magukat, mint a jobb hazába kívánczó, mint az öreg ember, akinek kályha kell; már pedig a collegium szelleme oly eleven s erőteljes, s úgy sarjad és hajt, hogy akit megragad amúgy szíve mélyén, fölrezzenti benne ami életképes csirát fektetett lelkebe a Teremtő keze.

Szellem! ki ne érezné e szónál valami természetfölötti, különös erőnek szárnyacsattogását; mely oly

magasan jár, de meg ép oly mély csendben működik, mely szilárdul épít, hat, mely cseppenként szivárog s összegyülemlik, mely finom szálakat fon s megtörhetlen kötelekké sodorja azokat, egybeköt velük sziveket, lelkeket tér és idő határain túl az eszme szolgálatára. A szellem a lelkek közérzlete, a szívnek közdobbanása, egy átértett s átérzett közlelkesültség.

A collegiumnak sajátos szelleme van, melybe belejátszik s beleszövődik sokféle tényező. Volt valami puritanizmus a cincinnatusi ridegséggel fölszerelt házon, ezen a csupasz téglapadlón, ezen a kép- s dísznélküli falakon, mintha középkori lovagterembe lépnél, hol nagyjában faragott tölgyfaasztal s székké bárdolt fatuskók kínálkoznak s a szögletben medvebőr terpeszkedik pamlag helyett, — de a puritán egyszerűségbe Róma fénye, pompája, márványa s művészete sugárzik bele csodálatos kontrasztként. Az olasz könnyűvérűség szemben áll a német komolysággal, — lendületes kedélyük életet önt a nyugodt, kissé ködös északi fölfogásba. Az a mély kereszténység, az a bensőséges hit az olaszban tágítja az ultramontán ifjak szorongó lelkét; a férfias erény, az önmegtagadó élet, a kritikával művelt tudományok folyton önállóságra biztatják s lábrakeltik a kevésbbé elszántakat is.

Környezeted egyre int, nógat férfias elszánt cselekvésre; közvetlen közeledben látod az erény legszebb példáit, s szinte belekényszerülsz s beleragadtatol életük folyamába, melytől kezdetben kissé borzadsz, de utóbb észreveszed, hogy jó is, édes is.

Mindjárt kezdetben nihilistává tesznek: elveszik mindenedet. Pénzedet a P. Ministernek adod át,

ruhádat a guardarobát gondozó fráternek. E perc-től fogva hét évig pénzt nem látsz, hiába viszket tenyered, — még ez az általános omen is kivetkőzik ez időre jelentéséből. Zsebed szűz tiszta lesz, a legkegyetlenebb vegyi kutatás sem fog benne találni soha olyasmit, ami a krajcár penészéhez, vagy az elnyütt bankó mikroszkopos foszlányához hasonlítana. A koldus kitér utadból, azt se kell mondanod, hogy „sono pittore“, tudja hogy zsebed egészen „piktori“ festői ürrel dicsekedik.

Nincs semmid; nemcsak a szék nem a tied, melyen ülsz, — a könyv, melyből tanulsz, de az a ruha sem a tied, mely takar, még a fehérnemű sem, mert mindezt a collégium szolgáltatja; egészen másnak kegyelméből élsz s nem magadé vagy, hanem azon egyházé, azon szentszéké, amely téged eltart, ápol, ruház, gondoz. Arra nem is gondolhatsz, hogy valamid különb legyen a másénál, de amire szükséged van, azt bőven megkapod; — aki két pár cipőt szakít, kettőt kap, aki ötöt, ötöt kap; csak a „guardaroba“ vagy a „calzoleria“ főnöke előtt fogsz örvendezni kétes dicsőségnek, aki amúgy könnyen elgondolja rólad: hadd szolgáljon reá erre az új párra vagy az új fejelésre az utca kövezetén, hogy ha kedve tartja. Hét évre az anyagi gond nem lohasztja lelked szabadságát, föllendülsz s énekelheted:

Nem törődve semmi gonddal, élünk mint madár,
Mely a völgy kis patakához csevegni eljár!

De ez a szabadság nem pajkos, illik a tógához! Nem ereszti szabad pórásra a tombolni szerető ifjú kedvet, nem nevel csikókat — csak a terhét veszi le, hogy keményebben fogja a szellemi munka hámbába. Ezt a hámot beleakasztják a lélek valamennyi

tehetségeibe s haladnak hol nyikorogva, hol meg jókedvűen.

Körvonalazzuk tüzetesebben a collegium benső szellemének természetét és kifejlését. Az oroszlan-rész e tekintetben a P. Spiritualist illeti. Szentsége, buzgósa, okossága elé nagy feladatok tűzvék. De a P. Spiritualis nem az egyedűli, aki a lélek benső világát teremti, hanem van ott sok más tényező.

Első a teljes elzárás a külvilágtól. Messze az Alpesek jégfalai mögött van az a ház, a családi kör, az iskola, a város vagy falu, az embercsoport, akik közt és ahol életünk 17, 18, 20 éve folyt le már. Míg otthon vagyunk, észre sem vesszük, mennyire állunk a környezet befolyása alatt, mely ránk erőszakolja gondolatait, érzelmeit, vagy ha nem is erőszakolja, bizonyos nagy könnyűséggel telíti meg velük lelkünket. Így mulik év év után s midőn észre kellene vennünk, hogy önálló lettünk s magunké vagyunk, észrevevessük, hogy legnagyobb részünk másé: az iskoláé, a nemzeté, a társas köré. Még kevésbé tudnók szétszedni a befolyások azonezer meg ezer finom, csalóka szálait, melyekből a kor, a nép, a beszéd, a szokás, az élelem, a dajka, az ujságok s mindenféle elsorolhatatlan jó, rossz vagy közönyös viszonyok felfogásunkat s jellemünket szöttek. Természetünk, lelki tehetségeink, a kedély s a szív tulajdonságai úgyszólván csak a keretet, — sadjuk hozzá, a vásznat képezik, maga a kép, melyet a vászon felvesz s a keret díszít, javarésztében a külső befolyások majd darabos, majd mesterei ecsetjének vonásait tünteti fel. De az ifjú most messze, idegen országba, egészen új körbe költözik. A befolyások egyszerre megszakadnak. Kivenni a lelket huzamos időre, hét egész esztendőre a pezsgő életkedv, a receptivitas korában a szoká-

sos befolyások bűvköréből — átültetni azt egészen más talajba s miután elzártuk, hatni reá a bensőséges szellemi élet valamennyi csendes, de ellenállhatlan erőivel: lehetetlen, hogy ezáltal a gyökeres változások legvalószínűbb kombinációja elő ne álljon. Rómában nincsenek ismerőseink, nincsenek barátaink; ha valaki a messze otthonból meglátogat, az mint a csendes víztükörbe esett kő, fodrozza, felveri darab időre a megszokott nyugalmas lelkületet, de a vendég hamar tér haza s a benyomások elsimulnak.

Így fogva fel a dolgot, mondhatni, hogy aki a collegiumba jön, az nincs otthon, hanem hasonulnia kell. Úgy érzi magát, mint az idegen egy előkelő, barátságos házban, ki iránt nagy figyelemmel van, de kitől viszont figyelmet kívánnak. Az idegen azon van, hogy minden házi szokást, minden előírt szabályt megtartsa; nem kívánhatja, hogy egyéni fölfogását ráerőszakolja a nagy többségre, hanem ellenkezőleg minden előzékenységet, minden szíves figyelemztetést, minden útbaigazítást a legkészségebbel szívvel fogad.

Így vagyunk a collegiummal. Az a néhány ifjú, ki évenként belép, egy nagyhirű és jeles intézet tradícióival, szabályaival, szokásaival áll szemben. A P. Rector, a tanárok csupa kitűnő, sokszor világhírű férfiak, tárt karokkal, a tiszta szeretet s az őszinte alázat leereszkedésével fogadják. Nem bizalmatlankodnak; velük társalog, velük étkezik a növendék, velük értekezik tudományos kérdésekről, a hideg tekintély és a mesterséges tisztelet, mely a szemináriumokban sokszor „blinde Kuh“-t, bekötösdit játszik, nem létezik s ami megnyeri a szívét a most belépőnek ezen előzékeny himezés-hámozás nélküli modorral, az megnyerte az első években valameny-

nyi elődeinek lelkét. Az első alumnusokat is így fogadták, így képezték, kiket még szent Ignác választott meg s ültetett zsenge hajtásokként a legislegelső évben, a következő év ugyancsak így oltotta az ifjabb növendékekbe a szellemet s hozzá ezek már öregebb testvéreiken is épültek. Úgy van az most is: az öregebbekbe fektetett szellemi fáradság új erő forrásává válik s nemcsak hogy gyümölcsöt hoz bennük, hanem befolyásolja, neveli az ifjabbakat is. De ha nem is nevelne, ha nem gyakorolna is pozitív befolyást, legalább erős, konzervatív szellemet és pártot képez. A belépő ifjú, aki teljesen idegen, az elüljárók és alumnusok kitűnő szellemén ki nem foghat, ha akarna is ilyesmit, árván és egymagára maradna. De hisz a jóakarat mellett, mely minden ujoncnak lelkét szelidíti, eszébe sem jön az opponálás, viszi őt árként az életbe átment szokás, a megtestesült közszellem és közérzelem.

Ha boldog akar lenni, meghasonlás nélkül élni önmagával és környezetével, hasonulnia és alkalmazkodnia kell.

Mialatt a teljes elzárást a külvilágtól enlegettem, azalatt a második tényezőnek is kifejezést adtam. Melyik az? A teljes bizalom az alumnusok részéről s az igénytelen egyszerűség s a folytonos közlekedés az elüljárók részéről. Ez megvan minden jezsuita intézetben; s minél előhaladottabbak az ifjak, annál nagyobb mérvű e bizalom. A legellenségesebb emberek elismerik a jezsuita nevelés kitűnő jellemvonását: az atyai bánásmódot s a gyermeki bizalmat. Az egyiptomi stilus esetlen, szögletes, rideg vonásait a későbbi haladás az élet hajlékonyságával áldotta meg s a múmiákból élő alakok lettek: ép úgy a fölvilágosult Jézus-társasági atyák a tekintély rideg és törékeny feszelgése helyett a szeretet és jó-

akarat leereszkedő szellemét öltötték magukra, ez által tanítványaikba a bizalmat s egy hű, az iskola padjain túlra terjedő lovagias ragaszkodást teremtettek. Ha P. Franzellin, Palmieri, Secchi, Ballerini szobáját söpri, ha lámpájába olajat önt, ha vízért megy, ezen meglepő s nagy férfiakat nem igen jellemző műtétek által semmit sem vesz tekintélyéből. Az alumnus esetleg tanárja kezéből kapja a söprőt s törekszik megfelelni a szabálynak, mellyel fogva celláját mindig tisztán tartsa.

Harmadik tényező: a hallgatás.

Az ebéd utáni s vacsora utáni köteles társalgáson és a sétán kívül mindig hallgatnak. „Jaj be fád élet s miféle embergyűlölő anakhoreta legénység lehet ott egy rakáson“. Ez ellenvetésből napnál is világosabban kitűnik, hogy hallgatni sokat ér. Miért? A kolostorok csendje a lélek belső szavának ébredése. Némileg ama régi puszták pótléka, melyekben a legnagyobb s a legférfiasabb erény született. Az egész ház a puszta csendjében mélán, csak néha törí át falait s óriási ablakait egy jótorkú olasznak zendítése, ki az utcán eltrillázza Lucrezia Borgia vendégségének áriáit; a folyosó csendes, a cella csendes; ha dolga akad valakinek napközben, röviden és halk hangon végzi el. Beszélgetni nem szabad. Mosónék és súroló asszonyok rikácsolása sohasem hallatszik, mert a klauzurát asszony át nem lépi, a klauzura pedig a kapunál kezdődik; fűtő „Jóskák“, „Jancsik“, „Zadudajok“ a folyosókon nem csoszognak, mert mesterségük itt se télen, se nyáron nem dívik; „Miska“ inasok a földszinti lépcsőről a második emeletben hivalgó ágyazók közé tekintélyes szavuk ostorával nem csördítenek, mert az inasok a ház oly termében laknak, hogy két-három évi alumnusi élet kell hozzá, hogy valaki oda

eltaláljon; „Tercsik“ és „Zsófik“ a „Summa theologicá“-n sóhajtozó alumnus conceptusai közé sem a „Bíró uram“-ot, sem a „Káka tövén“-i közbe nem nyögdécselik; az esti lelkiismeret bámatát sem az arisztón, sem a „Hausknecht“ harmonikája körül nem zsongja; az udvaron nem garázdálkodik a gazdasszony kedvenc kakasa, mert ott sem kakas, sem gazdasszony nem létezik; szárnyaszegett varjuk, csókák, farkavesztett szarkák károgása, a legközelebb vasárnap szörnyű halállal kivégzendő pulykák pulykogása az udvar csaltitját nem visszhangoztatja; legfeljebb a tavaszi éjjeleken csendül meg az olasz macskák ditirambbá hevült szimfoniája, megszakítatva a legenchantirozottabb kandur fantasztikus solóitól. Denique beszélni nem szabad; a suszter is, úgy látszik, felérti a silentium aranyértékét s bölcseséggel együttjáró természetét, nem hiába ül a triposzon, mert a cipő sem kopog, nem recseg s nem nyikorog. De azért a jókedv el nem vész, ut figura docet.

A lármás, a fecsegő s közbe-közbe, — mert moraliter impossibile, hogy meg ne történjék a sok beszédben, pláne ifjak közt, — a megszóló beszédáram olyan, mint a hegyi patak parttalan folyása, mely törmelékkal hány be réset, virágot s amellet folyton kaparja s hordja el a termő földet s haszontalan zátonyokat kanyarít belőle. A csend békéltetően és szendén hat a szívre, kifejleszti a szívnek, a léleknek sajátos gondolatait és érzelmeit s ha van saját gondolata és érzelme a léleknek, akkor nem kapkod folyton másé után, nem érez unalmat a magányban. A csend időt hagy a gondolat meggyökerezésére és a jó föltét s az isteni sugallat termékeny s erőteljes életbeléptetésére. Ha van a lélekben produktivitásra hajlam, a há-

borítatlan csend, mely a bensőséges életre szorítja, segíti önálló irányra. Minél inkább találja föl valaki a bensőséges élet forrását önmagában, annál eredetibb s gazdagabb lesz szellemi világa. A lélekbe tömött ismeretek csak olyanok, mint a külső reággatott dísz, mely életkedvet, teremtmő erőt s erényt nem kölcsönöz; — de a bensőséges, szellemi élet a léleknek legsajátosabb kivirágzása és kifejlése, melyben az önérzet ereje, az öntudat boldogsága s egy tenni s túrni képes lélek vigasza s e vigaszban folytonos megifjúlása rejlik.

A bensőséges élet által felgyülemlik bennünk a külre ható erő, mellyel nem lármát csapni, hanem hatni, boldogítani akarunk; ezzel a svindler nem rendelkezik s tevékenysége legáldásosabb része saját személyét illeti, ephemer dicsőség babérja s néhány forintocská a legvégső eredmény. Csak a bensőséges életnek van igazi termelő ereje; ha szórakozunk, érezhetjük, hogy üresedünk, hogy hülünk, hogy vész a lélekből az eredeti gondolat és felfogás. Az örök igazságokba merülve, teljességükben résztveszünk, ezek ébresztenek bennünk gondolatokat, kiható szándékokat, áldásos terveket, világosságuk mélyreható fényében közelünkbe lép az emberi szükség millió alakja, — szeretettől hevülő lelkünk érdeklődik irántuk, hallja a lelki nyomor nyöszörgését, látja a feléje kiterjesztett koldus kezét s indul segíteni.

A negyedik tényező a P. Spiritualis. Az ő feladata és tevékenysége egészen beleillik az önálló, benső életre irányuló nevelés keretébe. Mi dolga van neki? A rectorral felváltva tartja minden két hétben az exhortatiót, szentbeszédnek mondhatjuk. Tehát minden második vasárnap félóráig tartó beszéd, ez az ő dolga, melyet nyilvánosan a communitással

mint testülettel szemben végez, különben pedig minden egyest külön-külön fogva művel és nevel. Erre való a gyónáson kívül az úgynevezett „directio“. A „directio“ sorban megy. Az első évben minden héten egyszer, a következő években minden hónapban egyszer kell a P. Spiritualist meglátogatni. Ott azután el kell mondani minden testi, lelki bajt; kezdve a gyomron, melyet talán valami olasz nemzeti étel megnyom, folytatva a fejen, melyet talán a metafizika szédüléssel kerülget, végezve a kísérleteken, nehézségeken, föltételeken s ha volnának — a heroikus áldozatokon. A P. Spiritualis dirigál, jobbára mérsékel, kijelöli a lelkiolvasmányt s ad egészségtani óvszabályokat. És a meditációkat ki tartja?

A collegiumban nincs közös meditáció, valamint semmi társas ima. Nincs reggeli, nincs esti ima, csak a litániát szokás elmondani közösen a vacsora vagy az ebéd előtt. Hanem a reggeli ima helyett van rövid szentséglátogatás s azután mindenki hazasiet, szobájába vagy a muzeumba s ott térden állva, háborítatlan lélekkel elmélkedik egy félóráig azon pontok fölött, melyeket előző este, külön e célokra kitűzött negyedórában kijelölt s meghatározott. Ép így nincs esti ima, hanem ehelyett van negyedóráig tartó lelkiismeretvizsgálat, melyet mindenki szobája csendjében végez: a negyedóra végén szól a csengetyű s néhány percre a kápolnába vagy a templom kórusára mennek üdvözölni Jézust az oltáriszentségben. Látni ez intézkedésen, hogy mindenkit magamagára utalnak, készítetik bensejébe hatolni, gondolkozni, reflektálni, önmagát kiismerni, önmagát megtörni.

Ismeretes dolog, hogy a szóbeli ima sokkal erőtelenebb s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szó-

beli ima nem a mienk, legalább rendesen. Amit olvasunk, az másé, átérezve ugyan sajátunk lesz; de sohasem úgy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzelem. A szóbeli imák legjobb esetben átültetett növények, de ha meg is fogamzanak bennünk, mégis igaz marad, hogy nem belőlünk vannak; sok esetben ép azért meg se fogamzanak, vagy ha az egyikben meggyökereznek, a másikban gyümölcstelen kórókként dísztelenkednek; — ugyanazoknak a különböző, egymástól eltérő természetek, jellemek, hangulatok talaján nincs sikeres fejlődésük.

Ehhez járul a megszokás mechanizmusa, melyben csak a száj jár, a szív már nem nyílik. Főleg, ha latin nyelven vannak az imák írva, némely ifjú sohasem fogja föl értelmüket s a szokás szárazmalma később sem őrli meg a szót a gondolat lánglisztjévé. Végül a szóbeli ima szép gondolatokat adhat és érzelmeket is fakaszthat, de amint közönségesen recitálják, a behatolásra időt nem enged. Pedig minden értelmi vagy érzelmi jelenség, mely lelkünkbe feltűnik, erőt csak azáltal nyerhet, ha beléje hatolunk. Föl kell aprózni a gondolatot, az igazságot, a titkot, egy gomolyban ereje nincs.

Ép úgy áll a dolog az akarattal. Hogy valamit hevesen és szívósan megragadjon, fel kell hevülnie az érvek, az indító okok kereszttüzésében; meg kell győződnie, meg kell törődnie, enélkül feltételei csak a gyenge jóakarhatnámság mindenre kész, de tehetetlen kezében inognak. S hol marad a praktikus, a detailba ható s elkerülhetlenül szükséges megfontolás a szóbeli imában, hogy hatolhat a recitáló lélek lelki szükségletei tömkelegébe, hogy ott szemlészedje, kiválasztja s kúra alá fogja az egyes hiányokat, melyeket a jóakarát nagyjában leönthet a min-

dénre való készség levével, rámondhatja rögtöni lelkesülésben: „akarom, akarom“; de sikert csak úgy arat, ha a paréjos talajt mélyen felszántja, ha az egyes bűnöket, szenvedélyeket, szokásokat veszi üldözőbe. Az egyes fákat vágva, dől az erdő.

Az imák recitálásával nem lehet bensőséges életet teremteni. Mire valók tehát? Sok más jó célra; többi közt arra is szolgálnak, hogy az intézetekben a közösség kapcsát képezik. De akit nevelni akarunk a papságra, akinek szívében az apostoli buzgalom s az áldozat forrását akarjuk megnyitni, akit az önálló bensőséges s a bensőből áldásosan kiható életre és működésre akarunk képesíteni, attól az önálló elmélkedést sohasem volna szabad megvonni azon célból, hogy azt az időt az ima recitálásra fordítsuk.

A collegiumban tehát semminemű társas ima nincs; a reggeli elmélkedés s az esti lelkiismeretvizsgálat a két sarka a buzgó, bensőséges életnek. Ezenkívül mindenki köteles naponként félóráig olvasni valamit az ascetikus irodalom műveiből; első helyen szerepel Rodriguez, másodikon Rodriguez, harmadikon Rodriguez. S e belülré fordított életnek őrangyala folyton virraszt, őrzi lépteinket: a silentium, — üzd el, se jótevő, se nem rendkívüli lelkek közt, ami tökélyessé válhatott volna, sekélyessé lesz. Legyen szabad állításomat az Ars-i plébános, M. Vianney szavaival nyomósítani: „Ce qui nous empêche d'être saints, nous autres prêtres; c'est le manque de reflexion. On ne rentre pas en soi-même; on ne sait pas ce qu'on nous faut! . . . Oh! que c'est malheureux un prêtre, qui n'est pas intérieur! . . . mais pour cela il faut la tranquillité, le silence, la retraite, mon ami, la retraite! . . . C'est dans la solitude, que Dieu parle . . . Je dis quelque-

fois à Mgr. Devie: Si vous voulez convertir votre diocèse, il faut faire des saints de tous vos curés."

Csakhogyan ép e fejezet végén érzem, hogy hangoztatnom kell valamit, ami a leírásban nincs, de könnyen beleszövődik a képzelet nyomán. Aki a sok silentiumban és lelki törekvésben a világfájdalmas, komor, embergyűlölő érzület bacillusait keresné, az komor, embergyűlölő érzület bacillusait keresné, az jobb Adresse után nézzon. A barátságos, nyílt, vidám természet, melyet az ifjú szülőföldjéről hozott magával, lassankint a férfiú nyugalmas, elszánt, de nem erőszakos, se nem elkeseredett tulajdonaival párosul. Derült marad, hogy mindig derült maradjon, önállónak fejlődik. Békülékeny, szende marad, de erőteljességre is törekszik ítéletében és akaratában, erőszakoskodás nélkül. S még e belső processzus az erény alapjait megveti s kitartó törekvésben építi s emeli falait, addig a komoly tanulmányok is fejlesztik a lélek erőit. Róma impozáns emlékei, a templomok remekei, a múzeumok élvezetei, a séták, az Anio mentében elterülő síkság buja rétein, az andalgás a klasszikus szép formákban megnyúló albáni lejtőkön a komoly életre gyönyörteljes varázst s mosolygó bájt hintenek, mely belemosolyog legelszántabb s legkomolyabb törekvéseidbe, még fájdalmaidba is.

IV.

Az első napokban még szabad volt a vásár. jöhetnek még nem voltunk befogva a collegium házirandjébe, mégis a benyomások változatos játéka máris megkezdte lelket művelő munkáját. Rómában minden nevel, minden emel, minden nemesít, táplálja a szívet, eszmékkal tölti el az értelmet.

Először gyerünk Szent Péterbe! Szent Pétert akarjuk mindenekelőtt látni, ez volt a jövevény kis csapat jelszava. Tehát Szent Péterbe irányult első menetünk. A szűk utcákat lármás élet visszhangoztatta Mindenszentek előnapján, de különben is volt mit kikiáltani. A füvek, saláták, gyümölcsök, kaposzták, virágok, bogyók sohasem hallott neveit, mindenikét más-más melódiában hangoztatták aszszonyok, férfiak; némelyik a „broccoli“ és „carciofoli“ prózaikus hangzását valamely népszerű opera motivumára húzta, közbe az „aqua acetosá“-t kiabálták a Magnificat hatodik módusára emlékeztető neumával, azután az „Olive“ zengett monoton recitativóban; a „Fanfulla“ és „Capitan Fracassa“ ércmellű kikiáltói változékony sikerrel torkolták le egymást s a vad zsibajba szelidebb zönge gyanánt vegyült az „Italie“ költői nevének melancholiája. De mily hangok, melyek e város utcáin és terein rezegnek! Mintha a debreceni megbukott színház első énekeseiből szakadtak volna ide. Itt-ott a magas emeletek szűk ablakaiból, vagy a háztetőkön emelkedő logiákból lepedők és ingek s más megnevezhetetlen vászonformák lengtek ünnepi zászlók gyanánt. A boltokban sajtok és mindenféle színű és átmérőjű hurkákból finom renaissance stilben pantheonok és portikusok emelkedtek; babérkoszorús szalonna s más húshasábok pyramisokká rendezkedtek; melyek közt a Madonna képe s az olivolajlámpa fénye mosolygott szendén. Kovácsműhelyekben s más utcára szolgáló s nyílt asztalos-, bádogos-, rézműves-műhelyekben a pörölynek s kalapácsnak akadt dolga; tőszomszédságukban jeles antiquarius boltok nyíltak, az ajtó előtt a fal hosszában a theologia és filozófia lángelméinek gondolatai tömörödnek vaskos foliánsokká; a foliánsra támasz-

kodik az épen alkuba keveredő ostiai vagy tiberisi halász, lóg elől nyakáról a széles, kagylóalakú kosár, kurta, torpedóalakú halait méregeti, a mellette elsurranó dáma önkénytelenül elfordítja fejét, az a sós halszag még desztillálva sem jó parfume. Itt egy monsignore kocog botjával, zsebéből kilóg a konyhára való vásárfia. S amit az ember lát, az alakot, a szint, azt csak leírhatja, de amit hall a sürgő, nyüzsgő embergomolyban, eszeveszett lármává, zsebajjá kuszálódik.

Sötéten néz le a Pantheon a lármás újkori népre; oszlopai feketék, piros tégláit néhol porrá őrli az idő; nehézkesen emeli tágas kupoláját, mely hajdan bronzöntvényekkel díszítve ragyogott Agrippának itt terjeszkedő fürdőiben. Kerületének hátsó része mélyen lenn van a földben, a fölhalmozott törmelék fölemelte a város talajszinét, sok ember kárára, de a város hasznára a féktelen Tiberis ellen. A Pantheon nem emelkedhetett s azért, mihelyt a Tiberis kiönt, a Pantheon mindjárt úszik.

Törtetünk előre a girbe-görbe utcákon. Minden új volt, minden meglepett. A falusi nép csúcsos kalapjával, kerek köpenyével, harisnyára zsinórozott saruival, a trasteveri asszonyok hollós szemükkel, a városi nép kellemteljes hajlékonyságával és előzékeny udvariasságával elkapkodták tekintetüket; csupa új látvány, új tünemény! A házak oldalán a Madonna képe díszlik, lóg előtte a pislogó olajlámpa, az emeletből csigán magához vonja azt a ház leánya, olajat önt bele, holnap van Mindenszentek. Majd az Angyalhídhöz értünk. Ott lenn a travertini ívek alatt pillantottam meg először azt, ki az Aeneis szavaival jóval előbb mutatta be már magát.

— „Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas et pinquia culta secantem
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis“

s méltóságát zengette egy más vers:

„Carniger hesperidum fluvius regnator aquarum.“

Mint a család kamaszévekbe felcseperedett gyermeke, önfejű is, szilaj is, — Rontó Pál s mégis szeretik, sok jó szót mondanak neki s hameghalna, keservesen siratnák, mert hozzászoktak s életükbe szövődött be képe: olyan ez a Tiberis az örök városban. Mennyi kárt, mennyi bajt hozott már a világ királynéjának fejére, délcegen nekirontott falainak, tréfának se vette, mintha irigyelte volna, hogy örökre épültek. Aztán megint megszelidült, nem tajtékzik, nem dühöng, de azért csak meglátszik rajta szelid indulatában is pajkos, truccos volta, mert hogy tekerődzik s hogy csatangol kénye-kedve szerint az örök városban. Rómának előtte nincs nagy respektusa. Majd balra, majd jobbra vetődik árja, azután ismét széles kanyarulatban, aztán terpeszkedik s még egy szigetet is kanyarít az örök falak közt. Mire pedig kiért, öreg urat játszik, lomhán kúszik Ostia felé, vonakodik sírjától, a tyrrheni tengertől.

A Tiberisen túl csakhamar elértünk Szent Péterbe. Egy tekintet fel az aranyos, ragyogó kupolára, mely szédítő magasba emeli a kereszténység trofaeumát, a keresztet, figyelmeztet a közönséges, galilaeai halász egészen isteni, egészen hitből való dicsőségére és jelentőségére. Ez a kupola csak azért mered a felhők közé, mert szent Péter sírja fölött domborodik. A pogányság büszke volt Pantheon-jára; de a kereszténység a Pantheont laposnak, nyomottnak találta, azért toronymagas boltívekre

emelte s annyiival hatalmasabbat létesített, annyiivel csálthatatlanabban, nemesebben s állhatatosabban hitt.

Szent Pál ki nem fogy a hit erejének magasztalásából; a legfölségesebb dicshimnuszt énekelte a hitről, a zsidókhoz írt levelének 11-ik fejezetében: „fide“, „fide“, ez a kezdet és a refrain, mely minden egyebet feledtet; „fide“ nyilik meg előttünk a világ s minden lét értelme s „fide“ épült fel az emberi megváltás története; ez a legszemlésebb s leghatalmasabb erő úgy alkotta s valósította meg az Isten „hű, örök gondolatát“, a „béke gondolatát“, Krisztus egyházát, hogy ropogott bele a világ. Ezen hitnek egyik szikrája, lelkesülésének egyik fuvalma élesztette a pápák szívében a vágyat s a művészek szívében az eszmét s fölépült a galilaeai halásznak mauzoleuma Nero cirkuszában, Heliogabal szemkápráztató játécai terén.

Ne dicsérjük szent Péter bazilikájának művészi kivitelét, ne rajongjunk stilusáért, ne állítsuk föl eszménykép gyanánt szent Péter íveit, kupoláját, márványfalait; mindez kicsinyes, mindez ellapult gondolat, nem illik a hely szentsége és jelentőségéhez; — szent Péter egész jelentősége csak a kupola alatt csendbe mélyedt sírban rejlik, Péter apostol sírjában, a sír körül elterjedő püspökségének városában, ebben a darab szentelt földben, melyet Rómának hívnak. Róma a világ központja, „centrum unitatis“ s Rómának központja ismét e sír, — világossága, tanítása, hatalma szétáradó sugarainak gyűpontja. Itt csak egy gondolat villanhat meg méltóképen az egyház impozáns fönségétől elcsigázott lélekben s ez az áhitat hevében kigyult s reszkető ajakkal kimondott szó: Credo unam, sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam! Mintha e gon-

dolat fönségétől összeroskadna lelkünk, térdre om-lunk s az ima csendes áradzásában a biztosság és az édes béke érzelmein ringatódzunk. Mert a lélek érzi, hogy itt e síron mint a forgó, nyüzsgő világ rendületlen központján veti meg lábát, míg künn a századok s a népek nyugtalan bolygásában űzik egymást; érzi, mintha a világ fölé emelkednék, mert az a kőszikla, melyen ez a templom és Róma áll, nem a mulandóság, nem a változások játékanak rendjébe tartozik; s míg az imádkozó a szédítő iver s bolthajtások alatt valami halkán suttogó fuvalmat észrevenni látszik, a suttogásban a csalhatatlan új-szövetségi oraculum „spiritus aurae lenis“-ára gon-dol.

De hát minek e bolyongás s szent Péter baziliká-ján kúszó merengésnek s a confessio mellett kigyúló lelkesülésnek hosszas leírása a Collegium Germa-nico Hungaricum ismertetésében? Minek? Mert ezen falak s az ott mélyedő sír a collegium szelle-mének egyik hőforrása. Rómához, szent Péter szé-kéhez és sírjához való ragaszkodás, ez a katolikus szellem szívverése, a hozzá való fűződés az élet me-lege, az érte való lelkesülés nagyra való képesítés.

Midőn e szent sírhoz először térdeltünk, szen-dén feltárult lelkünkben a collegium egyik értelmi s erkölcsi szerzőjének, a huszonnyolc éves Canisius Péternek lelki állapota, ki ott kapta fönséges küldetését Németország megtérítésére s e küldetés támo-gattatta vele a collegium küzködő létét: „Midőn Pé-ter és Pál apostolok sírjánál térdeltem, írja lelki naplójában, új kegyelmet adott Istenem. Legszen-tebb szivedet nyitád meg nekem, melybe nézhessek s megparancsolád, hogy e forrásból igyam, midőn meghívtál, hogy az üdvösség vizét forrásaidból me-rítsem, óh Üdvözítőm! Legforróbb kívánságom az

volt, hogy a hit, remény, szeretet hullámain e szívből kapjam.“

Midőn szent Péter sírjához térdeltünk először, valamint később is, mindannyiszor átrezgett lelkünkön a jótétemény nagyságának érzete, melyet a szentszék a külnemzetek collegiumának alapítása által velünk éreztetett. A pápák a hitben akarták a népeket megerősíteni, azokat szent Péter székéhez fűzni, bennünk Róma lelkesülését, Róma hivatását megvalósítani, azért szent Péter sírja köré építették a külföldi collegiumokat. „Emlékezzél meg, fiam, mondá egykor IX. Pius pápa egy Rómában nevelt, hazatérő papnak, hogy szent Péter árnyékában növekedtél: „sotto l'ombra di san Pietro“.

Valahányszor szent Péter sírja mellett térdeltünk, éreztük, hogy e sírhoz s e sír fölött lebegő halhatatlan hatalomhoz, a szentszékhez köt minket nemcsak a hitnek, hanem a gyermeki odaadásnak kapcsa, amely megcsókolja a jótevő kenyéradó kezét. E szent, lelket gyújtó sírtól nem messze mélyed egy másik sír; nem mentünk el gondolatszegényen mellette; ott a pápák síremlékei között emelkedik Hugo Buoncompagni, XIII. Gergely szarkofágja is. Síremlékének egyik domborműve azon emlékezetes eseményt ábrázolja, midőn XIII. Gergely, az új nap-tár behozója, átadja a tekercset a csillagásznak, míg oldalán egy földgömb áll. A „bölcsesség“ görög, eszményi alakja félretaszítja a márványkoporsó fedelét, vele szemben áll a hit, bibliát és egy táblát tart, melyen e szavak olvashatók: *novi opera eius et fidem*. A sarkophágon emelkedik az ősi pápa hatalmas és méltóságos alakja; áldást oszt. Cimere szárnyas sárkányt mutat; emlékszem, e sárkány zsákokkal megrakott szekeret húz, melyekből gabonakalászsok csüngnek alá, a fölírat így hangzik:

Semina desertis terris. A 23 collegium, melynek létet adott, igazolja e szót!

V.

Az ifjú, aki a szegényes éjszakon Rómáról álmodik s a legtüzesebb vágy édesen erőszakos szárnyain repül el emlékeihez, dicsősége romjaihoz, pápai trónjához egy világtörténetet magukba záró falaihoz, miután odaérkezett, nem a csalódás keserűségével jár-kezel utcáin, hanem a fölmelegedett érdeklődés élénk figyelmével néz szerteszét. Lelkes, tüzes tekintettel s nem a képzelet csalóka játéktól félrevezetett s most kiábrándult lehangoltsággal zarándokol templomról-templomra, romtól-romhoz, érdeklődik minden iránt, amit a sétán lát, amire öregebb s Rómában otthonos társai figyelmeztetik.

Séta minden nap van, kivéve az ünnepeket. A sétán csak annyit tanultunk, mint a könyvekből; a történet, a művészet, a műízlés a világlátás tekintében pedig felülmulhatatlanul többet. A séta alkalmat szolgáltat egymásután megismernedni a pogány s a keresztény Róma minden emlékével. Szemléltető előadás a történetből, az archaeológiából, a művészetből! — ennek nevezném a sétát. A sétára csak úgy készültünk, mint az iskolába. Nardini, Perlepsch, Molitor s egyik-másik krónikás, Réumont „Geschichte der Stadt Rom“ című 5 kötetes műve voltak a sétára előkészítő könyveink. Sokszor megállapítottuk, hogy hová megyünk s akkor, aki akart utánanézhett. Amit így tanultunk a profán és az egyházi történetből, az az élet valóságával és elevenségével állt lelkünk elé; az emlékezetbe vésődött diadaloszlopok, ívek és viák, a fórumok és templomok megjelenítették a régi kornak itt lejátszódott történetét. E szemléltető előadásokat hábo-

ríftlan nyugalomban s csendes elmerengésben élveztük, nem kellett sietni; nem kellett turista hirtelenséggel ide s tova lótni-futni, annyiszor kerültek szemünk elé Róma emlékei, hogy erőlködés nélkül minden oldalról megismerhettük. Mennyivel jobb volt sorsunk, mint azon angol, francia, amerikai s ki tudja, honnan idekerült utazóknak, kik kisebb-nagyobb rajokban mindig láthatók, vöröstáblás könyveiket szorongatva járnak a fórumon, megállnak Castor és Pollux templomának romjai előtt, azután egy tekintetet vetnek a romok közt tündöklő mozaikdarabra, onnan a Via Sacrára lépnek; valamit olvasnak Marius, Sulla Caesar ittjártáról, Paulus, Metellus, Scipio diadalairól, Horác szatirájáról; de a cicerone sürget; „ez itt Phocas császár szobra“, „itt Septimus Severus diadalive“ stb. stb., minden pedig tömérdek pénzbe kerül, a hotelier megveszi rajtuk a pillanat aranyértékét s zavaros fővel legfeljebb azt mondhatják: ezt, meg ezt már láttuk. Sétáinkat a classicitás aranypárázata vette körül még akkor is, midőn ólomsúllyal nehezedett az ég Rómára s az Albus Notus, más szóval Scirocco fojtó, meleg lehelettel gyengítette idegeinket.

Az iskola egyhangú s költészettelen légkörét jól esett fölcserélni a mindig zöld Pincio pázsitos, lombos sétányaival, a Capitolium s a forum emlékekben gazdag romjaival, vagv a magánvos, ezredéves falak s a római Campagna melancholiájával. Sokszor mentem fel a Capitoliumra gondolatossá nemán, társaim is hallgattak, szemünk előtt lebegett Horác biztató szava:

Usque ego postera

Crescam laude recens, dum Capitolium

Scandet cum tacita virgine Pontifex.

Ode XXX. 1. III.

S fönt megálltunk vagy az Aracoeli, hol hajdan Jupiter temploma állt, márványlépcsőin, vagy a tarpeji sziklán:

Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.

Aen. VIII. 347.

Az aurea Capitolia már nem léteznek; rabolt,rontott rajtuk ellenség és barát, barbár és római. A legnagyobb földi nagyság romjaira s a világtörténetben egyedül álló bukásra és enyészetre tekintünk le a Capitoliumról. Jupiter temploma helyén az Ara coeli bazilika épült, tompán hangzik le hozzánk a barátok zsolozsmás éneke; mereven állnak a romok, a széttört oszlopok, meghasadva a márványlapok, idegenen a keresztény világban; itt állt Gibbon, midőn a Jupiter templomából a fórumra leolvadó zsoldárhangok óriási contrastja a romban heverő pogánysággal, őt a római birodalom bukásának megírása indította.

Minden kornak bánatát véljük hallani, midőn a földi dicsőség e legnagyobb sírjára tekintünk. Sokan siratták e sírt. De a bánat, mely a pusztulást siratta, föl nem tartóztathatta az enyészet kérlelhetetlen térfoglalását. A pusztító középkorban Poggius keserve, melyet „De varietate fortunae“ című művében megörökített, képviseli a jobbjézelműek hangulatát, mely lelküket a Capitolium magaslatán elfogta; reflektál Virgiliusnak fönt idézett szavaira: „Ezen tarpeji szikla Aeneas korában vad, magányos bozót volt, a költő korában pedig büszkén emelte a templom aranyos tetőzetét; a templom leomlott, az aranyat elrabolták, a szerencse kereke befutotta körforgását és a szent talajon újra tövis s

cigányszeder terjeng. A capitoliumi domb, amelyen ülünk, egykor a római birodalom feje, a földkerekség citadellája, a királyok réme volt, töméntelen diadalmenet lépdelt el fölötte, számtalan nép zsákmánya és adója gazdagítá. A világ e csodája menynyire süllyedt, elváltozott, elégtelenedett. A győzelem ösvényét szőlőindák szőtték be, a szenátorok padjait szemétdombok takarják. Vesd tekinteted a palatini dombra és keresd az alaktalan, óriás romhalmazban a márványszínházat, az obeliszkokat, a szobrokat, Nero palotájának portikusát; tekintsd a város többi halmát, pusztaságukon csak romok és kertek váltakoznak. A római nép Fórumát, hol összegyülekezett törvényeket alkotni s a hatóságokat megválasztani, részben kerti sövény keríti, zöldséget ültetnek bele, részben szabadon áll bivalyok és dísznók gyülekezésére. A nyilvános- és a magánépületek, melyek örökkévalóságra látszottak építve lenni, porban hevernek díztelen meztelenségben, megtörve, mint valami óriás széttört tagjai s az enyészetet a maradványok, melyek az idő s a sors csapásait felülmúlták, csak szembeszökőbbé teszik.“

Így ír Poggius IV. Jenő pápa korában. Innen a Capitolium halmáról ő még 11 templomot számlált a Pantheonról kezdve a Vespasian által épített Béke templomáig, melynek egyetlen csodálatos corinthusi oszlopa szűz Mária szobrát emeli a légbé Maria Maggiore homlokzata előtt, 7 fürdőt, 3 diadalívet a Fórum körül, egy más dülőfélben levőt Trajánénak mond s más kettőt a flamini úton Faustina és Gallienusról nevez meg. Említi azután a Colisseumot s más kisebb amfitheatrumot, Marcellus és Pompejus színházait, a Circus Agonalist és Maximust. Láttá Traján és Márk Aurél óriási oszlopait s az obeliszkek sorát, melyek a földön

heverték. Túl a Tiberisen sötétlett Hadrian mauzoleuma s a Campus Martiuson Augustus sir emléke. A város elszegényült, a császári korban 2.000.000-ra vehető lakossága kevés tízezerre zsugorodott s e nagy temetőt 10 olasz mérföldre körben futó fallal vette körül 379 toronnyal és 13 kapuval.

Lenézünk a Capitoliumról a Fórumra, közepén átszeli a Via sacra, a világot levert diadalok tölgykoszorús útja, ott, ahol emelkedik az út, Titusdiadálíve koronázza, tovább Constantin császár trofeuma előtt halad el, míg végre a Colosseum századok barnította falai mögött elvész.

Oblectat me Roma, tuas spectare ruinas
Ex cuius lapsu gloria prisea patet.

(Poggius.)

Rómát nem döntötte sírba földrengés, mint Antiochiát, Limát és Lissabont; a Nero alatti tűzvész hat vagy nyolc napig dühöngött falai közt, 14 városrésze közül csak 4 maradt fenn, három teljesen elpusztult és hét romhalmazzá dőlt. De a tűzvész után Róma fényesebben emelkedett romjaiból. A Tiberis is sokat rontott, de csak a város alsóbb részeiben s később a televény föld s maga a romhalmaz fölemelte a talajt s biztosítja a várost a Caeruleus Thybris haragja elől.

Rómát tehát az ember vadsága rontotta meg. Az ellenség pusztította s a lakosság még többet rontott rajta. Ott északkeleten van a Porta Salaria. Ott nyomult az ellenség először a város főnnállása óta a világ királynéjának falai közé. Hannibál is arra felé táborozott, de gyorsan hátrált, azóta 619 év mult el s Róma falai és tornyai ellenséget nem láttak. De az ezerszázhatvanharmadik évben a

város alapítása után, éjjel fölnyiltak a salari kapuk s az északi góthok harsonája ijeszté föl álmából a szerencsétlen várost „Nocte Moab capta est, nocte cecidit murus eius.” (Hireon ad Principiam).

Fáklyát gyújtott magának az északi hódító, üszköt dobott Sallustius palotáiba s kertjeibe s a római fény egyik portentumának fölcsapó lángjai világították meg rabló útját. A birodalom hanyatlásával lépést tartott Róma enyészete. A góthok 6 napig, a vandalok 14 napig raboltak. Az óriási test összeesett, nem volt aki tatarozza s védje a márványépületeket. Konstans leszedette a Pantheon ércből val tégláit. Nagy Károly aacheni palotáját Róma és Ravenna márványdíszei ékítették.

Ad que marmoreas praestabat Roma columnas
Quasdam praecipuas pulchra Ravenna dedit,
De tam longinqua poterit regione vetustas
Illius ornatum Francia ferre tibi.

(De rebus gestis Car. M.)

Sokszor álltunk a Capitolium halmán s lelkünk előtt elvonult mindazon dicsőség s mindazon bánat, mely a világ e kiváltságos kis darabján megesett. A Fórum, mely 20—30 lábnyi mélységben fekszik Róma mostani talajszíne alatt, olyan, mint a római birodalom nyílt sírja, — a sírt keresztény templomok körítik, melyekhez a legrégibb tradíciók fűződnek. Belső megilletődéssel jártuk meg e szentélyeket, imádkoztunk a mamertini tömlöcben, hol Catilina, Jugurtha és — sz. Péter volt elzárva, sz. Kozma és Damján templomában, melyet előbb Romulus tiszteletének szenteltek, nem átalítottunk letérdelni Venus templomának talaján, mely fölött most

római sz. Franciska szentélyének boltívei emelkednek.

Mintha éjjél váltakoznék verőfényes nappal s januári fagy májusi alkonyattal, oly meglepő, oly jótevő az éles ellentétek játéka a lélekben. Amely földön annyi érzés s annyi gondolat támadt, ahol úgyszólván minden porszem impregnálva van a századok változatos életével, önként megilletődik a szív, önként tágul a lélek. Azt a darab követ, mely a római Fórumon hever, a hozzáfűződő nagy emlékezet elevenné teszi, az az emlékezet a kő lelke, e lélek által szól hozzánk, hat reánk s e lélek nélkül hasonló lesz az országút kavicsához. Róma minden fala az emlékezet e hatalmas lelke által közlekedik velünk; kapui szegletkövein Marius és Caesar diadalszekerei csak úgy horzsolódtak, mint az albanói taliga kerekéi, melyet a földcifrázott öszvér épen most cipel be, falait rongálta a góth, a vandal, a Conetable Bourbon, Cadorna s az a pajkos madárcsoport, mely a szitázó téglákba kapaszkodva csipdesi, tördeliszemcséit,— Campagnájában mélézva sétált Germanicus, Stilicho és Belizár, tán letelepedett e kis halmon s átnézett a 379 toronyra, most pedig ugyanott a pásztor fújja tilinkóján az egyhangú esti dalt; itt fut csevegve a kis patak, tovább a Circus maximust szeli át, sok port és vért mosott már le a versenyzők verejtékes s a vívók véres testéről, most meg a modern proletár mossa vízfodraiban barna rongyait. Így enyeleg a régi és nem régi emlékezet, millió nyelven szól s mindenki ért legalább valamit; a tudatlan is érti legalább azt az egy szót, hogy ez Róma, az örök szent város.

Rómában minden nevel; csak aki elzárkózik s az utca porán s a neki nem rokonszenves népen

fönnakadva, szegi szárnyát lelkesedésének, az marad törpe, törpébb mintha máshol élt volna; mert szegényebb lesz, sok eszményt vesz, melyet, ha Rómától távol marad, a képzelet valóiban párázata megőrzött volna lelkében. A nagy emlékek s a lelkesülés legtermékenyebb talaja a nevelésnek. Kár, hogy nem ültetünk sok ifjú lelket e talajba, ki tudja mi fejlődnek belőlük. Találóan mondja Gisbert (*'eloquence chretienne dans l'idée et dans la pratique* chap. 13. n. 6, 7.) a szónoklatra vonatkozólag, de kiterjeszthetjük bátran minden tudományra, művészetre és erényre: „Honnan van az, hogy Páris több nagy szónokot szül, mint bármely más város (Franciaországban) vagy hogy Páris majdnem kizárólag nevel nagy szónokokat? Egyik oka ennek az, hogy Párisban folyton nagy dolgokat látunk, ez gyámolítja a lelkeket, emeli s nagy gondolatokra szoktatja. Némelyik, ki Párisban feltűnő magasba emelkedik, provinciális városban mélyen lenn maradt vona. Igaz, hogy máshol sem hiányzik se tehetség, se tudomány és szorgalom, hanem hiányzik az a környezet, mely a lelket kitágítja és lelkesíti. Nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen nagyra emelkedni, ha nincs semmi körülöttünk, ami a szellemnek szárnyat adna, ha ellenkezőleg minden lenyomja, összeszorítja s folyton saját semmiségéhez láncolja. Különben az is, kinek a gondviselés e tekintetben nem nyújtott kedvező tért, némileg segíthet magán. Ily körülmények közt ugyanis jókor legyen gondunk arra, hogy a nagy szellemekkel való társalgás által, kik gondolataikat az utóvilágnak írásban örökbe hagyták s főleg a Szentírás szorgalmas olvasása és elmélkedése által magunk köré a nagynak és fönségesnek légkörét vonjuk. A természetfölötti, a fönséges, az isteni

elem sehol sem található föl oly mérvben, mint azon írónál, kiknek vezére és mestere volt maga a Szentlélek. Műveik szentelt források, melyekből élő és termékenyítő párák emelkednek, melyek a lelken átvonulnak és a legnyugodtabb kedélyeket is lelkesítik. A gondolatokban mennyi fönség, a kifejezésben, a fordulatokban, az alakzatokban mennyi szépség domborodik ki, ha egyszer megtanultunk mindent fölérezni.“

Róma a leggazdagabb szentelt forrás, belőle merített lelket a hős, gondolatot az író; szentelt berkében nőtt szárnya a költői léleknek, áradt szava a szónoknak; természetfölötti erővel ható párája sok szent lelket nyitott meg, erőikbe a szentség minden áldását s az áldozatkészség csodaműveit oltá; csergedezése föltrezentett sok ifjú tehetséget, termékenyítette ártatlan s nemes buzdulásukat, növelte jó föltételeiket; most távolszakadtak tőle; de őrzilekésülésüket e szentelt forrás nemtője, — a hű emlékezet!

Ki akart volna elmulasztani ily kedves s mégis művelő szórakozást, milyen a római séta. De a tanulmányok, a filozófia és theologia varázsa sok lélekben erősebb volt, mint a történeti s művészi emlékek változatos szépsége. Azonban a regula elmentmondott a varázsnak, a séta kötelező volt. Minden sétán befordultunk valamely templomba rövid szentséglátogatásra, fölkerestük szent Alajos, szent Ignác sírját s Szűz Mária kegyelemképeit. Ha pedig a sétára kiszabott idő nagyon is kurta volt, rendesen a Mons Pinciusra tartottunk. Örökzöld pázsit, lombos, árnyas fák közt kigyóznak e remek sétány utai. A libanoni cedrus a pálma mellett terjesztgeti vaskos karjait, a délöv rendszeresen kiágazó, küllös fenyőjére szendén kúszik az apró virágú rózsa, élő koszorúval köríti a törzset, fölfut s onnan virágguir-

lande gyanánt festői hajlással átvetődik a szomszéd-fára. A sinistra ilex sötét árnyékában lubickol a forrás, széles márványmedence fogja föl vizét, sárga vizivirágok közt emeli ki a gyékénykosárban úszó Mózes Fáraó leánya s ha a remek márványszobor csoportozatról fölemeled tekintetedet, a sinistra ilex-ek közt főséges perspektíva nyílik; látod szent Pétert s kupoláját a láthatár fölött, az alkony aranyos hátterén pompásan emelkednek architektónikus vonásai, mögötte száll le a nap, sziporkázva villannak elő sugarai az ónfödélén, majd alább száll s az ablakokon át ragyog eléd, mintha átjárta volna kőfalait. A Pincio egymás fölött emelkedő terraszaí, melyeken a kocsit fut fel a fősíkra, mint óriási amfítheatrum félköre, dől le párkányára s nézd Rómát, a legnagyobb szenvedélyek s tehetségek küzdelmeinek arénáját. Lábad mellett hajlik az acanthus sötétzöld levele, ugyanaz, mely kőbe vésve ékíti a korinthusi oszlopok fejét; melletted a borostyán nyugasztalólag hajtja össze a márványszobor fölött karcsú hajtásait, a márványszobor alá e név van vésve: Dante.

Nem mindenki járta a Pincio sétányát ily költői gondolatok közt, sokszor hangzott föl mellettem vagy előttem a „concedo“ vagy „nego“ s szinte csitítani kellett a nekihevült elméket, kik az essentia és existentia szétváló fogalmainak a valóságban is különválasztást vindikáltak. Némelyek mindig disputáltak s mihelyt a kapun kiléptek, kezdődött a thezis körvonalozása, azután jött a meghányás s be sem végezték, míg ismét a kapuhoz érve, a szokásos „Laudetur Jesus Christus“ köszöntés jelzé a silentium birodalmának határát. Nem tagadhatom, hogy sokszor a sétai disputáció nagyban megkönnyíte a thezis studiumát.

A nyári esti séták (hét órakor szoktunk volt kimeni) különösen sokszor vezettek föl a Pincióra s az üde pázsit s a dús lomb fűszeres lehelete megnyihlító a nap hevétől elcsigázott idegeinket. Ilyenkor az esti szürkületben jól esett a Pincióra vezető utca mentében álló S. Andrea della fratte-temp-lomba benézni s néhány percre leborulni azon koronás kép előtt, mely előtt Ratisbonne térdelt; a szürkületben az olivlámpák majd áradó, majd apadó fénye ömlött el a szent Szűz képén s amikor áradt a fény, előlépett alakja — mintha nekem is megjelent volna.

VI.

Mint az éji lepke kerülgeti a lángot, mindig szűkebb és szűkebb körben kering, mintha akarna is beleesni, nem is, végre mégis beletéved s pörkölődve fizeti le a természet adóját: ép úgy kerülgeti e leírás is az anyagi lét azon gyújtópontját, mely tüzel és melegít; többször közel ért hozzá s ismét eltavozott, nem mer, végre nagyon is közel ért, benn van — a refectoriumban. Nunc animis opus est, nunc pectore firmo! Érzem a feladat nehézségét. Kifogások s vádak emelkednek mindenfelől. Némelyek úgy vélekednek, hogy a leírás hozzá nem méltó, sőt illetlen tárgyra vetemedik. Találkozom az ideális nevelők szemrehányó tekintetével, kik az ételről s ellátásról szóló cikknek csúnya materializmusa fölött különféle grimaszokat vágnak s szóba is alig ereszkednek. Üldözőbe vesz a „asceticae vitae“ és a „firmioris propositi“ férfiak ősz alakja s hallom tiszteletreméltó szózatát, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, amit természetesen nem tagadok. Mások pláne azzal vádolnak,

hogy az alsóbb szenvedélyekre appellálok és e révén akarok ügyemnek jóakarókat fogni.

De hiába, az intézet leírásában a refectoriumról is kell szólnom. A collegium iránt érdeklődő ifjuság érzi, hogy itt van a „punctum saliens“, ettől függ, ráadja-e voksát vagy nem. Két párt kíséri fürkésző tekintettel a collegiumi refectorium leleplezését: a haladó és maradó párt. Az ifjabbak rendszeren haladók, követelők, elégedetlenek s különös ösztönük van a dolgok kifogásolására. A másik párt a maradó párt. Catói következetességgel hangoztatja: nihil innovetur; nisi quod traditum est, servetur s méltóságos nyugalommal rámutat a káposzta-, lencse- és babtálakra, mint a törhetetlen férfierő és józan mérséklet nemzetszámaitó szerszámaira.

A scilla és charibdis ritkán rajzolódtott ily szemetszűrőlag tollam elé. Hogy tehát se jobbra, se balra ne térjek, a szives olvasót egy római sétára kérem.

Fölmegyünk a Quirinálra, onnan a halom hátán messze elfutó Via Piába fordulunk. Egyre tovább haladunk, míg a hires Porta Pián át a Campagnába értünk. A kapun kívül az utca Via Nomentanává változik. Oldalt az útról kertek s villák váltakoznak; a kertekben az articsóka s a finocchi zöldelő sorain édes merengéssel legeltethetnők sóvár tekintetünket, ha ez a zöldség oly kedves benyomásokat tenne belső érzékünkre, mint a született s romlatlan olasz természet étvágyára. Tovább megyünk. A kertek elmaradnak. A Campagna egyhangú pusztaságán csak a melancholia álmatag szelleme bolyong. Hal-mokon föl-lefut az út, míg a klasszikus Anióhoz ér. Düledező vagy mélyen lehajlott fák és cserjék kerítik a partot mosó élénk folyót, mintaszarvú ökrök légijója barangol buja növényzetű partjain. A törté-

nelem fönséges perspektívát nyit az unalmas, fakó tájon. Látjuk lélekben Hannibal csatasorba állított seregét, már-már ostromrohamot fuvat a „classicus“ recsegő ércén, de a gondolat, hogy a római sasi fészkeben akarja megfojtani, még most is eszeveszett vakmerőségnek látszik előtte, meggondolta magát s hátrált. Ókori, tornyos híd vezet át a folyón; tornyát Belizár, bizánci vezér építette; most is áll, pedig ki tudja, vakolták-e azóta. Alaktalan, szürke, a nap hevétől kiégett halmok emelkednek a túlsó parton; az út mély vágásában halad, míg feltekerődzik, — agyagos falain nincs fűszál — fölme gyünk, leülünk. Tudod-e, hol vagyunk? A tisztelt olvasó e sétában talán szónoki fogást gyanít, mely a gyomorkérdést klasszikus sétával akarja elütni, pedig tudnivaló, hogy a séta alatt, pláne az ilyen 3 órás séta alatt a gyomorkérdés teljes érvénybe lép. Nem szónoki fogások kedvéért jöttünk ki Anio halmaihoz, hanem más célból, egy régi szónoklatot akarunk élvezni, mely e halmokon mondatott. Ahol most ülünk, ez a „mons sacer“. Ide jött ki a Rómából kitakarodott plebshez patricius tógában Menenius Agrippa, okos római úr és csendet intvén kezével, megnyitá ajkait és szólt:

„Coeliust s Aventinust lakó, napszámban koplaló plebejus honfitársak!“

„Mondok nektek valamit, amit ti természetes, józan eszetekkel (Menenius ókorában a Mons sacer alatt a mostani rongyos kurtakocsmá (osteria) még nem állt) bizonyára bölcs dolognak fogtok felismerni. Volt valahol egy ember, akinek gyomra, kezei, lábai s szája közt átkos meghasonlás ütött ki. A kezek, lábak s a kemény munkát végző fogak voltak a balpárt, a gyomor a jobbpárt. A balpárt azt mondta: Mit nekünk a gyomor, nem dolgozik sem-

mit s fölemészt mindent; mi ügyesek, mesterséghez művészethez értők vagyunk, az meg lomha tömeg; szinte egyetlen dolog, hogy rágondoljunk, annál kevésbé, hogy érte dolgozzunk. Emberi méltóság nem tűri, hogy vele bibelődjünk s ha mégis készíttet rá, rakjuk meg földdel, kővel vagy talán — mert hisz kegyetlennek lenni illetlenség — tartsuk el gyökérrel. (Akkor még nem tudták, hogy lesznek remeték, kik gyökerekkel fognak táplálkozni.) Úgy is lett; csak hogy aztán az egész emberből semmi sem lett. Kezdetben kedvtelenkedett, duzzogott, később erejevesztett, léha lett a keze, botlott egyenes uton a lába. Nagy ellenszenv támadt benne a többi ember iránt, kiknek talából a pecsenyét majdnem kiolvasta, elkeseredett s búnak adta fejét. De csalódik, ki gondolná, hogy az ételtől elszokott s a gyökereket pecsenyének nézte volna, — de sőt olyan farkasétvágya támadt, hogy ahol „per fas et nefas“ tálhoz és palackhoz fért, azt rögvést elpusztította; talált is módot benne, hogy a monopolium sövényén, mely bort és pálinkát s ami hozzá ízlik, tőle elkerített, szépséges szerével lyukat üthet vala“. A többi, amit Menenius hozzátoldott, nem érdekel. S miután ez a tapasztalt patricius Rómához közel beszélt, azért beszédét jól szívékre vették a rómaiak s mindent aszerint rendeztek, collegiumaikat is őrizkednek elégedetlen, éhes, kedvetlen embereket nevelni, azért a gyomorról híven gondoskodtak s minden lázadást eleve gyökerestől kitéptek. Híven meg vannak győződve, hogy ez útja és módja a jó nevelésnek. Menenius úr bölcsességét mások el nem fogadták s váltig állítják, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak: ergo...! Valaki erre azt mondhatná: ergo, ergo, quod vis ergo?

Hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, az bi-

zonyos; de azért táplálkoztak, mert akartak; olyan remete, ki nem akart s mégis gyökeret evett volna, nem ismeretes. Az most is úgy van. Aki akar, az ehetik gyökeret s föltéve, hogy nem teszi magát tönkre, erényes cselekedetet végez. De aki nem akar gyökeret enni, azzal ily experimentumokat nem kell csinálni.

Épen oly igaz, hogy az étel és ital materiális valami s hogy az erény s az emberi méltóság kifejtettsége stádiumában nem fog nagy súlyt helyezni ételre, italra; de ép azért, mert erényt s öntudatos méltóságot emlegetünk, eo ipso akaratról beszélünk. Akarat nélkül nincs emberi méltóság. Az fog tehát az emberi méltóság érzetében ételen és italon felülemelkedni, aki ezt tenni akarja; aki nem akarja, az nem fog. Még akkor sem, ha napszámban koplaltatják; — valamint megfordítva is igaz; az emberi méltóság érzetében ételen és italon felülemelkedni fog az, aki akar, még akkor is, ha hivatása lakodalomról-lakodalomra járni, még pedig falun. Hogyha pedig sikerülne valakit, aki arra való, az étel és ital rózsás tájképével, melyet biztos kilátásba helyezhetek, a collegiumnak megnyerni, azt szívesen megtenném, mint ahogy cukrosan szokták beadni a rettegett medicinát, mely talpra állít s erővel tölt el; nem kell pedig félnünk, hogy azért a cukrot az orvosságnál és egészségnél jobban megszeretjük.

A collegiumnak elveit e részben két thesisbe foglalom:

Thesis I. Koplalás által erényt nevelni per se nem lehet.

Ratio est: mert a koplalás gyűlöletes s eo ipso a szeretetnek, v. i. az erénynek termelésére per se alkalmatlan talaj.

Thesis II. A bőjt az erény eszköze.

Ratio est: mert az akaratból folyik s lényegében van, hogy önkéntes megtagadás által a lélek a testen uralkodjék.

Corollarium: tehát jól kell az ifjúságot tartani, hogy minden szellemi behatásra fogékonyabb és készségesebb legyen s jól kell tartani, hogy lelki tökéletesbülését jó kedvvel munkálván, a belátás által vezéreltetve, önként bőjtöljön. Miután ez önkéntes önmegtagadás hatását tapasztalta, nincs kétség benne, hogy azt később is szívesen ne gyakorolná. Így egyezteteti meg az egyházi fölfogás a jótartást és a bőjtöt és sehogy máskép. Az emberek nem azért rugnak ki, mert jóllaktak, hanem azért, mert nincs jó szellemük; ha koplálnak, meg lehet, ki nem rugnak, de a jóra, lelkesre csak annyit érnek, mintha kirugnak. Azután meg senki sem állítja, hogy csak jótartással kell nevelni; a jótartás nem nevelési eszköz, az csak föltét a jó diszpozícióra. Az eszközök egészen mások; az eszköz a szellem. Különben úgy hiszem, hogy a dolog világos.

A fönt kiállított két thesis fejezi ki a collegium rendszerét a refectoriumban. A collegiumban mindenki meg van elégedve az ellátással. Sohasem hallottam panaszt. Ritkaság, hogy valaki a kosztról beszéljen; tehát ott szokás az „emberi méltóságra” emelkedni; ahol az ellátás nincs meg kellő mértékben, ott folyton arról beszélnek. Tehát, ha e nemben is emberi méltóságos gondolkozásra akarunk valakit növesztetni, akkor adjunk neki becsületesen enni. Ez az útja az emberi méltóságra való nevelésnek. Minden ellenkező szóbeszéd, mely a collegium refectoriumára kigyót-békát kiált, ráfogás, hazugság. „De hát — fogja valaki mondani — a kirántott tök, a sült ugorka, a salátának készült macskafark — bocsánat, növényt értek — a lúdvirág-levél szintén

csak ráfogás, hazugság?“ Hogy Olaszországban a föld valamivel több fajtát termi meg a salátáknak, ki akarná azt neki megtiltani? Hogy pedig valaki a kirántott töktől ájuldozik, az képzelődés; mondhatom, hogy az igen jó; de akinek nem jó, ne egyék. Ne féljen, hogy az étlap valamikor ilyen is lehetne: leves — és kirántott tök. Az ilyen tökfilkóságra eddig nem akadt vállalkozó, vagy talán van valaki, aki ezt komolyan is gondolná, akkor hát neki járná meg az ilyen étlap.

Meglehet, hogy ismét a leírás méltósága ellen vettek; de van elég enyhítő okom rá, melyek a magas bíróság előtt kimentenek; ezek közt első helyen állnak azon kósza hírek, melyek, ha nem erednek a vén Chemniciustól, hát bizony nem valami barátságos féltől. Mindezek a komámasszony hitelességével dicsekszenek.

Az előljárók és alumnusok együtt étkeznek. Ha püspökök, érsekek, cardinálisok hivatalosak, akkor is csak úgy van. Ezeknek csak nem lehet kirántott tököt tálalni. A konyha német, ami annyit tesz, hogy lehet németesen enni, vagyis sokat, amennyi tetszik. Van reggelire kávé, ebédre három tál étel és télen-nyáron gyümölcs; van uzsonna, van vacsorára leves, pecsenye és gyümölcs; főzeléket Olaszországban nem ismernek; délben, este bor. Ha valakit ennek dacára kerülné a „horror vacui“, az délelőtt is gondoskodhatik magáról, csak szólni kell. A böjttől szívesen adnak dispencziót olyannak is, aki nem akarja, föltéve, hogy kell neki. Említenem se kell, hogy a negyvennapos böjtöt nem tartják esztergomi asketizmussal.

Az ünnepeket és ünnepélyeket ünnepiesen ülik. De a specifikációtól most eltekintek, egyrészt azért, mert az ételek neveit általában nem ismerem s ha

ma tudom, holnap elfelejtem, másrészt azért, mert ha specifikálni kezdenék, némelyik talán Hári Jánosnak nézne. Természetesen tévesen, de mégis.

VII.

A házirend, amennyiben az nemcsak a napot, hanem az évet is felöleli, a legegyszerűbb s legbiztosabb fonalat szolgáltatja kezemhez, mely sorba elvezetheti az olvasó szemei előtt e csendes élet jeleit. Ezt a fonalat ragadom meg s a szíves olvasónak kívánom, hogy e fonalat soraimban felismerje.

Kezdjük az új napra ébredő öntudat első észrevésein. Reggel öt óra előtt mély csend honol a házban. Látunk ugyan néhány kivilágított ablakot, de a gyöngé, téveteg fény oly tájról rezeg az éjbe, hol a beavatott nem keresi az alumnusok szobáit. Ott laknak a jezsuita atyák s ezeknek négykor szól a riadó. Most üti az ötöt s nyomban rá megszólal a kis harang. De semmi nesz, semmi fény nem jelzi az álom tűnését. Még néhány pillanat, gyors léptek hallatszanak, egymásután nyílnak és csukódnak az ajtók; most feltűnik a Lucifer alakja, vastyúkot (esztergomiasan „Wachstock“ helyett) szorít markában, belép a szobába, mondván: „Deo gratias, et Mariae“, „Laudetur Jesus Christus“, ha feleletet nem kap, vagyis, ha a szögletben álló ágyon a gondolatokkal még meg nem barátkoztak, ismétli az üdvözlő szót, mialatt a lámpát meggyújtja. Azután rohan tovább. Ezen Luciferek bidellusoknak hívatnak. Tisztük nemcsak a békés alvók háborgatása, hanem sok más fontos ügy elintézése. Kezükben összefutnak az alumnusok szükségleteinek száalai, melyek a cipészbe, szabóba, guardarobierébe akarnak belekötni, vagy papírra, tintára, tollra s más

egyéb megnevezhető s megnevezhetetlen portékákra vonatkoznak. A bidellusok vezetik sétára a csapatokat, ők öntik reggel kannákból a kávé. A bidellusok gondozzák nagy sétákon a csutorát, ők őrei a justitia distributívának. A bidellusok szereznek új cipőt, új nadrágot, ha e nélkülözhetlen szerszámok a romlás útjára térnek. Akinek cipőjét az idő megviselte, az papírszeletre írja számát, beteszi a kitaposott járműbe s elzarándokol vele a bidellus szobájához. Ott nihil dicens leteszi a padra s indul dolga után. De rendnek muszáj lenni. Azért a bidellus is csak a reggelit követő negyedórán áll a szűkölködők rendelkezésére. Ilyenkor tódul hozzá az ő járásának népe. Néha a padot ellepi sok mindenféle tönkrement existencia. A veterán cipők változatos méreteikkel gályákra, kompokra s elveve kisebb ladikokra emlékeztetnek. A támfára rokkant talárisok s megfogyahtozott tripices kalapok dölnék. Mellettük mereng kipusztult kebellet az üres tintaüveg; koppasztott suvikszkefék nyugalmaztatási aspirációkkal tüntetnek; elzsírosodott birettumok dimissiót kérnek. A bidellus kilép. éles tekintete rögtön fölismeri a baj legmélyebb okát s anélkül, hogy a szűkebb házi tanácsban fontolóra venne teendőit, gyors akcióra szánja el magát. Mint a Lord Mayor London utcáin India kincseivel: úgy vonul a bidellus a gondjaira bizott, megfogyahtozott szerszámokkal föl a nem tudom hányadik emeletre, hol ollónyikorgás és kalapácsütés jelzi az „artes serviles” régióját.

Peppino és Francesco kezelik a lábbelit. Szívesen látják a bidellust s félreismerhetlen ékesszólással fűszerezik tárgyilagos megjegyzéseiket a bidellus által csatasorba állított hadirajra. Peppino mustálja a cipőkbe illesztett számokat. Ő az alumnuso-

kat csak számaik szerint ismeri; különben olasz jellemvonás nevek helyett egyes szembetűnő ismérvekkel jelezni az embereket.

„Ecco di nuovo il Signor centoquattro“, mond Peppino álmélkodva, midőn a cipőben a 104-es számot megpillantja. „Capisce, il Signor centoquattro e il Signor settantadue son proprio due guastascarpe.“

A bidellus Száznégy és Hetvenkettő urak járását s hibás lábát okolja s elismeri, hogy az „artista“ jóhírnevére sem az egyik, sem a másik árnyékot nem vethet. Peppino csakhamar kibékülve, a sérelmek gyors orvoslását helyezi kilátásba. Peppino most már házas s az örök Capitolium alatt nyitott calzoleriát.

A szabókkal rendszeren sok baja volt a bidellusnak. Ha egy szippantást kaphatott a szabó burnótjából, ezt kedvező előjelül vehette ügyének sima lebonyolítására. Ez a mérges szabó többször föllebbezett a P. Minister fórumához. A bidellus mi-voltának jellemzését ezennel bezárom.

Van a „Deo gratias et Mariae!“ üdvözlletnek két variációja, mely amily ritka, oly kedves is. Karácsonykor nem lévén éjféli mise Rómában, korán reggel kezdődik az officium. A bidellus fél 4-kor kelt; ilyenkor azt kiáltja: Christus natus est nobis! venite adoremus! gyorsan pattan lábra még a septem dormientes-ek édes öccse is, mihelyt a villanyozó hírt hallja. Máskor ismét ez a jelszó: Haec dies, quam fecit Dominus s a felelet rá: exultemus et laetemur in ea! Így köszönt be a Lucifer husvétkor s még négy, rendkívüli, soha sem ismételhető feledhetlen alkalomkor: a három felsőbb rend fölvételének és a primiciának napján. Mint ki bájos angyalhangokra ébred és ébredése első

pillanatában elmerül boldogsága s lelkesülése mámorába, akár csak új álomnak látszó valóságba: úgy ébredtünk azon napokra.

Mihelyt felöltözködünk, a kápolnába sietünk. Adorációnk csendjét az egymást érő s helyükre siető társak léptei zavarják. Végre mind együtt van. A bidellus kihuzza óráját s midőn mutatója két, három percet jelez fél 6 előtt, ujjával biretumára koppant; valamennyi fölemelkedik s szobájába vonul. Fél 6-tól 6-ig van az elmélkedés. Ne bolygassuk a műhelyt, hol a virág illata készül, ne kutassuk fel a szívet, hol az élet lüktetése ki-magyarázhatlan erőből forrásozik; maradjon az rejtve. Az ifjú lelkek közeledése Istenhez mint kellemes illatpárázat száll e félórában értelemre és szívre s titkos alakulások, átmenetek s változások nyomán meggyül a lélekben az élet ereje. Minden egyes csak a P. Spirituálisnak tartozik számadással; neki mondja el mindenki, hogy miről s mily könyvnek nyomán készíti elő elmélkedési pontjait; neki panaszkodik, elébe tárja nehézségeit, fölfogását, tőle kap útbaigazítást.

Hatkor van a sz. mise. A kápolnába vonulunk. Többen nincsenek jelen a collegiumi közös, majdnem mondanám, hivatalos misén, mert a házban lakó, sok miséző papnak ministrálnak. A sz. áldozáshoz rendszerint a közös misén kell járulni, nem máskor. Meglehet, hogy a jó példaadás érdekében. Általános áldozás minden vásár- és ünnepnap van; hetenkint azonban csak egyszer gyónnak. Négyesével lépnek oda az áldozók az oltárhoz; mögöttük ezalatt már új sor áll fel, mely meg nem szakított egymásutánban minden tolakodás, lökdösés, kitérés nélkül lép az oltár oldalán távozó négy „christifer” nyomába; pad pad után ürül ki,

a padnak alsó végén vonulnak fel az oltárhoz s ugyanazon rendben térnek vissza, csak hogy a pad felső végéről helyükre; csak a ruhák suhogása hallatszik a szőnyegen; az arcon nyugodt, szelid átszellemültség ég, összetett kézzel, nyugodtan, sietés nélkül járulnak az oltárhoz és vissza. Ily általános áldozás lehető legjobb benyomást tesz a szemlélőre s voltak protestánsok, kiknek zöldcsütörtökön ez a szent áldozás tetszett legjobban az Al-Gesui ceremóniák közt. S méltán, képzelhető-e szebb megjelenítése, mi több, ismétlése az Úr vacsorájának, mint hogyha az áldozók bensőséges áhitata, gyengéd szerelme s vonzalma ihleti a jelenet alakjait, kigyújtja rajtuk színeit s külső alázatukon, elmélyedtségükön és hódolatukon kifejezi az Úr Jézus szíve érzelmeit?

A sz. mise alatt nincs ének s hallgat az orgona. Az ünnepnapokon nagymise is van, mely alatt az illető Szent vagy ünnep korális miséjét éneklik. A korális énekekre nagy súly helyeztetik. Már az alapítási bulla külön ponban emlékezik meg az alumnusok e kötelezettségéről. Tekintélyek, milyen Witt, dicséretükkel halmozták a collegium korális iskoláját; sőt Witt 1879-ben, midőn egy alkalommal a Collegiumban megfordult s maga dirigált, azt állította, hogy a beuroni kolostorban, hol minden keresztény művészet virágzik, jobb, precizebb éneket, mely a cantus Gregorianus szellemének megfelel, nem lehet hallani. Természetes, hogy az évek futásával a hanganyag s vele a kar képessége is változik. Van is nyomorgatás elég, mit azoknak kell eltűnniök, kiknek nemcsak a mennyei szférák harmóniájáról nincs fogalmuk, hanem azt sem veszik észre, hogy mint andalítják el egész szökésig az ámuló muzsákat s mint hozzák trémába „Ite

missa est“ felé s formális lázba a „ráhuzáskor“ a részvétteljes templomi közönséget azon eshetőség elgondolásával, hogy tulajdonkép e megbomlott hangok vagy semmilyen, vagy csak nagyon siralmas záró neumával fognak végződhetnek.

Reggeli után szünnapokon párosan recitálják szűz Mária kis officiumának óráit. Ketten is föl-alá sétálva, akár a folyosón, akár az aulában vagy ha a villán vannak, a sétányokon. Theologusok theologusokkal, filozofusok filozofusokkal, de különben válogatás nélkül, össze-vissza, amint jön. A társválasztás folyamata nagyon egyszerű; amint a lépcsőn szép csendesen fölhaladunk, vagy a kápolnából kilépünk, a legelső hátrafordul az utána-jövőhöz, a harmadik ugyanúgy a negyedikhez, üdvözlík egymást s együtt maradnak azon alkalomban, legyen az rekráció vagy ima, vagy bármimás.

E szokásnak mély filozófiája van, melyről disszertációkat lehetne megereszteni. A t. olvasó iránt való gyengéd tekintetből a disszertációk elmaradnak; csak azon gondolatokat közlöm, melyek kiállhatatlanul fészkelődnek fejemben. Igazi mótelye az intézeteknek a különcködés, az elszigetelt barátkozások, bűgások stb., szóval a partikularizmus, melynél fogva kettő, három összedugja fejét s a másokkal való érintkezés vonóhidját fölhuzza. Csakis e privilegiált körnek élnek, másoknak hozzájuk közeledni sem szabad s így akarva, nem akarva osztrák sas képében ülnek egymás mellett a szomszédok. A klubbok, a pártok, a klikkek, a barátkozások, az elkülönzöttség bármi néven nevezendő formái csupa élősdű növény, korcsjelenet a társulás elvén fölépülő, erkölcsi testületeken; megkötik a közös élet szellemének szabad lengését, a fesztelen jókedv lüktetését s ép azért, mert

egészségtelen alakulások, hátrányára vannak a fegyelemnek, hátrányára a testület céljainak. Mellőzve az érzékiességet, mely mindenbe belejátsszik s a hősiez vonzalom szálaival hálózza be a fogékonyabb, puhább sziveket, talál a partikulárizmus különféle más jogcimeket, melyeken lábát megvesse. Az öregebb pártfogásába veszi a fiatalat, a tapasztalt theologus patronusa kíván lenni a filozofusnak, máshol ismét valami váratlan bók, édes megjegyzés, kiváló szivesség, figyelmes előzékenység vet egy-egy pilótát az emberi hajlamok könnyen képződő zátonyába, melyen majd a barátság tündérpalatója emelkedik.

A hajlam mindenütt megvan; az emberi gyűrvány egy; de alig lehetne elgondolni ügyesebb, erélyesebb intézkedéseket, mint melyekkel a collegiumban a partikulárizmus szerteágazó, szapora hajtásait nyirbálják. A legfontosabb e részben az, amit „separatio camerarum“-nak hívnak.

A collegium növendékei két szakaszba, két „camera“-ba vannak beosztva. A theologusok és a filozófusok szakaszába. Ez a két tisztelt ház egy fedél alatt lakik, egy refektoriumba jár, egy templomban imádkozik; de különben elválasztatásuk teljes. Más folyosókon laknak, külön lépcsőkön járnak fel-alá, még a kápolnába is külön ajtókon jutnak be. A theologusok nem ismerik a filozófusokat, ezek viszont azokat, többnyire csak látásból; a kerülékes refektorium baloldala hosszában ültek a theologusok, jobb oldalt a filozófusok. Ha valaki a refektórium szándéklatainak megfelelt s esetleg végigjártatta szemét a túlsó parti közönségen, többé-kevésbbé ismeretlen alakokon akadt meg a szeme. A bevonulás is a refektóriumban nem olyan, hogy a lépcsőkön be lehetne magát mutatni

s kedvező ismeretségeket kötni; mert mindez úgy megy, mint a parancsolat; a csengettyű szól, kiindulsz szobádból, fölállsz a gyülekezés helyén, ahol a sorrend kijelöli helyedet; gondolkozhatol bármiről, nézheted, hogy hány foltot varrt cipődre Pepino, kitudhatod, hogy a tivoli travertinből való-e ez a lépcső vagy tán Terniből hozták, — csak hallgass, ne mondd ki, adott jelre megered a sor, te is lépdelsz; szabad akcióra itt nem nyílik tér, a fegyelem mechanizmusa elfojt minden egyéni önelhatározást. S miután így a theologusok elvonultak, jön a másik sorrend a filozófia táborából. Ha a theologus a filozófussal beszélgetni akar, vagy valami okból meglátogatni kívánja, a theologusok és filozófusok prefektusától kell engedélyt kérnie.

Amily szigorú a theologusoknak a filozófusoktól való elkülönöztetése: oly éber figyelem fordítatik arra, hogy a két testület körén belül a partikularizmus gyökeret ne verhessen. A partikularizmust az alkalom szüli. Az alkalmat kellettتهátelvenni. Megtették, még pedig gyökeresen. Az alumnusnak nincs hatalmában társat választani. Studium alatt hallgatni kell s a látogatások tiltvák, a barátkozásra tehát hely és idő csak a rekreáció s a séta alatt nyílnék. Indifferens, vagyis oly idő, mikor társalogni, de ha úgy tetszik, komolyan foglalkozni is lehet, nem adatik. Az ebéd és a vacsora utáni rekreációt mindenkinek meg kell tartania az arra kijelölt helyen. Csakhogy e helyen nincs a szívnek szabad választása. Amint az ebéd s vacsora utáni adorációból a kápolna küszöbét átlépjük, hátra fordulunk s üdvözölve a közvetlen utánunk jövőt, vele sétálunk végig fel-alá; hogy kit ad a sors társul, azt senki sem tudhatja. A pia fraus természetesen itt sem exulál, ha például valaki egy unalmas német sógort ki

akar kerülni s a veszély elhárítására közbecsúsztat mást, ki elmélyedve a gondolat örvényeibe, nem reflektál ily apróságokra, vagy ha két földi ügy evez a tömegben az ajtó felé, hogy összekerüljön. De a mesterkedés nagyon meg van szorítva s mindig rizikóra dolgoznak, kivéve a két elsőt, mert sohasem lehet tudni, vajjon párosszámba esnek-e az aspiránsok, vagy páratlanba.

A sétán ép úgy, mint a refektóriumban meg van határozva, kik mennek együtt, kik ülnek egymás mellett. Ez a társrend havonként változik. Így törlekszik a törvény és a szokás üdvös ékeket verni a simuló szívek közé s ha kell, erőszakkal is, akár feszítő rúddal szétválasztani, ami összenőtt.

A tegezés tilos. Az egyenlőséget még a pajtáskodás e külsőségének sem szabad megzavarnia. A latinban a klasszikus stílus magával hozza a tu, tui, tibi, te használatát; de olaszban, németben nem szabad tegezni senkit. Magyarról nem írok, mert a törvény nem érti, tehát nem éri. A lehető legnemzetközibb, jobban mondva legemberközibb viszony uralkodik a közszellemben. A puszipajtasság, érzелgős vonzalmak, plátói ömlengések képével való elalvások és fölélbredések kipusztult nyomában éled az általános testvéri szeretet. Filozófhoz nem illik leánynak lenni, amint megfordítva, leányhoz nem illik filozófnak lenni. Maradjon mindkettő annak, ami illik; ennél fogva a „juszti“, meg a „truc“ csupa importált szó, az „azért is“, meg az „azért sem“, mely a szív fölfortyanásával 2—3 napra, vagy pláne hétre fodrozza a szíves, békés együttlét tükrét, még fehér hollókép is ismeretlen jelenség. Nem találtam mást, mint előzékenységet, szíves figyelmet, szolgálatkészséget. Különben nehéz ez együttlét kellemét festeni s a gyengéd viszony fogalmát fejtegetni pa-

piron, ahol mindkettő inkább csak kiszakított, száritott virágnak tűnik fel az élénk képzelet előtt is s nem fejtheti ki természetes, friss, üde báját, nem lehelheti illatát.

Az alumnusok készségesen engedelmeskednek egymásnak azon körben, melyben egyikük parancsol a többinek. A bidellus jelöli ki a vitázókat is. Nem tesz mást, minthogy a táblán egyesek nevéhez kis pálcikát szúr, melyen a D vagy A betű látható, fönt pedig olvasni a thesist; tehát én defendálok és harmadik szomszédom arguál. Punctum. Pedig ugyan nem valami élvezetes foglalkozás. Főlebezések, protestációk, gyanakodások nem adatnak.

Szántó (Arator) jezsuita életében, melyet jeles tudósunk, Fraknoi közölt az Irodalmi Szemle egyik füzetében, olvassuk, mennyire ellenkezett ő azon tervvel, mely szerint a magyaroknak a németekkel egy collegiumban kellett neveltetniök. Nagy hévvel hajtogatta, hogy ez a két elem meg nem fér, hogy előbb barátkozik össze tűz és víz, mint a magyar és német. Már Cordara írja, hogy ezt nem tapasztalták, midőn kísérletképen a magyarokat a német collegiumba bekebeleztek. Mióta pedig az újabb collegium a Palazzo Borromeóban székel, tehát 48 óta, még kevésbé valósult meg a buzgó Arator jövendőlfélelme. Van pedig külön magyar, külön német önképzőkör, vannak német akadémiák, melyeknek tárgya egészen magyar, pl. a szent István király tiszteletére rendezett estély, szerepelnek magyar énekek s a németek szívesen hallgatják. Ellenkezésnek semmi nyoma.

A testvéri szeretet melegét legkellemesebben lehel két alkalom a szivekbe s vonzó emléküket átvisszük az örökkévalóságba. Az egyik a primicia, a

másik a búcsuzás. Primicia napon igazi, egyértelmű s a résztvevő szívek számának, hevének, dobbanásának hatványára emelt öröm csak ott lehet, hol mindenki a kegyelmet, mely a fölszentelt papot az oltárhoz lépteti, páratlan földi boldogságnak tartja s élénken tudja átérezni azt a szívolvadást, melynek hevében az ünnepelt lankad. Ez a lelkes, mély érzélem, mely szent áhitattal mereng másnak jelenvaló boldogságán s tüstént eltéved az évek s a napok számításába, melyek leforgásával saját vágyai s reményei teljesülnek s ő is majd az élvezet s a boldog vágy kielégítésének még boldogabb öntudatával léphet az oltárhoz: ad az ünneplők lelkébe tiszta, hamisítatlan érzelmeket, önt érdeklődésükbe gyengéd figyelmet, ad ajkaikra őszinte, hévtől gyúló szavakat s az öröm külső kifejezéseibe szellemes tapintatot, elmés föltalálást.

A primicia az egész collegium legszebb ünnepe. Minden év november elsején, mindenszentek örömének napján, lépnek azok, kik a theologia negyedik évét elkezdik, — először az oltárhoz. Az nap nekik hódol minden. Szép pejfogatokon rohognak az örök város bazilikáiba, kedvelt szentjeik sírjaihoz, a manuduktor, rendesen az elöljárók vagy tanárok egyikének s két ministránsnak kíséretében, kiket a fölszentelt választhat magának. Hazatérve, ünnepélyes sürgés-forgásban találják a házat. Minden fölszenteltnek szobája föl van ékesítve, az imazsámolyt szőnyeg borítja, gertyák égnek rajta, köztük ragyognak a szentek ereklyéi. A padlót illatos lombbal hintették be. Az imazsámolyon találja a ház egyes ajándékait s az alumnusok legkedvesebb emlékét, az albumot, melybe mindenki beleírja üdvkívánatait versben vagy prózában. Nincs egy pillanatig nyugta. Az

elüljárók s a társak egész délelőtt búcsut járnak, egymásnak adják át a kilincset. Mindenki leborul a primiciáns előtt s meghatottan veszi áldását. A refektóriumban övék az első hely; a P. Rector s valamennyi páter utánuk ül, még Lachát püspök sem türtte, hogy miatta e rendet megbolygassák; nem ült elsőnek. Ebéd alatt a kar közbe-közbe szép énekekkel füszerezi a jókedvet, mely végre a toaszt „vivant“-jában harsogássá növekszik. Este fényes Akadémia tartatik tiszteletükre, ők ülnek az aranyos, rokokó székekben, mögöttük a jézus-társasági atyák.

Az albumot mindenki magával viszi haza s amikor felüti, s ahol felüti, sugárzik elébe az ifjú hév, az Apokalypsis „első szerelme“ s a nyomott, hülő lélek az emlék e közvetlen ihlete alatt új szárnyra kel; nem csügged, fülébe cseng az önérzetes szózat: *scimus, qua simus origine nati*.

Az albumon fekete keresztkép nyugszik. A collegium ajándéka. E kereszt előtt imádkozik először, borul le először akkor, midőn az isteni kegyelem legfőnségesebb méltatását érzi magán, — akkor, midőn az oltártól, hol zsenge áldozatát az Úr szívesen vette, visszatérve, könnybe lábad szeme s nem képes mást gondolni és érezni, mint amit a zsoltáros szavainak varázsába öltöztet: *Unxit me Dominus unctione misericordiae suae*. Szent ilyenkor minden: szent a hely, szent az idő, szent a nap, szent az éj, mely e napot megelőzi.

Ó, legszebb éj, mely e napot elfátyolozod a föl-szenteltnek szemei elől, mily tiszta nyugalmat lehelsz a vággyódásban kifáradt lélekbe; mily tiszta minden képzet, minden gerjedelem, melyet a pihető mellben ébresztessz, megcsókolhatnók e mellett, mint Leonidás lehajolt s megcsókolta alvó fiának,

az ifjú Origenesnek mellét, hiszen ez a Szentlélek temploma. Ó, legszentebb éj, mily tiszták álmaid, mily tiszták öleléseid, melyekben az alvó kitárja karjait mennyei eszményei után; szende, boldog mosoly vonul el arcán, elérte, amit kívánt. Ó, legszentebb nap, mely fehér, szent öltözetben, mint a megtagadás, megtörődés, megtisztulás szimbolikus leplében először lépteted az oltárhoz azt, kit az irgalmasság kenete a véres szeretet áldozatának bemutatására eleve képesített, hogy te is a mulandóság részéről bemutass az Istennek egy ifjú papi lelket, melyen az áldozat tüze, Krisztus vére kigyujtsa szerelmes, áldozatos lángját s képesítse minden nagyra. Ezen kereszt alatt zokogjuk s lihegjük el e nagy gondolatok hevében kigyúló érzelmeinket. E kereszt kísér el változatos pályánkon. Ha ez a kereszt kiadná azt a lappangó hőt, melyet azon napon rásugározattunk, nem fogynánk ki lelkesülésünk-ből soha.

A másik emlékezetes alkalom, mely a testvéri szeretet nyilvánulását meleg színekben szemlélteti: a búcsuzás. Hét év nagy időtartam az ifjú életében; de sokkal gyorsabban tűnik, mint gondolnók. Futását gyorsítja a boldogság, a megelégedés. Kell-e hamisítatlanabb bizonyítékot keresnünk valamely intézetben lengő szellemre nézve, mint a nehéz elválás, midőn az év vagy az évek végőrája üt? Vagy az oda való szíves visszatérést, midőn újra elmondhatjuk: ismét egy évre nyugszom, rejlem falaid közt? A búcsuzás ugyancsak keserves, keservesebb még inkább azért, mert nincs nyomában a vigaszos remény, hogy nemsokára átkarolod, amitől most elszakadsz. Minden társban testvért, minden elüljáróban atyát üdvözlünk; lelkesülésünk, törekvéseink, javulásunk, áldozataink, küzdelmeink, keserves és

boldog perceink odasimultak, odanőttek mind-ahhoz, ami itt környez, e falakhoz, e szobákhoz; úgy jártunk-e folyosókon, mint atyai házunk pitvarában; rábíztuk a környezetre életünket; betegsé-
günkben úgy pihentünk az olaszos, kemény vánkoston, mely nem volt a mienk, mint édesanyánk ölén; — hány szobában laktunk! Minden évben más-hol, szívesen hagytuk ott lakunkat, hisz testvérünk-nek engedték át s elfoglaltuk az új hajlékot, mint a gyermek a szobának neki kijelölt zugát. Most min-dennek vége. Szorul a szív, de megembereli magát. Krisztus harcai lebegnek előtte; mindentől elválni s az elválásban az Istent teljesebben birni — ez a gondolat dönt s döntene akkor is, még ha szabadságára volna bízva a válás vagy maradás.

Az utolsó nap is ránkhasad. Ma teszünk meg még egyszer mindent, amit a házirend, a szokás magá-val hoz, azontúl soha többé. Ma recitáljuk breviá-riumunkat társunkkal utoljára, azután rámondjuk: „compagno! mai più!“ Ma szól a csengettyű utolsót, utolsót a meditációra, misére, reggelire, sétára stb. Másnap már nem fogom hallani. Az est is beáll. A vacsora után a búcsuzó az összegyűlt alumnusok elé lép. Először a filozófusokkal végez. A lárma elcsi-tul, a csoportok félkörbe állnak, a távozó megszólal. Köszönetet mond, lelkesít, buzdít, hűséget fo-gad. „Kedves társak! Számomra is megjött az óra, melyben ez áldott falakat és önöket el kell hagy-nom. Hálámat, szeretetemet, lelkes ragaszkodáso-mat nem fejezhetem ki gyermekdedebb s találóbb szókkal, mint melyekkel az írás Jákob küzdelmét s szerelmét jellemzi: „servivit Jacob septem annis, et videbantur illi pauci dies prae amoris magnitu-dine“. Nagy szeretetem miatt kevés napnak tűnt fel nekem e hét év. Szeretetem miatt a Szentszék, az

örökváros, a collegium iránt a t. elüljárók és önök iránt. A szeretet vonz, fölmagasztal. Mindez, ami önöket Rómában környezi; minden, ami nagy, páratlan és örök, a szeretet által e nagyság csiráit fekteti önökbe is. Ó, szeressük mindezt, lelkesen,hevülve, kitartóan, hogy ne essék belénk az Isten gáncsa, az isteni kegyelem elvonása stb.“

A búcsuszóra a prefektus felel. Azután a távozó mindenkit átkarol; végül pedig letérdelnek s ő rájuk adja papi áldását. Miután a filozófusoktól s ugyanígy a theologusoktól elbúcsúztunk, a P. Rector néhány társnak kíséretében a kápolnába vezet. Az oltár lépcsőjén letérdelünk s a P. Rector rövid imát mond. Azután levezetnek a kapuhoz. A P. Rector átkarol. Elérzékenyülve a kocsiiba lépünk. Még néhány áldó, búcsuzó, figyelmeztető szó s a kocsi robog a Collegium Romanum s San Ignazio vakolatlan, sötét falai alatt. Kalapot emelünk szent Alajos és szent Berchamans János sírjainak. Dolci memorie addio! Ki tudja, mikor látjuk meg ismét egymást!

Szinte hosszúra nyult a testvéri szeretet jellemzése; ha valaki e képekben a közös élet lelkét észrevette, fogalmat alkothat magának a napnak azon szakairól, melyeket az órarend a rekreáció és a séta számára kitűz. A séta naponkint egy órát, a rekreáció úgy ebéd, mint vacsora után háromnegyed órát vesz igénybe. Az ebéd utni rekreáció második felében a bidellus kirakja az asztalra az ujságokat „ex omni lingua et populo“. A délutáni rekreáció bevégeztével szokás recitálni a rózsafüzért. Ezt is kettenketten fel-alá járva végezik. Aki nem végezhetné el most, az elmondja később. Ezenkívül mindenki köteleztetik félóráig lelki olvasást tartani, hogy mikor, arra nincs szabály. A hátra levő idő oroszlánrésze

az iskoláé és studiumé; míg végre esti fél 8-kor ismét megszólal a csengettyű, mely a kápolnába hív mindszentek litániájára. Ezt követi az estebéd. Kilenckor vége van a rekreációnak; mindenki szobájába vonul s elkészül a holnapi elmélkedésre. Egy negyed óra múlva ismét szól a csengettyű. A „gambero cotto“ imazsámolyára térdel s lelkiismeretvizsgálatot tart; ez az ő esti imája. Fél tízkor utoljára cseng a vidám, fürge ércnyelv s a kápolnába parancsol rövid adorációra. Néhány perc múlva újra fönn vagyunk s vetkőzödünk. Háromnegyed tízkor már minden lámpafénynek ki kell vesznie; ismét léptek hallatszanak; az ajtók nyílnak és csukódnak; a fegyelem most „vastyúk“ nélkül jár körül — jó éjszakát kívánni.

VIII.

San Pastore! San Pastore! Két varázsszó, mely új világot tár szemeink elé. Kifogyhatatlan képekben, színekben, tiszta örömben. Szinei az olajfa ezüstösen csillogó zöldje, az albáni hegyek illatos, kék párázata, a sinistra ilex s a borostyán sötétzöld árnyai s a tyrrheni tengerbe szálló napsugár színjátéka. Mint nagy emlékek csendes temetője terjeng előttünk mértföldszámra a magányos Campagna; földre kívánczó, szürke tornyok ijesztenek itt-ott rajta, félénken tekint fel rájuk a vándor, homlokukon viselik még most is az átkot, megrepedt márványlap csillog le a magas, szűk ablak alul, rajta olvassuk: Anathem... a többit már letörte az időnek nemcsak pusztító, de egyszersmind engesztelő keze. Lomhán kúsznak a lapályban a régi római viák: Via Latina, Via Tiburtina, Via Praenestina; romba dülő vízvezetékek ivei szegélye-

zik itt-ott a láthatárt s ahol a bolthajtás már beszakadt, ott az egymás felé görbülő falak, mint ségélyért rimáncodó karok nyulnak a magasba. De el tovább! Skorpió töpörödik a laza téгла alatt, melyet a Vallis inferni kemencéi égettek Nero és Antonin császárok korában. Dél felől a tengerbe vész a vidék, a pontusi mocsarak terjengnek; ott „mali culices, ranaeque palustres avertunt somnos“. Hor. Serm. Az albáni hegység klasszikus kelleme, kecses vonalai, illatos lehelete leginkább vonzana; de magaslatain várszerű falvak, redőin városkák ülnek sűrűen elhintve; előkelő villák lefoglalják völgyeit s erdői az üdülő városi nép zajától visszhangzanak. San Pastore, a Collegium Germanico-Hungaricum villája nem itt van; Rómától kelet-északra, ott, hol a sabini előhegység végső hullámot vet, a régi Pedum melletti magaslaton emelkedik tündöklő, kétemeletes házcsoportja Szent Pásztornak.

Augusztusban vagyunk, kezdődik a vakáció. Föl tehát Szent Pásztorba!

Keserves dolog volna Rómában maradni. Már a június és július kivasalja rajtunk adóját s a frater guardarobiere szolgáltatja a fehér zsebkendőket — verejtéktörlésre. Bújósdit játszunk a napsugárral; függöny, redő, fatábla állja útját a betolakodónak. Az udvaron lubickoló, hús forrás mellé vonul 60, 70 thesisével a mindennemű szomszéd lankadó alumnus. Az olympus (az ötödik emelet) üres; sötétség borong a szobákban, lakói szerencsésebb vidékekre költöztek s csak háltni járnak haza. A refektoriumban Anakleto nem győzi hozni a vizes palackot s a füstölő leveles tála hűledezve néz a csurom vizes éhező; csak a homoepatikus érzelműek meregetnek nagy bátran, mert mondják, hogy izzadás ellen leg-

jobb a forró leves. Este a vacsoráról való kivonuláskor egy közös akciót művel a közönség, törli az arcon permetező, a szőke, barna hajfürtökbe kapaszkodó verejtékgyöngyöket s kicsavarják a guardarobiere tündöklő kendőit. Egyik-másik német pajtás „skandált” is emleget, a békésebb „santa pace”-val csitítjal

A szúró napsugár elől a római, meg az olyan „duca Maggaroni” és „conte Salfaladi”, villeggiatúra-ra menekszik s Frascati, Marino, Albano, Arricia, Tivoli-ból nézi azt a híg, tüzes lepelt, melyet a napsugár renget a Campagnan és Rómán. Olvassuk a filigrán Horatius leveleinek első könyvében, mily hódolatteljes respektussal ír Augustus (Sextilis) és Szeptember hónapokról a Maecenáshoz menesztett VII. epistolában:

Quinque dies tibi pollicitus me rure futurum
Sextilem totum mendax desideror. Atqui
 Si me vivere vis, recteque videre valentem;
 Quam mihi das aegro, dabis aegrotari timent
 Maecenas veniam; dum ficus prima calorque
 Designatorem decorat lictoribus atris;
 Dum pueris omnis pater et matercula pallet;
 Officiosaque sedulitas, et oppela forensis
 Adducit febres et testamenta resignat.

Hor. epist. lib. I. VII. 9.

A „designator”, vagyis temetési rendező s az „atri lictores” szereplése szintén e hónapokra esett s a közös olasz rém, a „febris”, ilyenkor kísértett. Vajjon most is oly rémséges-e a Sextilis s a szeptember hava, mint az epistolák írójának korában, nem tudom, saját tapasztalatom után, mindkettőről csak dicséretesen nyilatkozhatom, mert a láz sohasem meg nem rázott, sem meg nem izzasztott. Még egy

szent költő is alkalmasnak találta e tárgyat a megéneklésre:

Roma vorax hominum domat ardua colla virorum

Roma ferax febrium, necis est uberima frugum.

Romanae febres stabili sunt iure fideles,

Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.

S. Petrus Damiani. Opusc. XIX. 5.

Azóta azonban sok minden megváltozott; az eke felszakgatja már a százados hantot, az eukalyptus magasan lengeti finom metszésű leveleit, ezek elől foszlik a malaria vörösbarnás köde. De a hőség s a lelketébresztő változatosság vágya malaria s láz nélkül is elbűcsuztatnak az ősi, szent falaktól s kivonulunk Szent Pásztorba. Holnap van az indulás!

Mennyi boldogságról, örömről, mennyi kalandról és csinyről tudnak beszélni a Szent Pásztorból hazatérők az ujonnan érkezetteknek, midőn hat órai gyaloglás után portól ellepetve, naptól megbarnítva, vadvenyigéről vágott, kampós bottal Rómába beköszönnek. Évközben sokszor Szent Pásztorra tér a szóbeszéd s séta alkalmával a Janiculus magaslatáról, a passzionisták kertjéből, a Laterán keleti homlokzatának lépcsőiről mutogatják, merre van Szent Pásztor. A kivonulás híre oly kellemes, oly érdekfeszítő s másrészt oly ártatlan és játszi, mint a kisvárosi, színházi publikumnak a harmadik csendítés, mikor a függöny felgördül. Lázás tevékenységgel foly a készülődés. Peppino, Francesco, Anakleto, Pasquale, — mind motoz, futkos, ládát nyit, zár. Napi parancs: valamennyi cipőt el kell vinni, — lehetőleg legkopottabb talárist kell kikeresni, — könyvet vinni tilos, egy-kettőt kivéve, esernyőt vinni nem szokás, — botot vágjon magá-

nak mindenki, ahol tud. Ezután történik a kivonulás.

Amianus Marcellinus, római történetíró, sőt Seneca is (Epist. 123.) leírják a római uraságok utazását; csak hogy ezek nem a sabini kopárságba, hanem Bajae, Puteoliba vonultak. Az alapgondolat különben egy. E mozgalmas, régi kép változatos, ingerkedő színeit kapkodja el a pajkos képzelet, s feltarkázza velük a mi piros csoportjaink anabasisát. Amianus így mesél: elül vonul a málha és a guardaroba, társzekerekre föl rakva az appiai úton, öszvérek edényeket, vázákat cipelnek kristályból s murrából; utánuk egy sereg szakács és kukta, kiknek jóval előbb kell a Lucrinus tavát meglátniok, ha a kényes s egyszersmind éhes nagysámoknak pattogatott idegességéből nem kérnek. A főhaditest lassan mozog; numidiai lovasok baktatnak élén s kavarják föl a port árnyékos felhőül, aztán tarka tömegben lépked a rabszolgák sokasága, szép arcaikat a naphevétől finom kenőcsréteggel védi a görög patikárius, — végül lassú döcögéssel dőliszgetnek a bazalt kövezet századok vájta kerékvágásaiban a magas „carucae“, ezüsttel sinezett hintók. Az uraságok hosszú, selyembibor öltözetét lengeti a szél s esetleg az alsóruhák gazdag himzéseit mutogatja. Tekintetükben caesari döllyf sötétlik, s oly fitymáló hangon osztják parancsaikat, hogy e részben csak a nagy Marcellus engedhetett volna meg magának ennyit Syrakusa bevétele után. Ha azonban egy légy merészel leülni aranyos napernyőjükre, vagy egy tolakodó napsugár téved szemükbe, életuntan panaszkodnak, hogy jobb volna tán, ha a cimmeriaiak országában születtek volna.

Most már vonuljunk föl mi is. A szakács és

kukta, Peppino s néhány más praktikus lélek már jóval megelőzött; ezek már Sz. Pásztorban vannak; van ott dolog elég, aki nem forgolódik a tűzhely körül, az tömi a szalmazsákokba a kukoricalevelet, az ágy levén legfontosabb bútora Sz. Pásztornak. Derékalj e vidéken, a régi Sabionok földjén, ismeretlen jószág. Mondják, hogy a kukoricászsákon aludni nagyon egészséges; annyi tény, hogy Sz. Pásztorban nem ébred föl senki éjjel, még ha levél helyett kukoricával volna is kitömve szalmazsákja. Míg tehát ezek Sz. Pásztorban a szalmazsákot tömik, addig az óhajtott nap reggelén a legénység zöme San Lorenzo kapuján kiérve, megrohanja a gőztramways kocsijait s miután az Itinerariumot elmondták, az országúton iramodtak Tivoli felé. Már t. i. amennyire ott iramodni lehet; mert a gőztramwaysnak minden számár előtt meg kell állnia s minden kitérni nem akaró bikával békealkudozásokba elegyedni. A masinista, a konduktor, a fűtő csak távolról gesztikulál feléje s esetleg ráhajított kővel és bottal iparkodik lendíteni konokságán. Ezalatt a közönség kontemplálhatja ezen probléma különféle eshetőségeit s számításba veheti a kocsí oldalfalainak ellentállóképességét, ha esetleg a probléma egy oldaltámadásba lyukadna ki. A Via Tiburtinán semmi látnivaló nincs, kivéve az útszéli osteria külső falfestményeit, melyek egy hurka guirlanddal övezett sonka megjelenítésével az olasz festészet Giotto-i korszakára emlékeztetnek.

A tramways nemsokára letesz s szerencsés utat kíván. A nádasban tekerődő út felől ponyvával bevont ökörszekér, megnyergelt ló, öszvér, számár szimpatikus egyvelege üdvözl. Ezek ránk várnak, Innen kezdődik ugyanis a pusztai út keletfelé s

remélhetőleg három órai baktatás után Sz. Pásztorba érkezünk. A muzsikus hajlamokkal dicsekvő komponisták, énekesek s amatőrök az ökörszekér felé tolongnak, melynek oldalai hosszában lócák és madzaggal lekötött székek kínálkoznak. E tünemény nyitja maga az ökörhajtó, ki nemcsak piszkafát forgat, de mandolint is játszik s most is fog; innen a muzsikusok szimpátiája az ökörhajtó iránt. Néhány nem muzsikus lassan kidobatik. A harciasabb rész lóra, öszvérré, számárra pattan; — itt két utasítást kap a vállalkozó; először elvül állítják fel, csak minél hátrább, a farka felé, nehogy ledobjon; másodszor a biztató, serkentő jelszó „arri“ legyen, nehogy a számár megálljon. Az „arri“ csak számárnak szól; ló, öszvér oda se néz neki; az élteőbb szamarak szintén érzéketlennek látszanak e riadójuk iránt, amit talán annak is lehetne betudni, hogy tán nagyot hallanak. A sz. pásztori lovaglások és szamaragolások egyedül állnak életünkben, ép azért epochalis jelentőségűek, mert ilyesmi csak akkor történhetik meg ismét nagy kivételképen, ha valaki rimóci káplán lesz, vagy ha püspök létére királykoronázáson vesz részt.

A kilométernyire elnyúlt menetben a mandolinos ökörszekér az utolsó; mire ez a feleúton fekvő osteriához ér, addig a lovas, öszvéres és szamaras közönség nagy pusztítást végez a „merendában“. A disputáció még itt sem szünetel. Egyszer az itt létesített felüdülés után Z. tüzes, olasz disputátor vitázni kezdett a korcsmárossal s néhány sinezett lábszárú ökörhajcsárral s bennük origenesi téves fogalmakat talált a világrendről. Az út egyéb kellemeit lefesteni lehetetlen; elég legyen megemlítenem, hogy errefelé a fát V. Sixtus pápa levágatta

s azóta még nem nőtt nyomában, azután meg, hogy az augusztusi nap delelni szándékozik, miért is a legtöbbnek hátán a sok vidéklátástól a piros posztón térképek támadnak aquarell festésben. De mindezen fönn nem akadnak a sz. pásztori kirándulók; miután az élet esélyei s az elemek rút küzdelmei ott napirenden vannak; néhány lovagnak számárról való ledobatása, az őszvér többrendbeli kiugrása, az ökörszekér megakadása után végre szebb képet ölt magára a táj, a pásztos völgyet patak öntözi, lejtőit bokros erdő borítja, a magaslatokon szőlőindák lengnek fáról-fára s mélabús olajfa csillámlik. A sabini hegység mindmégannyi hullámot vet a Campagna pusztasága ellen védfalul s amint a hullám völgyet s magaslatot képez, termékeny és kellemes tért nyit üde ligeteknek, erdőknek, hol a vadszőlő élő koszorúval diszítí repkényként a fát, hol regényes sziklás helyek Svájcra emlékeztetnek s taréjukról tájékozópatakok sokszor megszakítják a mindent felkutató piros csoportok vándorlásait.

Sziklába vágott úton áthaladva, mély völgy nyílik meg előttünk, melyet magas kőhíd nyergel, a szédítő ívek alatt buja növényzet zöldül, a túlsó parton lent nádas leng, a nádas fölött tölgykoszorú övezi az emelkedést, fönt pedig olajfakertek fehérlenek, melyeknek végén int felént Sz. Pásztor kétemeletes háza. A kedves kápolna márvány oltáraival oly derült mint a tiszta lélek felhőtlen ege. A háznak két szárnya van; az egyik régi dominiánus kolostor volt, a másik új épület. Vidám, derült, szellős benne minden; hosszú borostyánlugas vezet fel a házhoz; a nagy kiterjedésű kertet kőfal veszi körül; néhány ezer olajfa méléz bennük; rét, szántóföld, szőlők tarkítják a képet;

a birtokon átvonul az új s a régi Via Praenestina; bazalt kövezetén a völgybe leüget mindennap a teherhordó öszvér, két oldalt hordót cipel; régi római vízvezeték önti ott hordóiba a hűsítő italt, senkisé sem tudja honnan jön ez a vízvezeték, egy darabra behatoltak a magas boltozott üregekben, de a földomlások elzárták az utat. Hátha itt állt Marcus Mucius Memmius Turius Balburius Cäcilianus Placidus villája?!

IX.

Bemutattam már San Pastorét a méléázó olajfák ezüstös derűjében s e derűből leszálltunk a homályos hűs völgybe, hol a titokzatos forrás jótevő nimfáját találjuk, a hajdani villák békeszerető manesinek egyetlen maradvékát. A manesek rég elköltöztek, oltáraik leomoltak, a villák elpusztultak, csak a forrás maradt meg, mely pusztítani segített. Vonuljunk már most föl az új világba, föl a házba, hol új élet pezseg, s tiszta lélek lakik; vegyük szemügyre a collegium vakációját. Időnk elég van; mert csak midőn az új tavasz, október második fele, tarkítja majd újra a rétét lúdvirágaival s midőn az eső s a hűsebb hegylehelet adja vissza újra színét a pázsitnak: október végén vonulunk vissza Rómába. Mi e vakációnak legfőbb erkölcsi momentuma?

A lelki élet minden gondozója, kinek szeme nyitva s érzéke el nem tompult, mindjárt észre fogja venni, hogy mennyi kincset óv meg az ilyen fegyelmezett, az Úr félelmében eltöltött szünidő. A legtöbb kispap lelkében a vakáció csak romokat jelez, bomlást, megernyedést...! Szent Pásztorban ez nem történik; a felüdülés teljes, s a megernye-

dés lehetőleg kikerültetik s ahol beállna, ott kiköszörüli a csorbát a vakáció végén Szent Pásztorban tartatni szokott exercitium, melyről később szólok. Minden veszélytől megóva, minden rossz alkalomtól távol, a szív, a kedély teljes derűjében, jókedvében, változatos, érdekes programmal töltjük a vakációt, s mikor végefelé közeledik s az olajfán sötétlik már a bogyó: visszavágyódunk ismét Rómába, hová sokszor tekintettünk a hegyek csúcsairól, sőt ablakainkból is láttuk egymagán kiemelkedni az izzó láthatáron szent Péter kupoláját.

A napirend a következő: félhatkor fölkelünk; hattól félhétig van a meditáció; mindenki szobájában végzi azt. De mily vasláncokkal, pántokkal, szegekkel van az a meditáció beillesztve a jezsuita nevelési rendszerbe! Menjünk bárhová, keljünk fel bár 3-kor, egynegyed 4-kor, midőn esetleg monstrekirándulást rendezünk, a meditáció el nem marad. Ha az idő sürget, akkor az úton végezzük; egy félóráig csendesen, szóltanul elballagunk egymás mellett, ki gyalog, ki számaron, s elmélkedünk, már ahogy lehet; közbe-közbe tán meg kell sarkantyúzni a számarat, az nem zavar, hisz figyelmeztet, hogy így kell folyton sarkalni lelkünket is, s több olasz szent „asinello“-nak hitta testét. Meg van tehát az analogia. Az analogia pedig sokban segíti a felfogást. A félóra multával végre a praefectus vagy a bidellus „Deogratias“ kiált, s akkor vigan megkezdődik a társalgás, a tréfa, a csacsivágtatás, stb. stb. A meditáció után, tehát fél 7-kor van a mise, utána a reggeli annyi zsemlyével, amennyi tetszik, mert Anacleto bőkezű a „giovani tedeschi“ iránt. A reggeli után ketten-ketten a bold. Szűz kis officiumának óráit mondják el, s azután szól a

csengetyű; mindenki fogja a venyigés botot s csoportokban nyakukba veszik a vidéket. Hegy, völgy, szakadék, vízmosás, erdők, falvak, sziklák, vízesések, — mindent bebarangolnak, mindent felkutatnak, nincs az a cseppköves barlang, nincs az a rejtek, melyet e valóban haramiáknak nagyon alkalmas territoriumon föl ne keresnének. Az olasz falukat sorban látogatják; első utuk a templom, hol rövid adorációt végeznek; azalatt kinn már összegyül az olasz gyerekek mosdatlan, fésületlen raja. „Zifra!“ (ejtsd ki cifra) „Zifra!“ hangzik a kilépők felé s van rohanás s verekedés. „Un santuccio“ „Una coroncina!“, „Una medaigluzza!“, „Un libruccio!“, „Zifra a me!“ „A questa creatura!“ S amennyi kéz csak férhet hozzád, mind beléd kapaszkodik, elállják utadat, sikítnak, ordítanak. Zsebed Zifra! tele legyen érmeikkel, olvasókkal, könyvvel, duzzadjon szentképektől, s miután mindent kiosztottál, fuss, mert mindez nem elég; de úgy fuss, hogy kijuss; mert tudni kell, hogy az olasz fészkeknek, melyek mind várak s magasan fekszenek, csak két kapujuk van; néha csak egy, s így ugyanazon az úton kell kimenni, amerre bejöttünk. „Zifra“, annyit tesz, mint Zio frate, „barát bácsi“; másutt úgy mondják „zipre“, ez pedig annyit tesz, mint „pap bácsi“.

Az olasz faluk típusa a Palestrina (Praeneste) mellett fekvő San Pietro. Magasan mintegy fellegvár, sötét, kormos falakkal bizonyosságot tesz amellett, hogy itt a kőművesnek egyszer volt dolga száz meg száz év előtt, s azóta se meszet oltani, se meszelőt venni nem kellett. San Pietrót megénekelte egy korombeli „zifra“ s emlékül beleírta albumomba, melyet primiciakor szokás följajánlani.

Ez a reggeli séta közönséges napokon két óránál

tovább ne tartson, de amnesztiát kap minden csoport, mely esetleg nem birt hazatalálni, ami nem rendkívüli esemény, miután a sétán az van elfogadva elvül: „csak ne menjünk utakon és ösvényeken, hanem szabadon utat törve, egyenesen;” így aztán megeskik, hogy visszafelé azt se tudják, merre esik Szent Pásztor. Séta után a házban foglalkozunk; a rekreáció termében, a billiárd és zongora mellett; az ujságok nagy halmaza is kínálkozik, s néhány őszbe csavarodó higgadt lelkű politikus vitatkozik a világ folyásáról; mások botokat faragnak, kigyókat nyuznak, rózsafüzéreket drótoznak. A bidellusok pedig lótnak-futnak, suszter és szabó most kemény napokat élnek. Ó, mennyi lyuk és mennyi folt tromfolja le egymást. De hát az más-kép nem lehet, mert ha a vadszőlő nagyon is felkapaszkodott a fára, vagy nagyon is elterebélyesedett a tüskés bokrok hátán, utána kell menni s mi csoda van abban, ha ilyenkor a szebb napokat látott piros ruha schismával szakítja meg folytonosságát, a kalapot lekapdossák az ágak s a cipővel ingerkednek a sziklák; ahová állva és menve nem lehet lejutni, ott meg kell próbálni csúszva vagy ülve; — de mindig szerényen.

Délelőtt egy óra hosszat van még valami studiumféle is, ahol azt az egy bölcс könyvet, melyet szabad volt elhozni, forgatni lehet. A legtöbb morálist tanul vagy prédikációt és irálygyakorlatokat ír. Ezen studium alatt valamint az estéli alatt is a silentium szemfödője takarja a holtnak látszó jókedvet, pedig nem holt, csak alszik, hogy nem-sókára rózsás arccal fölébredjen. Háromnegyed 12-kor van a lelkiismeretvizsgálat; 12-kor mind-szentek litániája, azután ebéd. Ebéd és vacsora alatt olvasnak könnyű, mulattató, érdekes történe-

teket. Így váltakozik a nyelvfékezés a pajzán jókedvvel, a zabola megeresztése a fegyvelemmel. Rendnek muszáj lenni; s legyen az a rekreáció még oly lármás, harsogjon s hangozzék nevetéstől a lugas s a terem, — mikor a csengetyű azt mondja „vége“: odaforrad a szó a torokhoz, s lenyeljük, de ki nem mondjuk.

Ebéd után olasz játék járja, a piastrella; P. Palmieri mindig részt vett benne. Akinek nem tetszik, mehet sétálni szanaszét a „cocchio“-ban, t. i. a dorostyánlugasban. S mily jót tesz az ebédutáni léha testnek, ha a rekkenő hőségből szobájába tér, ablakot és redőt zár és a sistergő kukorica szalmáságyon az olasz siesta morganájába veszíti esztét, öntudatát, akaratát, oly édesen, amily aranyosan megezenkelte azt Arany János:

... álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjte éjszakára;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

Toldi IV. É.

Soha ilyen édeseket nem lehet aludni, mint a szent pásztori siesták bűvvilágában. Ne tessék ezen megbotránkozni; ez ott elkel, s mi hűségesen kihúzzuk október végéig. De meddig tart naponként ez a bűvvilág? E bűvvilág réme a bidellus; három óra felé már pusztítja az álom mákvirágait, s kell hivatalához nagy erély s kitartás, mert némelyiket hátba is verheti, akkor sem ébred fel. Erről senki se tehet. A fölébredő többnyire csurom víz s megfordíthatja vánkosságát: mindez nagyon egészséges. E siestát bizonyos lelki állapot követi, melyen éppen most törik fejüket a pszichológok, hogy tulajdonképpen mi ez? A megelevenedés annyi stá-

diumán kapaszkodunk öntudatunk teljes megem-bereléséhez, amennyi hangot ad a töltekező palack, míg végre azt mondja: „gluk“, elég. Mindazon zoológok, kik kíváncsiak megtudni, mint érzi magát tavaszkor a légy, midőn a napsugár birizgálja szá-nandó combjait; mint van hangolva a béka, midőn a jeges álomból kezdi forgatni bájos szemeit; s mily rosszkedvű a medve, midőn újra eszméledni kell s észreveszi, hogy talpnyalásból meg nem él, hanem keserves kenyérkeresetre kell térnie: mon-dom, mindazon zoológok, kik ezt megtudni kíván-nák, azok menjenek Szent Pásztorba, lóssanak-fus-sanak járatlan utakon a déli nap alatt, — ebédel-jenek, — ebéd után üljenek, álljanak vagy játsza-nak kin, mikor csak úgy táncol szerhán és szántóföldön kínjában a levegő, — aztán sieztáz-zanak s keltessék föl magukat egy óra mulva: bi-zony mondom, meglátják, hogy e desperált lelki és testi hangulathoz hasonlót fogni széles e világon, nehéz lesz.

Délután elmondjuk ismét ketten-ketten a kis officium vesperáját és completoriumát s utána a rózsafüzért, vagy ha úgy tetszik, lehet ez utóbbit este is végezni. De ezt mind naponkint végzik, s az áhitat boldogító s éltető szelleme megtartja a lélek ruganyosságát; az ima s az élvezet, mindkettő fű-szerévé válik az életnek; az egyik visszahat a má-sikra, s az ima megszenteli, megédesíti, nemesíti, föllendíti az élvezetet. Így nő fel a lélek termékeny szőlőtőkéje, hajt természete szabadjában, de nye-sik is, hogy élete s teljességes s áldásos maradjon. Míg ellenben ahol a vakáció azt jelenti, hogy hajrá! aludj, ameddig tetszik! igyál-egyél, úgy is elég volt már a káposztából! könyvet csapd a földhöz! ró-zsafüzért akaszd szegre! s meditációt...! micsoda?

még ily vakmerő gondolat is akad fejembe? Herculesre! mily simplex, világismeret nélkül való fir-konc ez! . . . ahol, mondom, így van: ott csömört kap a jókedv vagy kirúg, a szív elhájjasodik, a lélek tá-molyog; . . . no, de valamit mégis csak tesz: a kör-nyékbeli búcsukon szépen énekle azt, hogy: Ite missa est!

Délután négy-öt óra felé már kellemes a levegő; az ozsonna után, mely borral, édes mézes fűgével, noszpolyával, körtével lelkesíti új életre a siestán elkeseredett lelket, kimegyünk az út túlsó felén el-terülő rétre, s külön a filozofusok, külön a theolo-gusok lapdázni kezdenek. Földobják, hogy megtud-ják sas-e vagy írás, — dehogy mit, azt már nem tudom, hacsak nem akarok telegrafirozni Rómába, hogy ugyan mivel eligálnak; mert krajcár ott nincs; s centesimjük sincs, tehát mit dobnak föl? talan egy birettumot? mert a birettum mindig a fejükön van; vagy tán valami medaigluzzát, melyet az olasz purdé még ki nem lopott zsebükből, nem tudom! Látszik ebből, hogy én sohasem eligáltam, hanem csak a „nép és katonák“-féle szereppel működtem. Az eligálás után föláll a „méta“; egészen úgy, mint nálunk s ütik a lapdát s azt, ki eléje áll. Hogy a be nem gombolható taláris sokszor szétlebben, az igaz, de utóvégre sem vesztí el senki. Az olaszok a játékon meg nem botránkoznak, sőt ellenkezőleg, játszani általános olasz szokás; a felnőttek is gyermekded, vagy mint mások akarják gye-rekes kedélyüknél fogva órahosszat elmulatnak bizonyos mechanikus, szabadban folytatott játé-kokkal.

Azután az esti harang imádkozik le békét a földre, s a déli színjátékok és párázatok lágy öltö-zetében leng mindenfelé az esti alkony; a játszó

csoportok hazatérnek, s utukban a Magnificat vagy a Laudate verseit ringatják a négyes vagy kettős összhang hullámain; vagy a bold. Szűz egyik-másik népszerű énekét csendítik meg. Ha pedig olasz gyerekek is jöttek nézni a métát, azoknak is kell énekelniök:

Lodiamo cantando
La Figlia, la Sposa
La Madre' amorosa
E chi La creò!

Hány ember ábrándozhatott bele az alkonyba, bele az éjbe Szent Pásztor erkélyeiről? A élet ütere és a világ szíve, Róma s körülötte mindjárt a harcok nagy temetője, a Campagna terült el lábai alatt; hallotta esetleg a kocsizörgést vagy a magányos lovag ügető lépteit a Via Praenestinán, a bazalt kő e vájódásában, hol alighanem Marius, Sulla, a futó Catilina s a praenestei híres Fortuna templomába visszatérő augurok és epulók kocsija is megzördült. Balra az albáni hegyek illatos kéksége; görög művészet, görög ész tarkította szellős, derült villával lejtőit; jobbra Tibur, átfúrt, tekerődő, egymásba font szikláival, melyekben az Anio dübörög, mint hogyha itt, a római dicsőség láttára Tibur beleiben, csontjaiban dulva akarná föltüntetni mindazt a fájdalmat, mindazt a kínt, melyet nagyravágyás s uralomvágy az emberiségnek okoztak; katlanában lakott a tiburzi Sibylla e rémséges helynek borzalmas nemtője. S messze-messze dél felé meg-megcsillan a tenger ezüstös sávja, s hol régen drága gályákon evezett a dúsgazdag, római világ Ostia márványlépcsőiről Bajae paradicsomába: most elvétve sötétlik magányos halászbárka. Gallicanóból, Zagarolóból is cseng felénk az esti harang, s a távol

Colonna, e magas rablófészek ablakain utolsót izzik a napsugár. Versenyt cirpel a tücsök „csendes bitoralmában“, ... azonban elég ebből, szól megint a csengetyű lelki olvasásra; mert ez sem marad el. Fél 8-kor van a vacsora, utána rekreáció „kakuk“-játékkal. Valamennyinek kell játszani „kakuk“-ot; nyerni is lehet képet, könyvet, rózsafüzért stb., amit a P. Minister (vicerector) díjul kitűz; azután olvasnak, billiárdoznak, énekelnek, nézik a lejtőkön kigyuladó pásztortüzeket s a hatalmas távcsővel, mellyel az órát is le lehet olvasni a római templomok tornyán, vizsgálják a mosolygó holdat, Saturnus gyűrűjét; míg végre jel adatik a rekreáció berekesztésére. Következik egynegyed óráig a meditáció pontjainak előkészítése, utána egynegyed óráig lelkiismeretvizsgálat, adoráció és kukoricalevél sisetegés közt elhal újra az öntudat!

A vakáció három részre van osztva; mindenik rész más órarenddel a délutánra nézve. A második részben, mely mintegy két hétig tart, semminemű studium nincs, de a lelki élet ép úgy gondoztatik, mint a másik két időszakban. Minden vásár- és ünnepnap van általános szentáldozás, s a szomszéd falvokról a köznép is özönlik kápolnánkba a szent-ségekhez.

A vakációt a legkellemesebb kirándulások tarkítják; csak láb legyen hozzá, mely győzze. A bidellus este megigazítja a keltő, recsegő órát; rátesz az asztalra ollót, tollakat, kulcsokat, csengetyűt s közbe állítja az órát, csakhogy a lárma nagyobb legyen s fölébresszen. Aki Mentorellára föl akar jutni, annak korán kell kelni. A Mentorella a sabini hegyek legmagasabb csúcsa a Campagna felől. Fönt van Szent Mihály Arkangyal-temploma, a lengyel resurrectionisták kolostorával. Aki oda búcsut jár,

az bizonyára nem élvezetből teszi; a kopár hegységre vezető keskeny út merő kötörmelék. A csupasz sziklák közt összekaparja az olasz paraszt azt a kis földet, melyet az eső még le nem hordott, kövekkel támasztgatja, s ezeken a néhány lábnyi terjedelmű terraszokon veti el kukoricáját. Ily apró, gyermekjátéknak beillő gazdaságok közt emelkedik az út a pápai állam legmagasabb falujáig, Guadagnolóig. Mijök van itt az embereknek? még vizök sincs. A ciszternákba vezetett esővíz adja italukat. De legalább békéjük volt a középkor dúló párttusái közt; ide föl már nem igen vetődtek a Colonnák és Orsinik, no meg a láz is felkergette őseiket; azóta itt maradtak. A hegység másik oldalán, a völgyből kimeredő, óriási sziklához támasztva épült szent Mihály temploma; itt van eltemetve Kircher Athanáz szive; Fuldában kezdett dobogni, s a Sabina egyik magányos csúcsán várja újra földobogását. A völgyből kimeredő sziklában van szent Benedek barlangja, ahol lakott, mielőtt Subiacóba vonult. Ott túl a zajgó Anio fölött meláz San-Benedetto és Santa Scholastica subiacói kolostora, tovább keletre a sűrűn egymásmellé hányt hegycsúcsok egyikét koronázza Anagni! Szürke, füstösfalú, bizarr városok, falvak, várak ülnek büszkén hegyen, lejtőn, s hogy legyen valam idilli vonás a sok ezredéves kultúra által elnyűtt tájon, Tivoli felé mutatkozik Horatius villája, melyről írja:

Tu nidum servas, ego laudo ruris amoeni
Rivos, et musco circumlita saxa nemusque . . .
Novistine locum potiozem rure beato?
Est ubi plus tepeant hiemes, ubi gratior aura
Leniat et rabinem Canis, et momenta Leonis,

Cum semel accepit solem furibundus acutum?
 Est ubi divellat somnos minus invida cura?
 Deterius Libicis olet aut nitet herba lapillis?
 Purior in vicis aqua tendit rumpere plumbum
 Quam quae per pronum trepidat cum murmura rivum?
 (Epist. Lib. I. 10.)

A szép versekre való emlékezés közben „arri“ kiáltások és botsuhintások hallatszanak a guadagnolói út felől. Kellemes meglepetés! „Evviva“ jön a mi két szamarunk; Peppino buzdítja őket szent Mihály-temploma felé. Két oldalt kosár és hordócska terhelí szerény bordáikat; itt az ebéd. Alighanem valami magaroniféle? Anélkül nincs; de nemcsak abból áll. Ez a két nemes állat kísér el minket mindenfelé; néha ugyan a szamar szerepét megosztjuk egymás közt, azon esetben, hogy csak 5—6 órai útra kerekedünk s délre hazavetődünk. Ilyenkor mindenki otthon kapja ki a menázsit, melyet zsebre rak, a csutorák pedig erősebb, megbízható legények nyakába akasztatnak.

Így járjuk be Tiburt, Praenestét, Subiacót, Albánót, Tusculumot, Latiumnak szent földjét, Albalongát és Gabiit. Egy füstös, emeletes tenuta az egyedüli emlék, melyhez érkezve, azt mondják itt Gabii, itt éltek a rómaiak vetélytársai. Kukoricaföldek terjengnek a kiszáradt tő helyén. Szegény Gabii — gazdag Róma.

An Lebedum laudas, odio maris atque viarum?
 Scis, Lebedus quid sit; Gabiis desertior atque
 Fidenis vicus; . . .

Hor. Epist. Lib. I. 11.

s Juvenál gunyolódik:

Huius qui trahitur praetextam sumere mavis;
An Fidenarum Gabiorumque esse Potestas?

Satir. X.

Most már ott semminemű „Potestas“ sincs, se bíró, se polgármester, se consul. Néhány sárga, bőrig sovány paraszt gondozza a földet; a legmarciálisabb közülök kemény bőrből készült „macskanadrággal“ sinezi lábszárát; csúcsos, bő karimájú kalapot nyom bozontos fejére; lóra ülve, hosszú szeges bottal vezeti s igazítja el a csordát; csak ne felénk! A gulyáktól mindig respektábilis távolságban maradtunk, nehogy a campagnai bika vérszemet kapva a piros posztótól, hathatósan megkeressen. Ha legalább esernyővel eltakarhatnók szemet szűrő pirosságunkat! mellesleg ezt még eső ellen is lehet használni. Ha az eső kinn elfog, kegyetlenül megmos, mert esernyőt kihozni Szent Pásztorba nem szokás, — csak most ébred fel bennem a gyanú, hogy talán azért, nehogy napernyőnek használjuk. Bármilyen legyen a valódi ok, mindegy; különben esernyő nélkül is hazaérkezünk s tekintve a szent pásztori mundurt, mondhatni, hogy esőben sem szenved kárt.

Épen Tusculumban voltunk, ahonnan keltezték Cicero hirneves „Quaestiones tusculanae“ értekezései, midőn sötét felhők kergetődztek a tenger felől s megeredt az eső. Bizony fölvetődött elénk is egy nagyon reális, praktikus „Quaestio tuscalana“; hogy kerülünk mi most Tusculumból haza? A „quaestio“ megoldatott, nem ugyan aznap, hanem másnap; mert csak másnap tartottuk bevonulásunkat Szent Pásztorba. Nem háltunk ugyan Cicero

Tusculumában, gyíkok, kigyók, skorpiók, viperák közt, hanem lementünk Mondragonéba, ott zenével fogadtak s színházat is adtak — tiszteletünkre.

Mondragone? Mindjárt megmondom, hogy mi az.

Útközben még az egyszerűség s a „beatus vir, qui procul negotiis“ illusztrálására való epikus alakkal találkoztunk. A lejtőn, honnan a romoktól szegélyezett régi viákat látjuk mindenfelől az örök Róma sötét kapui felé kúszni, s a kapuk és falak fölött messze kiemelkedni a város kupoláit, tornyait, megkérdeztük az elénk jövő felcseperedett parasztot: „Mi az ott?“ „Róma“ — feleli. „Messze van innen?“ „Gyalog öt óra.“ „Voltál-e már Rómában?“ „Még nem.“ Bámultunk; az lesz maradéka annak a régi fajnak, a költő által emlegetett „prisca gens mortalium“-nak. Az újkor lázas nyugthatatlansága aligha bántja.

X.

A régi Tusculum klasszikus romjai alatt, a legvirágzóbb lejtőn, oly ezüstös szelid fénnel elárasztva, milyen az olajfák tündöklése, emelkedik Mondragone, XIII. Gergely pápa nyári palotája, most Borghese herceg birtoka. Annyi szelid báj, annyi lány kellem s hozzá oly rémséges név, milyen ez: „Mons draconis!“ A kőből faragott drákó képével mindenfelé találkozunk, cimere volt az alapító pápának.

Mondragone jelenleg jezsuita konviktus, melyben sok jeles olasz ifjú neveltetik, köztük nem egy papfaló, liberális miniszter úr gyermeke; confer Ghiczy Kálmán és Kalocsa!! A jezsuiták az óriási épületért, kert- és erdőért a nagylelkű hercegnek 1 font viaszgyertyát fizetnek, melyet az ő nevében

a római al Gesù-templomnak szolgáltának. Mondragone különben talán szintén a romlás útjára tért volna, mint annyi lakatlan sok palota, melyek jobb időkből, gazdag udvartartásból maradtak a jelen szűkebben mérő, meghuzódó nemzetségére. Mit is csináljon még Borghese herceg is e rengeteg termekkel, e kapunak beillő ablakokkal, ez oszlopos pitvarokkal, melyekben két kompánia katona manővrorozhatna, e lépcsőházakkal, hol királyi udvarok fölvonulhatnak, e garádicsokkal, melyeken bátran föllovagolhat a nemesi konviktus? Deszkákkal szegezhetné be az ablakokat, magtárnak használhatná a termeket, kívülről rágódnék Mondragonén az idő sárkánya; belül a vénség ónsúlya alatt roskadna vakolat és téglá.

Most másképp van; pezsgő élet lüktet teremben, udvaron; visszhangzik a ház; fény, pompa nincs, van helyette folytonos ifjúság. Ha Stolz Albán a gyermekszemét a beletekintő lélek fürdőjének mondja: úgy a mondragonei időzést az álmatag lélek ébredésének, a bezáruló kedély megnyíladozásának mondanám. A fürge olasz ifjúság élete, szelleme, előzékenysége fölvilanyozza a komolyabb, északi kedélyt. Nyomban rögtönöznek ünnepi fogadást a vendégeknek: van zene, beszéd, alkalmi költemény, — sőt színi előadás, vezetnek erdőn-völgyön, föl Tusculumba, le Camaldoliba, hol a fehér barátok szívesen fogadnak; 76-ban még ott láttuk a napoleoni csaták egyik őszbecsavarodott alakját; mennyi lelki béke s szelidség volt előntve arcán, szakálla tiszta ősz, haja fehér, mint kámzsája.

Mondragonétól oldalt, a völgy túlsó partján a Propaganda villája, Ruffinella. Tivoliban nyaralnak az irek, Palestrinában az északamerikaiak, a többi nemzetségbeliek szerteszét. Találkozunk

néha-néha hol ezekkel, hol azokkal. A változatos társalgás kiemeli a lelket a szokás léha köréből s bár nem utazunk, mégis okulhatunk némileg úgy, mint a bölcs, hosszútűrő Ulisses, ki sok népnek ismerte szokásait s városait. Az olasz derült világnézete, egyszerű, praktikus ítélete az életről jótékonyan befolyhat borongósabb kedélyvilágunkba; széthinti az árnyat, a ködöt, melyet fölfogásunk komolyabb s nehezkesebb természete borít lelkünkre; a szerteágazó szőlőlugasok, a szökőkutak közt, a kerti terraszok lépcsőin fel-alá bolyongva, sejtjük, észrevevessük, hogy ez egy új világ; idegen, de nem visszataszító, hanem vonzó.

Hát még a gallicanói búcsu, a Kisasszony napja! Ily elrejtett faluban, mint Gallicano, hol nem fordul meg se Master, se Miss, hol érintetlenségében lelhető fel az olasz népélet, minden jelenet érdekel, mert úgy véljük, hogy a szabini halmok e rejtekében honol még zavartalanul az olasz géniusz. S bizonyára nem csalódunk; meglepő, éles vonásokban emelkedik ki a különbség, mely a gallicanói s például egy magyar falu búcsuünnepé közt fönnáll. A különbség kinő a nép jelleméből, örömeiből, hangulatából, ezeket viszi bele az egyházi ünnepélybe, ezekkel színezi azt, ami általános minden nép és nemzetségben. Úgy kívánja azt bensőséges hite, s e hitben lefolyó nevelése és élete.

A legegyszerűbb olasz népnek is elég finom érzéke van a művészi szép iránt. Vezessünk be egy magyar nem „intelligens“, de akár „intelligens“ embert is az esztergomi bazilikába, elragadtatással, bámulással fogja viszonzni szivességünket: eláll szeme, szája, de ítélete a látványról nincs. Az olasznak van; ő gyönyört talál a szépen, s ő ítél a szépről. Multkor egy olasz munkással találkozom,

kérdezem tőle, volt-e az esztergomi bazilikában? Tetszik-e neki? „Igen, igen, feleli, csak az a vörös márvány, mely a falak talapzata mellett vonul végig a templomon, ez nem tetszik nekem, „starebbe bene per una beccheria“ (beillenék a mészárszékbe). Az olasz nemcsak vallásosságát elégti ki a templomokban és egyházi ünnepélyeken, hanem hogy azt teljesebben elérhesse, követi természetes ösztönét s kifejezést ad örömének a művészi alakban s nemesebb élvezetben. Reggel taracklövések s a falu szűk, egyetlen utcáján átvonuló zenebanda figyelmezteti Gallicanót a nagy napra. A templom földszítve, falai színes, redős kendőkkel bevonva, az oltáron szűz Mária szobra, melyet délután lármás körmenet fog végig hordozni a falun. A nagymise s az esti ünnepi vecsernye katedrális színezetre törekszik. Kar éneklí a misét s a zsoltárokat. Di Pietro, eredeti olasz nehéz kompozíciótól nem ijed vissza a gallicanói quartet, melynek tenorprim hangját a borbély szolgáltatja, estefelé ugyan már nem egészen tisztán viszi, de azért kihuzza még a Magnificat záró antifonáját. A „Glória“ szólóit a közönség nagy érdekléssel hallgatja, még ha félóráig is eltartanak.

Gyertyáktól nem látni az oltárt s emlitenem sem kell, hogy több ég Gallicanóban, mint husvétkor az esztergomi bazilikában. A szegény nép is kívánja, hogy az egyházi ünnep fényes legyen s gyönyörködtesse az egész embert. Este nem maradhat el a tűzijáték; tánc nincs, korcsmázás nincs, de tűzijáték van. Kinn ül az egész nép a falu hegyének lejtőin s gyönyörködik a kigyulladó színeken, a lengő tűzgolyókon, a sistergő tűzkgigyókon, az éjben elhaló szípkázáson. „Bravo!“ „Bravissimo!“ Közbe-közbe szól a zene, s harsog a tapsvihar. Majd lég-

golyókat eresztenek a magasba; leng ide s tova tá-molyogva a borszeszlángtól hevülő papiralkot-mány, emelkedik, a légáram elkapja s viszi a fel-hőtlen ég főséges ivei alatt, száll a volszkok hegyei felé, vagy a szabini csúcsokra, itt-ott kicsalja a mé-lázó hegyi pásztor, a pifferaro magányos nótáját a Madonnáról és a Bambinóról. Még látni, még látni, azután megsóhajtják eltűnését. Megcsendül lágy reszkető akkordokban a mandolin húrja, kíséri a rokkant katona énekét, melyből csak arra emlék-szem, hogy a „bomba ribomba“ s hogy a „croce d'onore mi basta“ s végül „ratapla, ratapla, ra-tapla!“ A hallgató közönség el van bájолva, de több kell neki. „San Antonio“, „San Antonio“, a közki-vánság San Antoniót akarja megénekelteni. A mandolinos ráhuzza „San Antonio di Gallicano, etc.“ vidám, lendületes dallamban elregéli, mint járt San Antonio Gallicanóban, hogy akadt meg az egyik fossóban. S jóllehet, régen volt, hogy San Antonio Gallicanóban járt, ha ugyan járt; azért San Antonio csuhás alakja mintha köztük járna, lel-kükben él.

Az olasz népnek folyton vannak szentjei, folyton kiemelkednek kebeléből hősi lelkek, kiknek az ol-tárok tisztelete jár s lehet-e hatás nélkül, ha a meg-testesült erényt utcáin járni, házaiban lakni látja, vele él és szenved, ha nem szakad meg az össze-köttetés Gallicanója, Assisije, Monte Pulciano s száz meg száz vidéki városkája, faluja és a dicsőséges mennyország közt?! Mennyivel közelebb hozná né-pünk fogalmait s érzelmeit az igaz, való keresz-ténységhez az a körülmény, hogy például Köhid-gyarmaton, Kecelen, Patakon egy valóságos szent-nek életét, emlékét, csodáit, szentségét megjele-nítve látná s e vidéken, e fák közt, ez utcákon, e

szántóföldeken szemébe ötlenék a valóság éles körvonalai, hogy a szentség nem a felhők közt, hanem a földön jár.

A szentek az isteni erő megtestesülései; erejük-ről, hatásukról, hódításukról mélyen kell meggyőződve lennünk. Bizonyos, hogy ezt az erőt semmilyenkorban el nem veszítik. Ahol vannak szentek — most, ott hatnak úgy, mint hatottak régen. Ha a szenvedő Krisztus minél több szívben öltene emberi alakot erényben és áldozatban, megújulna a föld; megragadó helyet találunk e tárgyra az arsi plébános, Vianney János életében. Monin írja: „Hajlandók vagyunk hinni (midőn az újkori szentek működését tekintjük, hogy a népek erkölcsi érzéke és fogékonysága még sem apadt meg annyira, mint látszik és hogy talán elégséges volna néhány szentnek föltünése beteges, erőtlen társadalmunkban a világot üdvözítő hit fölvirágoztatására.”¹ „A szív az, mi legutoljára hal meg bennünk és a szív bámulja a szépet és szereti a jót, ez az ő élete. Midőn a szép és a jó föltünik előttünk, tünjék bár föl akárhonnan, midőn elvonul előttünk bármily megjelenítésben, mindegy, a szívre mindig mély benyomást tesz.”² „Bennük találni a csodás jellemvonást a lelkes érzellemmel, az egyszerűséget párosulva a fönséggel, s hogy mindent összefoglalják, ők képviselik azon rég elfeledett emberek nemzetségének epikus nagyságát, kik gyermekdedek

¹ „On se prend à croire, que le sens morale des peuples n'est pas aussi profondément affaibli, qu'il paraît, et qu'il suffirait peut-être de la présence de quelques saints dans cette société decrepite, pour y renouveler la foi, qui sauve le monde.”

² „Le coeur est la dernière chose, qui meurt en nous et le coeur vit de l'admiration du beau et de l'amour du bien.

voltak mint a gyermekek, erősek voltak, mint az óriások“.¹

Ezek gondolataink a gallicanói búcsuáj elcsitulásában, melyek nem türnek skeptikus lemondást és tétlen bánkódást a vallástalansággal szemben. Félre az olyan savanyú uborkás emberekkel, kik mostanában a buzgó lelkek törekvésére ölbe rakott kezekkel mondogatják, hogy füstöt faragni s szerezcent mosdatni hálátlan s bolond munka; az ily hangulatnak elkeseredés a neve, mit vereség követ; inkább azt kellene hangoztatni, hogy aki a buzgó törekvésben füstfaragást lát, az csak olyan ignavus miles, ki hátán viszi haza, ami csak arcban ékesség és érdem, — a megbélyegző sebet.

Quand le beau et le bien nous apparaissent, quelque part qu'ils nous apparaissent, quand il passent devant nous, sous quelle forme il n'importe, le coeur en reçoit une emotion profonde.“

¹ „On y trouvait reunis le merveilleux, le pathétique, le simple, le sublime et pour tout dire: la grandeur d'une race d'hommes oublies, naisf comme des enfants et forts comme des géants.“

180 KÉPEK AZ ÚJ-VILÁGBÓL

I.

Omaha, 1904, júl. 22-én.

Mikor a Cunard-hajónak agyonunt utasa végre New-Yorkban kiköt, föléled életkedve s minden ereje és energiája, érdeklődése és kíváncsisága a szemébe fut össze, hogy úgy nézzen végig azon az új-világon, amint azt az ó-világ féltékenysége kívánja s az új-világ hányavetisége sürgeti. Az a szem s az abból szikrázó lélek, úgy látszik, azt mondja: rajta hát, hol az az új-világ?

S ime, ahol kiszáll s amerre először bandukál, ott ugyancsak nem lát új-világot, de nem is őt, hanem ócskát. Omnibuszok és lóvasuti kocsik dölöngnek a rossz kövezeten, akárcsak 22 év előtt Zsolnán és Léván; pálinkáshordók gőzölögnek, akárcsak a nyitrai Pár-utcán; tócsák és pocsolyák díszlenek a kivájt utakon, akárcsak a párkányi vásárban egy jó eső után. Ha beljebb megyünk, villamosok zakatolnak a fejünk fölött és körülöttünk s emberek lótnak-futnak s tolongnak bisznitz után. Vannak éktelenül piszkos városrészek, mint például a ghetto, hol 600.000 zsidó gyült egybe New-York közelébe, vagy a négerék lakásai s a raktáraknak vidékei; ilyen városi piszkot nálunk a kontinensen csak Olaszországban látni. Vannak azután igen előkelő, csendes, elegáns városrészek, hol a

gazdagok laknak. A benyomás azonban, melyet az ember Amerikának ez első városától vesz, mégis csak az, hogy nem mérkőzhetik európai városokkal szépség, csiny tekintetében; a monumentális nagyság hiányzik belőle. A harmincemeletes házak a hiányt ki nem pótolják; házaknak tornyosak, tornyoknak kalitkásak; az ember fél, hogy leszakadnak s tintapocséta marad a helyükön, miután úgy is csupa iroda, bureau, agenzia és comptoir van bennük.

A forgalom óriási, a termelés szédületes; pénz számlálhatlanul sok van; magyar munkásaink Omahában az „American Smelting and Refining Company” kohóiban naponként 30—40 ezer dollár értékű aranyat olvasztanak ki sok potom-ezüstön s rezen kívül. Ez a tömérdek arany és a magas védvám magas béreket fizettet a munkásoknak; a pénz eloszlik; úgy folyik és forog az amerikai társadalomban, mint a vér az egészséges testben. Pénzt lehet szerezni mindenütt, mert az óriási tőke óriási ipartelepeket létesít; nem pihen; mindenfelé új befektetéseket eszközöl. Az államok területe is óriási nagy s ember aránylag kevés van; tehát a munkás sok pénzt szerez; sokat költhet; új meg új igényeket támaszt; azokat kielégíti; a kielégítésre ismét hatványozott munka és befektetés igényeltetik s így megy az — nem mondom: a végtelenbe — de legalább is annyira és odáig, ahol a fejlődés távlatait köd borítja s az ember csak sejteni tud, de tudni nem bír!

Mindenesetre Amerika földjén teszi majd a gazdasági fejlődés a szociális új rendnek világába való nagy lépést. Az új világ itt fog kialakulni. Amit most hívnak új-világnak, az inkább a fölfedezések sora s jogcime révén mondja magát új-

nak; újnak nevezhető fejletlensége s kezdetlegessége tekintetéből is, ami az állapotokat illeti; de új, igazán új világ a szó szoros értelmében majd csak akkor lesz, ha a trustök s kartellek s velük szemben a munkás-milliók új gazdasági rendet, a munkában s gyümölcseiben való osztozkodásnak új nemét léptetik majd életbe. S ez itt fog megtörténni.

Kevés embernek van erről öntudata. Először azért, mert még nagyon jól fizetik a munkát s van munka elég; másodszor azért, mert átlag szegény, munkát kereső nép tódul Amerikába, amely nem filozofál, hanem dolgozik és szerez s örül a bérnek, melyről Európában még nem is álmodhatott. De ha a nép elamerikaiasodik s elszaporodik s az egyenlőségnek nemcsak örülni fog, hanem azt következatosan keresztül vinni vágyik, akkor ütött az igazán új-világnak órája.

Ez új-világ hajnala még nem nagyon pitymallik. Sőt vannak, kik a hajnalhasadásnak semminemű jelét nem látják. Ők csak azt látják, hogy az emberek százezrével tódulnak ide és hogy nagyon-nagyon sokan szívesen felejtik az ó-hazát. Akik itt születnek, azok mind nagy ambícióval beszélnek angolul s megvetik a magyart vagy a tótot. A gyerekek mind kis angolok; a szülők pedig szinte szégyenkezve hallgatják gyermekeik angol parolázását s szülő és gyermek alig értik meg egymást. Úgy vagyunk e családokkal, mint a kotlós tyúkkal, mely kacsákat költött ki. A tyúk kotkodácsol, a kis kacsák pedig neki iramodnak a tócsának. A tócsa az óceán, az amerikai élet; a gyermekek a kacsák: a kotkodácsoló tyúk az a szülő s bizonyos értelemben maga Magyarország.

Itt hiába kotkodácsolunk. Ubi bene, ibi patria ... ez ugyan kozmopolitikus elv s nem válik be

mindig; de hogy nagy befolyással van a nemzedékekre, nem tagadhatjuk. Vágyik vissza a szülő, kinek emlékezetében még ott fehérlik a sárosi s abauji kis ház, ott virít a muskátli, ott cseng a falusi torony ismerős harangja; de a gyermek már nem foglya ez emlékezeteknek; az élet szálai őt máshová kötik. S ő ebben az amerikai életben jól érzi magát s az a szerencse éri, hogy angol, mielőbb, hogy amerikai lesz belőle. Leveti a darócgúnyát, a piszkos lajbit, a foltos kabátot s felöltözködik úgy, mint otthon a szolgabíró úr vagy az ispán. Az asszony kalapot vesz s a leányból kisasszony lesz. De még milyen kisasszony?! Nem ám valami szegény, éhenkórász; mert az apa keres 2—3 dollárt, a fiú 3 dollárt, a leány 2—3 dollárt naponként, az anyyi, mint 10—12 forint. Hol fordult meg ennyi pénz s kinek kezén az ó-hazában?! Igaz, hogy a pénz itt sem dől egyformán s a szerencse itt is szeszélyes s forgandó; de a szerzés s a munkabér-viszonyok páratlanul jobbak, mint otthon. Egyelőre tehát a munkás szívesen lesz amerikaivá s nem gondol fölforgatásra!

Amerikának átidomító s honosító ereje csodálatos! A nemzetiségek itt olyanok, mint a tűzbe hulló cseppek, a parázs fölszívja azokat. Tótból, lengyeltől, magyarból angol lesz, mihelyt itt született s a gyerekekkel egybekeveredett. Az öregeknek fáj a szívük s vágyódnak is haza, de a fiatalja más hazát már nem ismer s azt mondja szülőjének: „Mama, mikor mutatja meg már egyszer a maga hazáját?” s azt is angolul kérdezi.

Gondolhatjuk azonban, hogy mily laza az ilyen, ha angolul is beszélő néptömegben az együvé-tartozás érzése s hogy mennyire nem kész az az „amerikai nemzet”. A nyelv nagy egységesítő hata-

lom, de a nemzethez meggyökeresedett közérzés és közlelkesülés is kell s azt az élettől s a jövőnek tör-ténelmétől kell várniok. Ez idő szerint a nyelven s a jó keresettel összefüggő jó módon kívül alig van valamijük. Jól érzik magukat s azért gyökeret-vernek. Húst esznek, amiből otthon keveset és rit-kán láttak; tisztességesen öltözködnek; civilbe bú-jik a gatyás magyar s egy osztályon utazik bármi-féle úrral a vasúton; nem törődik vele senki, de nem is bántja sem a szolgabíró, sem jegyző, sem végrehajtó; ha nincs háza vagy birtoka, adót nem fizet; úgy hogy az a tengernyi nép, mely otthonról kibujdosik s ott verejtékezett még az adóprés alatt is, itt átlag semmi adót sem fizet: hát hogyan lenne kedve mindezek után amerikainak fölcsapni!

De azért mégis csak nagy, terhes feladat Ameri-kát egységes néppel benépesíteni s ezáltal naggyá s hatalmassá tenni. Annál nehezebb, minél keve-sebb erkölcsi s eszményi elem áll bele e munkába s minél inkább hangoztatják az erőteljes életnek s a fegyelmezett népléleknek rovására a szabadsá-got. Sok a szabadságból is megárt s a kötelékek lazításával nemcsak kévék, hanem családok, álla-mok, nemzetek s egyházak is bomlanak. S ettől itt méltán félhetnek. Fegyelem kevés van itt s azzal az erkölcs is veszedelmes lejtőkre kerül, a szabad-ság szertelenséggé válik, melyből minden csunya, éktelen, rendetlen lesz. A házat szerzési vágy az eszményi irányzatot háttérbe szorítja s a közszel-lem az aranyat imádja. A testet-lelket elgyötrő munka az élvezetvágyba kergeti bele vasárnapo-kon a tömegeket. A szertelen szabadság elsodorja a szülők kebelétől a gyermeket s az egyház karjai-ból a hívőt s ha vannak százezrek és milliók, akik jók, vannak másrészt ép annyian, akik rosszak s a

kárhozat útjain járnak. A szabadság a tömegek számára nem szolgált sehol a tekintély-tisztelet iskolájául; Amerikában sem. Kivált, ha a tekintély maga elég megfontolatlanul dobja el magától a neki megfelelő keretezést. Ha a püspök rövid kabátkában jelenik meg a közönség előtt, csoda-e, hogy fölcseperedett fiúk bagóval szájukban beszélnek ő méltóságával?

Ez a föld a legtöbb ember számára még nem haza. Fejős tehén, de nem ideál. A tehén ideál nem lehet. Az emberek itt úgy laknak, mint az utasok a vendéglőkben; idegenek; üzleteket kötnek s pénzt csinálnak. A vendéglő soha sem lehet igazi otthon. Vannak itt már amerikaiak, akiknek e föld hazájuk s házuk otthonuk; de töméntelen tömegeknek ez az Amerika még csak taposó-malom; idegen, bár gazdagodásra alkalmas világ. Nagy hasonlóság van e részben a kivándorlók s a zsidók közt; a zsidónak sem hazája ez vagy az az ország, de bérli földjét s meggazdagodik; a nép sem — testvére; bár bisznitzre igen alkalmas, édes vér. De azért az új-világot taposó tömegek mégis csak egybe fognak olvadni s hazát fognak alkotni majd valamikor, ha ideáljaik a materializmust áttörik s érvényesülnek.

II.

New-York, aug. 3-án.

A beköszöntőt New-Yorkba már megírtam; nem volt himnusz, sem dal, de pamflét sem. A száraz-földi New-York ott a kikötő körül nem is érdemel mást. Sem az „egyet sötét” 20—30 emeletes házak, sem az utca nem inspiráltak himnusra. Így került azután a leírásba a hajdani Léva és Zsolna s a még

mindig modern, nyitrai Pár-utca! Bocsássanak meg a yankeek s javuljanak. Egetsőprő házaik szerénytelenül éktelenek, a többi pedig túlnyomó részben éktelenül szerény. Ezt a jellemzően amerikai házról, a „házfajról“ írom. Mert az „echt“ amerikai ház olyan, mint a yankee maga; ez utóbbi ugyanis simára van fésülve, simára van borotválva s amellet mégis szögletes; olyan a háza is. Préselt, vörös téglákból emelkednek falai; sehol bog, keret, sehol valami párkányzattféle rajta; ablakmélyedéseik is keretezetlenül néznek az utcára; magának az ablaknak sehol szárnya, sem egy, sem kettő; föl-le tologatják eresztékeikben s két-háromféle függöny-nyel is leplezik a szobahomálynak titkait. Nem kell épen lelkesülnünk a modern építészetért, mely az építészből cukrászt csinál, de valamit a cukrászati ornamentikából ugyancsak megkívánnánk itt! Jó volna az amerikai építéseknek a torta-diszítéshez is érteni!

A kőből, téglából való építés különben már magában véve is luxus! Az amerikai házak legnagyobb része ugyanis deszkákból van összeszögezve, úgy falun, mint városban. Az amerikai nem ért rá eddig házat építeni; fabódékban lakik. Neki eddig hazát kellett teremtenie; talán azután ráér házat emelni. A fabódék nem jellemzik a megállapodást. A fabódés lakosság egy fokkal áll a sátoros nomádság fölött. Amerikának készülőfélben levő típusátadeszka és szeg adja; ezek az emberek még útban vannak. Nem mondom én, hogy tényleg nem háziasak s hogy a ház nem otthonuk; azt is tudom, hogy Svájcban, Tirolban s nálunk a hegyekben a faház az ember otthona; de ott a benyomás egészen más; a faépítkezésnek is más az oka; ellenben itt Amerikában a városi s a falusi faház a nagy gazdagság s

a szédületes ipari s kereskedelmi tevékenység körében legjellemzőbben a sátort juttatja eszünkbe. Az ilyen házát hamar lehet összeszegezni, el lehet vinni, szét lehet fűrészelni és megfejelni. Boehm barátunk is, a clevelandi magyar plébános, elköltözött előbbi helyéről s nemcsak pipáit, hanem házát is magával vitte. Pedig — ne vegye sértésnek a különben is kitűnő háziúr — nem ártott volna azt a bódét ott hagyni, ahol volt.

Ha a legtöbb faház bódé, van köztük csinos alkotmány is. Faoszlopos pitvaraikkal, tarkára festett deszkáikkal; csipkés, függönyös ablakaikkal úgy festenek, mint a stiglic-kalitkák; mint kalitkák, melyek zöld pázsitra vannak egymás mellé állítva. A zöld pázsit majdnem oly kelléke az amerikai háznak, mint a deszka s a szeg; vagy legalább annyira elválaszthatlan attól, mint a bagó az amerikaiótól. Bagót, gummit, vagy valamiféle „kandit“, de valamit kell rágnia az amerikainak s a hölgyeknek is jár a szájuk: itt még akkor is, mikor egymagukban ülnek a „kárén“, vagyis a villamoson s állnak a „stor“, vagyis bolt ajtajában. Ez éktelen szokással együtt járnak éktelen köpködések és ékes köpöládák és pököfíndzsák finom porcellánból. Tehát finom dolgok nem finom emberekkel! Ha tűz van, akkor e kalitkaházak leégnek a pázsitig; ha pedig a tüzet kikerülik, addig állnak, míg a szegek ki nem engednek. A városokban is szeretik e virányos, pázsitos utcákat; ahol ez nincs, ott a dísztelen, borotvastilus járja. Mondják, hogy mióta az olaszok nagy számmal bevándorolnak, azóta a házépítés is diszesebb. Csakugyan látni New-Yorkban utcákat, melyek az európai féltékeny kritikust is kielégítik. Hanem hogy ezt a haladást az olaszoknak kelljen tulajdonítanunk, azon a magam részéről igen csodálko-

zom, mert egyszerűbb, dísztelenebb s műizlés tekintetében sanyarúbb építést, mint az olasz házat, nem ismerék; van ugyan erkélye akár minden ablaknak, de az az erkély nem egyéb, mint falba eresztett rostély, gyöngé vaslécecskékkal keretezve. Ebből a műdarabból New-Yorkban is, meg a többi városban is látunk eleget s hozzá még a háznak utcára néző oldalán, tehát a homlokzaton, emeletről-emeletre kapaszkodó vaslétrát a tűzveszély idejére. Ezen ereszkednek le az újvilág lakói tűzvész esetén, lévén belül még a lépcső is fából, az pedig nem tűzáthatlan.

Ami azonban New-Yorkban bámulatra ragad s ha amerikai volnék, himnuszra inspirálna, az a tenger. A tenger s az azt hasító ezer meg ezer hajó; a tenger s a rajta nyüzsgő egész világ. Nem tudom, hogy van-e egyéb nagyszerűbb kikötő. Egymás mellett emelkednek a kereskedelmi társulatoknak s a forgalmi vonalaknak kiszállói és rakodói, ferryboadnak nevezett úszó kaszinók, istállók és kocsisznak közvetítik a közlekedést Jersey és Brooklyn felé; háromemeletes fehér hajók viszik a népet a szomszédos forgalmi pontokhoz; transatlantikus gőzösök bőgnek éjjel-nappal, mint a megrakodott tevék, hogy útnak induljanak; mások egyre folyton érkeznek sok ezer mértföld hosszú parázdát vonva a világtenger tükrén, amely parázdában drága gyöngyöket hömpölyget a világkereskedelem az United States kincstáraiba. E gazdagság megigézi a világot s mint hajdan Róma, úgy most New-York a célpontja egy új népvándorlásnak. New-York világváros a szó legteljesebb értelmében. Partjai aranyból vannak s húszeemeletes házai nagy Wertheim-szekrények; minden emeletről s minden ablakból bűvös fény sugárzik, az arany fénye, mely kísértetbe viszi s magával ragadja a világot. A régi

Róma a „superbia vitae“ kísértetével, Páris a „concupiscentia carnis“ ígéretével, New-York a „superbia oculorum“ hatalmával hódít és bódít. A „Liberty“ szobrának fején az ördög ül; fáklyája az arany bűvös fénye. A „Liberty“ is fáklyát tart, de ez a fáklya nem mutatna utat Amerikába a modern népeknek; a mai népvándorlás útjait az arany fénye világítja be; az mondja: „gyertek erre“ s népek indulnak utána.

Hogy ez a földindulás mily nagy, azt a helyszínén kell látni. Minden európai nemzet sűrög s forog itt; legujabban már Ázsia nyugati része is megmozdult; nemcsak kínaiak s japánok, hanem szírek, arabok, örmények, maroniták is vándorolnak ide. Nemcsak ghetto van itt, hanem kínai városrész is; ujságok megjelennek minden nyelven; van kínai és zsidó ujság is, ez utóbbi a lengyel zsidóság hebehurgyás jargonjában; van kínai és zsidó „operaház“, hol az ember megpukkadhat nemcsak a szereplőkön, hanem a nézőkön. S ezt a Bábelt összetartja a jobb megélhetésnek öröme s a „bisznisz“ remény. Az emberek, ha valamiképen föltalálták itt magukat, azt mondják: jó nekünk itt lenni. Építenek házakat, templomokat, iskolákat; alakítanak egyleteket, társulatokat; emlegetik az ó-hazát is közbe-közbe; vissza-visszatérnek haza; de a családok s a gyermekek elangolosodnak. Az ó-haza nem bír ez emancipált nemzedékkel; mert az ó-haza szegény s népét nehezen fejleszti! Az új hazában pedig pénz is van, meg valami emberfejlesztő bűbáj, mely kiforgatja a magyart, tót, oláh, a szegényt, a vályogvetőt, a kohófűtőt s egy-két évtized alatt angolt csinál belőle. Az Ancsák, meg a Marcsák, a Zuzkák, meg a Zsuzsik, ha főzni, takarítani tudnak, 16—20 dollárt kapnak havonként: az pedig 40—50 forint s „hány

ezer van itt ilyen, hát még milyen keresettek — mondotta nekem az egyik derék, zempléni leány, nagy önérzettel — hisz az amerikai mind magyar szakácsnét akar. Nem ismerne rájuk, ha találkoz-nék velük — folytatta — szép „blúzt“ hordanak s kalap van a fejükön, sétálni eljárnak a Central-parkba s „ice-creamet“ esznek a Cuney-Island-en, de azért meglátszik, hogy kik ... a körmükön.“ No de hát mire való a keztyű? !

Ez a népmozgalom óriási tömegeivel imponál; világot mozgat. Kikötője is azzal imponál, hogy egy világ evez benne. Gépeik, gyáraik is a tömeg, a „massa“ csodái. Termelése „en gros“ megy; városai a földből nőnek s szétterpeszkednek, hogy óranosz-szat vágatnak végig rajtuk a villamos. Még a látványos-ság s a szórakozás is ezt a stílust követi. A Cuney-Island a Városligetnek s a bécsi Praternek sokszo-rosan bővített kiadása. Van ott minden, amit a vilá-gon látni s megtapasztalni lehet, kutya- és majom-színháztól kezdve a delhi-i indiai ünnepi felvonu-lásig ; hinták, vízeséseken való ladikázások, Mont-Pelé folytonosan megújrázott kitörései, a tűzoltóság bemutatkozása valósággal égő házakon, a Szent Márk-téri torony villamos kivilágításban, cirkusz, csepűrágók, tengeralatti utazások, jövőmondók, hipnotizálók, hindu csodatevők s mindenütt ten-gernyi népség, mely bámul, nevet, mulat. Ha aztán baj van, az is nagy arányokban lép föl; az ember itt keveset ér; az élet könnyen pusztul. A vonatok örületesen vágatnak; kisiklanak vagy az örve-nyekbe ugranak; no, de annál több lesz a munka, a megrendelés; csak vasúti bakterre nem költenek; az luxus volna. A csalások is óriásiak; a newyorki csepp-városháznak hőmérői a számlákban 16.000 dollár árban szerepeltek!

Tehát az élet s a tevékenység stilusa itt a masszív nagyság! S ennek a masszív-nagyságnak nem volna New-Yorkban valami szemléltetése, valami monumentális emléke? Sokáig kerestem, hogy mi volna az; végre megleltem. Nem dóm, nem palota, hanem az új William-Bridge, az az új vashíd, mely New-Yorkot Brooklynnal összeköti. Szinte rémületes, nagy mű. Három emeletben száguld rajta a villamos, az elevated-vasút, az embertömeg s a kocsik és fogatok; az óriási vasszerkezet, melyet négy vaskötél tart. Ez az amerikai szellemnek monumentuma. Tömeg, erő, hatalom van benne, tenger felett köt össze városokat; mélység felett boltozódik s oly magasba emel, hogy szédül az ember saját nagyságától s mindezek dacára egy csepp szépség sincs benne. Erő, tömeg, óriási arányok szépség nélkül... Ime az amerikai szellem jellemzése! Élet, pezsgő, nyüzsgő élet, de szépség nélkül; ilyen az amerikai élet!

III.

A Niagara.

Ki gondol arra, mikor mint gyerek az utolsó Mohikánba, a „Bőrharisnyába“ belemélyed s fantáziájával kifesti magának a Houdson-folyót s a tavak országát, hogy majd egyszer arra viszi őt a vágató „Railroad“, melyet a leggyorsabb indián-paripa sem érne utól? Magam sem álmodtam meg, mikor Losoncon 11 éves koromban hírt vettem a Dhavalagiri, a Ganges s a Niagara létéről, hogy egykor majd a Niagarában veszek zuhanyt, melyet nem a fürdőszoba padlójáról, hanem förtelmes magasságból zudít az emberre az anya-természet. S ime ez is valóra vált.

Reggel, Buffalo vidékén, már dörgöltem ki sze-

memből az álmod s füleltem, hallok-e valamit az eső-vizek apokaliptikus zúgásából; de a sístergő, zakatoló, suhogó vonat lármájában semmi apokaliptikus zenére sem akadtam. Csak a természetnek van szava és zenéje; a gyárak s gépek csak lármához értenek. De látni már lehetett valamit. Láttam közel a vasúthoz a vágatató, széles folyót; hullámozott, lejtett, szökelt; lejtett, mintha néma zenészek indulóját hallaná és járná; szökelt, mintha örült volna. Először úgy tetszett, mintha mindez a sok hullám szökelő paripa s taréja nyalka huszár volna, szép hadsereg, mely kivonul, hogy vesztébe rohanjon. De a pusztulás gondolata nem illett a ritmusnak világába, melyet a folyam képe tárt a némán bámuló lélek elé. Ennyi szépség csak a valóságnak tavaszában s nem „halottak napján“ szokott kifesleni. Ez a folyam nem siethet sírjába; a Niagara nem az ő sírja, hanem menyegzős háza. Nézzétek e szökelő, majd ismét elnyuló hullámokat szépségükben; mily ritmikus vonalakban emelkednek s szállnak le; hogy nyulnak el, mennyi eleganciával, mily kifogástalan technikával. Alakulásukban, vonalaik tömkelegében sehol egy rajzhiba; területük tükör, alakjuk formai tökély. S csodáljátok meg ezt a lejtést; mily tánciskola ez még Miss Duncannak is! Így kell lépkedni, szökelni és lejteti; itt a lejtés valóban zene és érzés. Miss Duncan ki akarja tipegni s táncolni az Iliást s a Divina-Comodiát. Sokan nevetik; de Miss Duncan alighanem más szemmel nézte a lejtő hullámot, mint nevetői. A hullám az Isten gondolatát lejteti, finom érzékenységgel a formai tökély iránt. Lejtése a legszebb tánc és zene egyben.

Talán azt lehetne erre mondani, hogy ez a zene mint a duda, egyhangú s tánca is olyan, mely vál-

tozatot nem ismer. Igen, sok helyütt zenéje egyhangú s tánca szerény; de ez csak ott van, hol energiája alszik s öröme hideg. De ahol energiája éber s öröme tombol, ott a zene is élénk s tánca élet. Ereszd le a hegyről a vizeket, ülj ki a Tarpatak partjára s szemed elkábul a vonalak e mozgó őserdejétől s lelked önmagát felejtí a rajzok e rajzó világától. A pocsolyában, no meg a Nyitrában s lpolyban nincsenek rajzok, nincs szépség és tánc, mert a pocsolyában a víz alszik, sőt rothad, de a Tarpatak csupa rajz, szépség, öröm és tánc. Hát még a Niagara! Azért mondom: ez a lejtő folyam a természetnek örömében szökel, az élvezet ragadja; érzi a mélységet s lelkendez. Fut, szalad, vágat a lejtős trambulínon, hogy páratlan fejest ugorjék s megmutassa, mit tud teremteni, ha erejét kiadja. El is jön a világ, nézni a bravurt s a bravur páratlanul sikerül. A sziklaágy, melyben a folyam lejt, egyszerre megszakad és soha meg nem mért mélység tárja ki keblét; a folyam egy pillanatra lenéz s a mélység szemléletétől elakad szíve, hullámai elsimulnak. Mintha csak megkövülnének s lágy tengerzöldszínű alabastrommá válnának; alabastrommá, melynek amily kompakt s meg nem szakított a hulláma, oly átlátszó s szinte levegőszerű a színezete. Fátyollá válik az egész folyó, mely a sziklát borítja, fátyollá smaragdból s opálból, hogy a következő percben tündöklő porrá, lengő, szálló gyönggyé zúzódjék, nem az ütéstől, hanem a lendülettől, a repülésnek szélsébségétől. Minden csepp tollúvá lesz, puha, tündöklő tollúvá s az egész nagy Niagara folyam gyorsan repülő szárnyná, mellyel fészkébe, a mélység pihenőjébe, vágyik s repül a természet. S amikor leér — s folyton ér le — akkor fölsikít, vagy kiált, vagy zajong; szó erre

nincs az emberek nyelvében; az már specialitása a „sok vizek“ nyelvének; de tény, hogy örömében s szenvedélyében zúg és harsog és morog! Lent az opál-fátyol összegyűródik s redőiben nymphák, vízi szellemek szökelnek s forognak szüntelen. Fölbuknak, lebuknak, átkarolják egymást s keringőt járnak. Ott kiválik az egyik, mintha királynő volna; hullámfürtös fejét magasra emeli; kiterjeszti karjait; dereka is látszik, melyről tündöklő habruhája hullámos uszályban folyik le. Angyala a zuhatagnak! De csak pillanatig láthatja emberi szem; mihelyt megláttuk, lebukott és eltűnt. S tudjátok, hol lakik? Ott, ahol őre áll, az őserő. Ott, ahol a patkóalakú esésnek közepén a vizek táncát s örömet örök fátyol borítja, melyet a fölszálló köd képez; ott lakik; felhőből van háza; bele látni nem lehet; homlokzatára azt írta ki a természet: tolakodó turistáknak, ezeknek a „mindenütt idegeneknek“ tilos a bemenet. De hát csupa idegen mozog itt? Nem. Vannak lelkek, kik itt a Niagara esései körül mintha otthon volnának, mert azt, amit sokszor olvastak s annyiszor elképzelték, megjelenítve látják: „a sok vizek zúgásának“ hallgatói, kiknek a „vox aquarum multarum“ nem idegen nyelv, kiknek fülében ez a hang zenévé válik, a „vox cithararum multarum“ zenéjévé s azoknak énekévé, kikről az Apokalypsis írja: „vox citharizantium in citharis suis.“ Mennyi cithara függ e sziklán; mennyi húr, ezüstös húr van kifeszítve rájuk s mindegyik szól erőről s gyönyörről. A Niagara az Apokalypsisnek egyik illusztrációja s aki így nézi, annak lelkében visszhangzik az Istenszeretetnek zsoltára. A Niagara a kilencvenkettedik zsoltárnak, melyet a breviárium Laudeseiben mindennap imádkozunk, fölséges fólíája: „Dominus regnavit, decorem indu-

tus est, indutus est Dominus fortitudinem et prae-cinxit se. Etenim firmavit orbem terrae... Elevaverunt flumina Domine, elevaverunt flumina vocem suam... fluctus suos a vocibus aquarum multarum". Nézd ez ezüst brokátövet, mellyel körülövezte magát; nézd e gyöngyökből szőtt palástot, e finom tündöklő hermelint; nézd e királyi, gyűrűdző, fehér selyem uszályt! Látom, látom... S hallod-e a folyamok dörgő szavát s a mélység visszhangját? Hallom, hallom... S mit kutatsz és keressz még? Mutasd meg a Fölségesnek arcát! Arcát nem láthatod, az írás is mondja; de a koszorúját igen! Nézd a szivárványt, mely a mélység fölött domborodik; ez a Fölségesnek koszorúja; alatta van arca; hunyd be a szemedet s ha jól megnézted e szét nem foszlado brokátot, a tengernyi gyöngyöt, e soha nem sárguló hermelint s ha a szivárványban a drágaköveknek csillogó örömet s a virágoknak menyasszonyi díszét láttad s a folyamok szavában a citharák pengését hallottad: akkor meglátod a Fölségesnek arcát... de csak magadban.

Elég; hallgass, citharám! Fizessünk 50 centet s készülődjünk magunk is a mélységbe.

Magamra öltöttem a vitorlavászon ruhát, felhuztam a nemezpapucsot, fejemre vontam a kajla-karimájú kalapot — fotográfia erről nincs — mentem szent János jelenését nemcsak látni, de megtapasztalni; lementem a zuhatag alá s vizes lettem bőrig s nyeltem vizet, amennyit muszáj volt. A víz csak úgy zuhog az emberre s nem tud hová lenni; ha bír, hát kapaszkodik a lépcsőn fölfelé, hogy kikerüljön a vizek ez ostorai alól: ha pedig elállják az utat mások, hát forgathatja a fejét, mint a nyaktekeres s kapkodhat levegő után s nyelhet nagyokat. Igen csodálkoztam, hogy nem kellett kihalásznunk vala-

melyikünket; de azt láttam, hogy mikor kikapaszkodtunk a sziklára, akárcsak a borjúfókák, a legtöbb csóválta a fejét a merészségen s javasolta volna, hogy tegyenek ki az öltözőben óvást, mely szerint először vigyázzon mindenki a pénzére s ne hagyja a kabinban, hanem adja út a felügyelőnek s másodszor: ugyancsak vigyázzon, ha lemegy a „gorge“-ba, a „cave“-be, az örvénybe, hogy ott ne hagyja a fogát. Örültem, hogy pénzemet is, meg a fogamat is magammal vihettem tovább.

A „tovább“ itt a „kárt“, vagyis a villamost jelenti. Felültünk a villamosra, hogy megkerüljük a Niagarának további folyását a legközelebbi városig s a másik parton ismét visszakerülünk. Az út fölséges s az örvény szélén siet a villamos. Aki itt kiesik, az veszve van. Mi nem estünk ki, de egy indián kiesett, mert részeg volt. Szerencséjére azonban még sem lett vége, mert nem esett ki az örvénybe, hanem csak a pázsitra, ahová azután lemászott melléje valamivel kevésbé részeg, ki nem esett társa is s mindkettő rögvest elaludt a canadai virágillatban. Ez a két indián hatalmas, csontos alak volt, kidudorodó pofacsontokkal, rezes ábrázattal; kihaltó népnek szomorú maradványai s egy fejlődő népnek érdekes előképei. A fejlődő nép a yankee, akikre ugyancsak erősen emlékeztetett két indiánunk is. A yankee határozottan indián típus. Indiánná alakítja őt Amerika, a klíma, a föld, a villamosság vagy mi; szóval az a típusokat alakító ismeretlen hatalom. Jó soká van itt, hogy megérezze a klímát. Yankee angolt jelent, mert e szó az „english“-nek indián eltorzítása; ők ugyanis az „english“-t „jenkiz“-nek mondták ki; abból lett a mai yankee. Indián típusnak mondja már az angol ének is, mikor a yankeet jellemzi:

„slim an tall
never over fett
nimble as rat,“

vagyis, hogy vékony és magas, soha nagyon kövér s gyors, mint a patkány. E hasonlóság szembetűnő s még az is, aki maga föl nem találja, meglepetve veszi észre, ha figyelmeztetjük rá. Eszerint a veresbőrű indián letűnt s a tejesbőrű indián lépett nyomába, a kalapot felváltotta a gondosan fésült s lesimított haj; a „bőrharisnya“ hírét túlszárnyalta a sain-louisi cipő és topánka, melynek gyárosa azt hirdeti éktelen nagy plakátokon, hogy kétmillió párt röpit ki évenként. Mindezek ellenére azt gondolom, hogy a bőrharisnya tovább tartott, mint bármely világkiállítási topánka. Dacol-e majd az idő fogával a tejesbőrű indián tovább, mint a veresbőrű? Ime egy titok, melyre nincs felelet semmi fonográfban.

IV.

Cleveland, aug. 10.

Megjöttünk Amerikának legjelentősebb magyar telepére. Sok itt a magyar s lehetőleg szervezve is vannak; van különféle egyesületük, társulatuk, vannak lapjaik s nevezetesen van itt magyar-katholikus, tót-katholikus, görög-ruthén-katholikus s magyar református hitközség. Itt lakik Father-Boehm, Boehm-anya, (minden papot Amerikában Father-nek hívnak a közbeszédben is), itt dolgozik s verejtekezik s műveli Szent Erzsébetnek, a magyar templom patrónájának, virágos kertjét. Hogy pedig ahol kert van, ott dongók és darazsak is zúgnak s ezek az állatkák Amerikában is nem vackorra szállnak, hanem valami jobb szívni-valóra, az — iskolai

nyelven szólva — magától értetődik. Darazsakról pedig most azért emlékezem, mert a közönséges darazsakon kívül, melyek a magyarságot mindenütt kísérik s mézét elszedik, Cleveland arról nevezetes, hogy az ottani „Dongó“ tintába is mártogatja pöndörét! Láttatok már dongót kalamárisban?!

Úgy vettem észre, hogy magyarnak lenni Amerikában nem nagy dicsőség; a „hungarian“, a „pol-lac“ s az „italien“ valami oly különös mellékízű nevek, melyektől az amerikai félrehuzza száját. Nem mondom, hogy egyformák, de egyikük sem emlékeztet szalon-cukorkákra. A „hungarian“ legalább is nagyon szerény műveltségű fokot jelenít. De él Amerikában s nevezetesen Clevelandban a magyar hírnév oly megalapítójának s hordozójának emléke, ki az amerikai legfőbb ideált, a szabadságot s az érte való harcot, örökre összekapcsolta a magyarság eszméjével s ez Kossuth Lajos.

Clevelandban áll szobra. A későbbi magyar kivándorlás nem alkotott alkalmas keretet Kossuth emlékének az amerikai közvéleményben. De nem igen tehetett róla. Hiszen a magyarság s amit annak hívtak, az a kivándorolt, szegény munkás-nép és a desperádók, Magyarországot nem emelhették; az ügyefogyott, szegény nép a maga alacsonyabb műveltségével, társadalmi s gazdasági igénytelenségével nem igen imponálhatott Amerikának; a háziasabb, műveltebb élethez sehogy sem volt szoktatva; a kocsma még túlságosan nagy szerepet játszott életében; háza még csak lebujs volt s igényei még nem emelkedtek egy elkülönözt fekvőhelynek megkívánásig; meghuzta magát a város legromdább helyein s ott hentergett sorban egymás mellett: ez volt a „hungarian“.

Azóta nagy a haladás s a clevelandi magyarság becsületére válik mindnyájunknak. Nemcsak, hogy Kossuth Lajos szobrát állította fel a város parkjában, hanem egyházközséget alkotott, mely a magyarságnak első hitközsége Amerikában, templommal, fényes, kőből épült iskolával, parókiával s ezt mind a magyar munkás népnek dollárjaiból. Perczel Lajos, clevelandi közjegyző buzgólkodásának köszönhető Kossuth Lajos szobra, Boehm Károly plébánosnak érdeme a magyar hitközségnek szervezete. „Buzgólkodás, érdem“, két szó; hamar kimondja az ember, de hogy ez a két szó mennyi áldozatot, gondot, keserűséget takar, annak csak az a megmondhatója, ki e két szó pszichológiájától megöszül és hegyibe megkopaszodik. Perczel és Boehm uraknak mindezek után, gondolom, fölösleges a tükörbe nézniök.

Idegen földön tanulja meg az ember hazáját szeretni, vagyis, hogy a hazaszeretet lángját föl-
éleszteni. Mily jól esik itt a nagy idegenben magyar otthonba lépni, magyar templomban magyar éneket zengeni és hallgatni, magyar iskolában a gyermekeket magyarul üdvözölni. Első utunk New-Yorkban is a magyar-tót plébániába, Dénes Ferenc páratlan vendégszeretelű s lelkes egyházi és hazafias érzelmű, kassaegyházmegyei papnak szent Erzsébetről nevezett templomába irányult; itt térdeltünk le az oltár előtt; itt emeltük föl szemünket a legnagyobb magyar nőnek szobrára s most ismét Clevelandban ugyancsak Szent Erzsébetet köszönthettük. Örömmel néztünk végig az egybegyűlt népen; dobogott a szívünk, midőn zászlaik alatt kivonultak az egyletek s cicerói műdarabnak néztük azt a kis fölköszöntőt, melyet egy iskola leánya csicsergett felénk az iskola-ünnepélyen.

S így volt ez mindenütt, ahol megjelentünk s így van az bizonyára másutt is, ahová az idő rövidsége miatt a szívélyes meghívás dacára el nem mehettünk.

A katolikus papok a legnagyobb szolgálatot teszik itt az egyháznak s a hazának azáltal, hogy nemzeti testületekben szervezik a széjjelhúzó, földönfutó tömegeket. A népet kihatóan s üdvösen s erősen szervezni máskép, mint egyházközségekben, nem lehet. Ahol a nép együtt lakik, ott sokan lehetnek egy rakáson; lehet betegségyezésük és önképzőkörük, de abroncs a sok donga köré, erős kapocs a lelkek közé, csak akkor ékelődik, ha az a nép községet képez, melynek tűzhelye az oltár s központja az Isten szive. Ezt bőségesen tapasztalhatják mindazok, kik más alapon akarják organizálni a magyart s ezt azután meg kell keserülnünk sok tekintetben minekünk, hazánknek s egyházunknak, hogy egyházközségi szervezésre már jóval ezelőtt nem gondoltunk s a magyar katolikus népet ott künt, Amerikában, bitang jószágának néztük. A magyar állam már belátja, hogy az a nép még sok tekintetben a hazáé s hogy nagy nemzeti érdek rejlik abban, hogy e népet, ameddig s amennyiben lehet, a magyarságnak megtartsuk s ugyanezt érti föl most már az apostoli egyház. Látja már, hogy a Kárpátokon túl, Romániában s Amerikában is vannak hivei. Érzi már szívét megmozdulni s apostolinak nevezett buzgalmát föltámadni, mikor ezer és százezer magyar kivándorlóira gondol, akikről még nem gondoskodott. Ha jól tudom, Amerikában 13 helyen van magyar lelkipásztor, de ez még mind szégyenletesen kevés, mert pl. Chicagóban, e szörny-városban, egy magyar pap sincs!

A magyar-tótok sokkal jobban vannak szervezve. 60.000 magyar-tót van összehozva csak az egyik katolikus együletben! Ez azért van, mert tótok kezdték a kivándorlást s nyomukban tót papok is jöttek ki mindjárt, kik közül már igen sokan vannak itt, de másodszor azért is, mert a tótok egyházközségi, katolikus alapon szervezkedtek; a magyaroknál pedig más tendenciák jelentkeztek. De e tendenciák tehetetlenek voltak s csak szétforgácsolták a magyarságot s „gyütt-ment“ elemek toladódásának dobták oda prédául. Mert — kérdem — mit használ a magyarságnak az a new-yorki 70 magyar egyület, mikor ezek közül csak 69-nek zsidó az elnöke és a titkára? S ugyan mennyire vonzhatja a magyarságot az oly egyület, melynek elnöke egy szegény magyar embernek, ki segélyért folyamodott hozzá, azt adta válaszul: „Hogyan segítem én magát, mikor maga keresztény?“ Ilyen „magyar“ egyület aligha segíthet rajtunk! Pedig ezt egy new-yorki „magyar“ együletnek titkára mondotta.

Sem magyar, sem tót, sem német, sem francia nem áll meg a lábán, ha a legfőbb eszményektől eltekint s futóhomokon épít oltárt a „hazának“. Ezt legjobban Amerikában lehet tanulmányozni. Ismétlem, itt csak erős hitközségi szervezetekkel segíthetünk a magyarság ügyén. E szervezeteknek vannak iskoláik; ez iskolákban természetesen angolul is tanulnak, sőt nem csodálkozom azon sem, hogy angolul is tanítanak, de amellett művelik a magyar nyelvet, úgy, hogy minden gyermek megtanul jól magyarul. Hogy ne tudjon angolul, azt gondolom, senki sem kívánja; az nem volna a magyarságnak javára; kell angolul tudniok és tehát tanulniok is a gyermekeknek, hiszen angol gyá-

rakban fognak dolgozni s angolul beszél itt mindenki, a német, a svéd, a francia is. Angolul kell tudnia, mert különben elönmunkás sem lehet belőle s így anyagi kára is volna. Nem hiszem tehát, hogy valaki kifogásolná a gyermekeknek az angol nyelvben való oktatását s azt kívánná, hogy a magyar iskolában a gyermek ne tanuljon meg angolul.

De miből tartják fönn az iskolákat? Templomot, papot, orgonistát, iskolát, tanítót, paplakot, mind ezt a nép tartja fön dolláraival. Arra kollektálnak; más forrás nincs. A szegények pénzéből épül itt minden, csakis a szegényekéből, ha nem angol templomokról és iskolákról van szó. A németek ugyan már szintén igen jól birják magukat, de a többi nemzetség kézből-szájba él. E nagy nehézségek közt a katolikus egyháznak, mely az amerikai közélet tengerén mint óriási hadihajó evez számtalan szektárius halász-bárka közt, nagy előnyére vannak az apácarendek és kongregációk. Bátran lehet azt mondani, hogy a katolikus iskolaügyet, a népiskolákat egész Amerikában a kedvestestvérek látják el, ők lelki anyái a gyermeknek. Még pedig az itteni szokás szerint ők tanítják a fiúkat is s nincs velük különös nehézségük. Nálunk — nem tudom — ezt lehetetlenségnek nézik; itt meg általános divat. A public-school-ban, az állami iskolákban is, átlag tanítónők szerepelnek. Az állami iskolában hittantanítás nincs, azért ki van közösítve minden katolikus szülő s föl nem oldozható a gyónásban, amely a public-schoolba küldi gyermekeit, ha ugyanott katolikus iskola is van; ahol pedig katolikus iskola nincs, ott a gyermekeket a papok külön oktatják hétközben is, vagy pedig az „airis“-oknál (így neveztetik az irek) divatos sunday-school-ban (vasár-

napi iskola). E vasárnapi iskolákat többnyire airis missek vezetik s ez nemcsak a katolikusoknál, hanem a szektáknál is divik.

Mindez nemcsak pénzt és ismét pénzt igényel, hanem mindenekfölött szükséges hozzá ember, férfiú, pap, apostol a javából. Apostol, aki az innából meríti erejét és szereti a népet, szereti türelemben és kitartóan. Türelem kell hozzá és áldozat. A szentírás szavát: „in patientia possidebitis animas vestras“ Amerika különösen megtoldhatja azzal „et alienas“. Desparádók ide ne jöjjenek. Veszedő fráterek, pénzkereső fukar emberek maradjanak otthon. Ne legyen Amerika szemétlerakódó hely, hogy akik otthon legazdálkodtak, azok ide meneküljenek. Az „ó-világban“ néha ily ócska gondolatok gördülnek az agyakban, hogy Amerikának jók ezek is; nagy tévedés; Amerikának buzgó papok kellenek. S azután még valamit kell hangsúlyoznom: nagy előnyére szolgál a magyar nemzeti ügynek, ha a kijövő papok magyarul és tótul is beszélnek s szélsőségi hazafiaskodásban nem utaznak. Az ilyenek igen sok-sok embert nyernek meg a hazának s megakadályozzák azt, hogy a tótok nem szervezkednek külön magyarelles községekké.

A paphoz nem illik a véres-száj s szent Pál zsidó-létére nem kívánt görög-római-szkitha-verébijesztő lenni!

V.

Chicago, aug. 17.

Úgy tudom, hogy Chicago valami indián szó, tehát vadságra emlékeztet. Amilyen a szó, olyan a város; a vadak városa; a megvadult termelésnek s a megbokrosodott üzleti szellemnek porondja. Haj-

dan indiánok vadásztak itt bölényre, most amerikai fehérek vadásznak ugyancsak itt biszniszre. A különbség csak az, hogy az bölény volt, ez meg bisznisz; de a vadászat, a szenvedély, az a régi. A bejárat a városba hasonlít az óriások tanyájának bejáratához, óriásokéhoz, kik harcban állnak, hogy egymást agyonüssék; kik egész nap gimnasztikálnak, hogy erősebb, vaskosabb izmokkal fojtogathassák egymást; éjjel pedig új buzogányok és bunkók előteremtésén dolgoznak. Chicago egy piszkos utcájú, szurtos levegőjű, óriási kéményekből füstöt pöfékelő világváros, hol acélt gyártanak s marhát ölnek, orosz és porosz hadseregeknek élelmezésére s az Oriensnek konzervekkel való ellátására. Chicago a mészárosok városa, egészen mészáros jelleggel. A mészárosok lehetnek derék, kitűnő emberek; kezük tiszteletreméltó munkáskéz, de egy világváros jellegét nem biznám ujjaikra: akkor inkább borbélyokra; azoknak finomabb s könnyebb kezük van.

A modern termelésnek ez örületes kiadása a Michigan-tó partjára telepedett le; az leheli kőszénporos utcába az életet adó levegőt. Hála Istennek, el is terpeszkedett, úgy hogy egy-két postamértföld kiterjedésű. A villamos vonat itt is zörög végig az utcákon, fönt az éktelen, csúf vasszerkezeteken, lent a rossz, pocsétás kövezeten s mikor már nem tud merre menni, lebukik a föld alá s hajókat nor-dozó csatorna alá is fúrja alagútját.

Ez a vad, sztrájkjairól világhírű város nyújtja típusát az amerikai életnek. Mindössze egy-két évtizedet számlál s lakosainak száma máris kétmillió körül van; fölcseperedett és kevély, öntelt s erőtlő duzzadó; iskolába nem járt, pusztán nevelkedett; finomsághoz nem ért, de pénze van; nem mosakodik, de szappant termel, hogy más mosakodhassék.

Igaz, hogy most már művelődésre is ráadta a fejét: a petroleumkirály rászánt a chicagói tudományra s művészetre potom 20,000.000 dollárt s egy „presbyterian university“-t teremtett, ahol az ember amerikai mintára mindent tanulhat, ügyvédséget, medikát, mérnökséget, patikusságot, földművelést, lovaglást, tengerészetet, publicistaságot s mindenekelőtt írást-olvasást. Ilyenek itt az „university“-k. Senki se gondoljon európai egyetemre, mikor amerikai „university“-kről van szó; már csak azért sem, mert mindegyik más-más alapon, más-más szervezetű s a legkülönbözőbb kollégiumokból, hol 4, hol 6, hol 7 osztályú iskolákból verődnek össze diákjaik. E részben az amerikaiaknak még nagyon sok dolguk lesz s mindenekelőtt szükséges, hogy ők maguk érjenek meg a közoktatásnak rendszerezésére. Van azután Chicagóban csinos szépművészeti múzeum is; sőt ép most adtak össze gazdag lakói 700.000 dollárt a klasszikus zenét kultiváló „Music-Hall“ fennállásának biztosítására.

De ha az élet eszményi tartalmának szempontjából Chicago még nagyon fiatal óriás, a gazdasági termelés tekintetében ugyancsak meglettóriás. Ez az óriás tükrözteti a reális, amerikai életet, melyek rohamosság, küzdelem, termelési bravur, egyoldalú, üzleti, örületes munka jellemez, de a szépség nem bánt. Józan, tevékeny, dolgoz, de tulajdonképeni tartalma a dollár. Tevékenysége élénk szellemre vall, de nem szellemi irányú. Tevékenysége a „make money“, a pénzcsinálás. Az ember itt a „homo sapiens americanus“ válfaját ölti magára; zseniális üzletember; szerény és józan; nem uraskodik s megszakad a munkában. Világnézete józan; a tudomány nem tette szkeptikussá; a világ problémáit nem kutatja; neki túlságosan sok dolga van itt lent

a földön; azért megfogadja az Ecclesiasticus szavát: *altiora te ne quaesieris*. Annál többet töri a fejét a biszniszen s dollárral álmodik.

Ily élet mellett másra nem érnek rá az emberek s nincs is kedvük hozzá. Tudomány nem igen kelendő portéka s a termelés e bransban pang. A szegény munkásemberek befogják gyermekeiket a gyárba, az üzletemberek pedig az üzletbe. E reális hajlandósággal együtt jár az élet bizonyos egyszerűsége, melyet már az a fabódé, illetőleg faház is s a társadalmi rétegek dacára valamikép egy vonalra emelt, általános életmód jellemez. A városokban kevés a kávéház, tehát szerény az időlopás is. A latteiner nem ideál; úrnak lenni semmi; de keresni pénzt, az valami.

Az élet súlypontja tehát a keresetben, a munkában, az üzletben fekszik; az amerikai ezért él s tudja, hogy Amerikába is csak azért jönnek az emberek, hogy pénzt szerezzenek. Ő nem bánja, hogy jönnek; hiszen az ő haszna. Nagy vállalatokhoz, nagy ipartelepekhez, bányák műveléséhez sok-sok ember kell; a nagy nyereségeket a nagy vállalatok szolgáltatják: tehát jöjjetek, jertek, kedves „atyámfiai a dollárban“; valamit majd kaptok ti is, a javát azonban én viszem el, én, a „smelting and refining“, én, az „iron and steel company“. Ez ellen már csak nem lehet kifogástok. Az örületes termelésben piacra dobott portéka pedig bejárja a világot; magyarok, lengyelek, németek, ruthének, tótok, franciák, szírek, svédek dolgoznak rajta Amerikában s Amerikából a magyar, tót, svéd, lengyel munka elvándorol Magyar-, Svéd-, Lengyelországba. Hát nem volna jobb, ha a magyar, tót, svéd, lengyel ott-hon dolgoznék s a portékát nem kellene küldöz-

getni tengerentúlról haza, megint annyi más, szállító és express „company“ zsebeinek töltögetésére?

A nagy energiát igénylő s erős akaratot nevelő munka adja meg az amerikai életnek a komoly jeleget. Az amerikaiak lelkülete józan és komoly; a föllépése is az. Lehet azt eredezten az angol és ír vérből is s a rövid, küzdelmes történelemnek szelleméből, de megértéséhez elegendő a komoly munkára fektetett élet is. Amerikában dolgozni kell; ha valaki nem „airis“, vagyis nem a politizáló, ír-klikeknek kliense, melyek révén hivatalhoz s jövedelemhez juthatna, akkor csak a munka adhat neki kenyeret; az átlag nyolc órai, de komoly, szorgalmas munka. A munka elegendő az élet komoly fölfogására; a munkás, dolgozó nép világnézete nem csélcsep s nem frázis. Hozzájárul, hogy mint említém, az amerikaiak hitét s vallásosságát nem szedi szét a kétség. Az emberek nem érnek rá sem filozofálni, sem teoriákkal az eszményeket pótolni. A legtöbb nem tanult német filozófiát s így meg is tartotta józanságát. Igaz, hogy az örületes dollárhajhászásban sokan, nevezetesen a felekezetek hívei, minden hiten s valláson túladnak, de a katolikusoknak túlnyomó része s a pozitív lutheránusok világnézete a munka komolyságának súlya alatt szilárdul. Van tehát Amerikában sok-sok millió a számottevő társadalomban, kik az élet komolyságát a hitnek eszményi irányzatával párosítják.

Ez a komolyság oly eljárásokra ragadja őket, melyeket mi túlzásoknak s excentritásoknak mondunk. Végigmegyünk például Chicago egyik leglátványosabb utcáján, egyszerre a lárma még siketítőbbé, a zörgés-csörgés még zajosabbá válik; dobolnak, sípolnak, trombitálnak; valami zászlófelét lobogtatnak vagy reklámokkal beragasztott szekeret vontat-

nak, csakhogy a járó-kelőknek figyelmét felhívják. El is érik a célt, mert nagy tömeg verődik össze az utca szegletén, ahol a tábor megáll. A tömeg csoportosul s helyet ad az „üdv serege“ tisztjének, aki előlép s nagy lelkesedéssel beszél az evangéliumról, az Isten országáról, a megtérés szükségességéről. Appellál saját multjára vagy bal, vagy jobb szomszédjának s szomszédasszonyának életére, kik szintén rossz utakon jártak s azután megtértek. „Tehát rajta, térjetek meg ti is, kik rossz életet éltek s templomba nem jártatok; azért járunk az utcán és prédikáljuk itt az evangéliumot, hogy az utcáról fölszedjük azokat, kiket a bűn a társadalom következtére dobott ki.“ Így dolgozik Booth generális s az ő tisztikara, a „salvation-army“.

Ily komolyság nálunk nincsen, sem munkában, sem világnézetben; ehelyett van henyeség lent, úrhatnámság fönt s jellemtelen vagy legalább is szégyenlős meghunyászkodás a legszentebb s legfölségesebb érdekek ügyében lent is, fönt is.

Ez pedig még desperáltabb erkölcsi vadság, mint a chicagói erőteljes munkának biszniszes szelleme. A munkaszeretet tanulmányozására s a magyar nehézkesség megreformálására kellene minél több magyarnak Amerikába mennie oly föltétel alatt, hogy nem ragadnak ott, hanem haza jönnek s magukkal hozzák a komoly életnek szeretetét. De a komoly élet megóvására és biztosítására kellene otthon ipart is teremtenünk, hogy az emberek szét ne szaladjanak a világban, hanem megtalálják otthon azt, amit most Amerikában keresnek: nyolc órai munkát átlag, no meg jó fizetést.

VI.

Omaha, 1904. aug. 20.

Chicagón túl van a nyugat, a gyér lakosságú, prairie-kban gazdag nyugat; ahol még annyi a hely, a föld, az erdő, a rét, ahol a nagy hegyek emelkednek és az arany terem. Amerika szegény volna, nem volna oly nagy ipara, a skyskreberék nem volnának húszemeletes Wertheim-szekrények, ha ez a nyugat nem volna, ha nem volna California s most legujabban Alaska. Az arany innen jön.

Én nem aranyat kerestem, de egy drága gyöngynek fénye mégis megigézett, fény, melynek kimondhatatlan bűbája akkor is reszketett lelkemen, mikor szemeimet behunytam. Aranyat sokat láttam. Voltam az omahai „smelting and refining” telepen, hol asztalnyi magasságban és szélességben voltak egymásra rakva az ezüstitőmbök s oly „arany-téglákat” emelgettem, melyek közül egynek-egynek 15.000 dollár volt értéke; azt mondták: odaadják, ha egy kézben el bírom vinni; nem bírtam; ott hagytam s nem is bántam. Kapunk mi abból a pénzből eleget, csak a gyöngyöt el ne veszítsük. Az amerikai bankok is azt hirdetik, hogy a legjobb tőkebefektetés pensylvániai vasút s a katolikus egyház; ott a pénz el nem vész, jól kamatozik. Az egyház a gyöngy, szelleme a bűbajos fény; aranyunk is lesz, amennyi kell, míg a gyöngy fényét őrizzük és óvjuk.

Valóban az anyaszentegyház Amerikában impo-nált nekem legjobban. Főlemelkedett szemeim előtt alakja, mint a magas Tátra s minél tovább néztem s nézem, annál nagyobbra nyúlik, annál impozán-

sabbra emelkedik föl-föl a felhőig s azokon túl az égbe. Pedig hát mit láttam? Egyházközségeket, előkelő, gazdag angolok és irek kebelében, de a legtöbbit átlag egyszerű, munkás népnek rétegeiben. Templomokat, egyházakat, iskolákat alapítványok nélkül, csak a népnek kollektájából fönntartva; püspököket káptalan nélkül, sokszor a plébánossal s káplánokkal egy földél alatt, egy asztalnál. Láttam az egyházat, melyet nem támogat állam, melybe belépni, melyből kilépni, mellyel nem törődni szabad bárkinek. Láttam egyházat, melynek hittanát nem tanítják a nyilvános iskolákban s melynek, ha hivatást akar, össze kell toboroznia gyermekeit s összetartania nyáját, hogy szét ne szaladjon milliókat számláló városoknak s templomok s iskolák nélkül terjengő bemérhetlen vidékeknek pusztaságán. Oly gyengének s tehetetlennek láttam azt az egyházat, oly gyarlónak s igénytelennek kezdetben, hogy szinte mondogattam magamban: *quomodo sedet sola civitas . . . quis medebitur illi?* De mikor végigváltattam Amerikán s a nagy városok tömkelegében s a falvak s gyári telepek körében föl-föltűnt a keresztes torony s megint s ismét csak a keresztt; megint keresztes templom, megint keresztes iskola; mikor a kémények füstfelhői mögül szemeimbe ragyogott megaranyozva az a jel, amelyet bámulatos fejlődéssel csak a katolikus kereszténység kultivál, mintha az Úr a „katolikus“ nevezettel keresztjét is épen csakis az egyházra hagyta volna; mikor láttam, hogy az evangeliumot hány lélek és szív szolgálja s kivált mikor észrevettem, hogy nincs annyi bankó, melyet millionáriusok áldoznak a szektákért, mint amennyi élő, érző, Krisztusért lángoló nő szív van az egyházban, kik az ifjúságot nevelik s az „anyaszentegyház“ szép nevéből az „anya“ szót és

jelentést maguknak sajátos értelemben lefoglalják: akkor ez a jogilag gyenge s igénytelen egyház erkölcsi óriássá növekedett szemeimben, a legfölségebb s legimpozánsabb intézménnyé az új-világban.

Ime itt áll és él és küzd az „Ecclesia gentium”, minden fajból, népből, nyelvből; a biszniszért való kapkodásban, a hullámzó nézetek és vélekedések áramaiban s él úgy, hogy örvend s küzd úgy, hogy győz. Mikor ezt írom, itt a hajón, akkor érzem csak igazán, hogy mi az az Ecclesia! Mert a hullám magasan csapong s a hajó recseg (bocsássa meg a szedő is, hogy ily hakumbakumos az írásom), de azért törtet s reméljük, révpartot ér; ilyen az Ecclesia.

Az amerikai katolikus egyháznak kedvez a yankee-knek angol, konzervatív szelleme, mely valóban szabadságot biztosít neki s tisztelettel viseltetik a vallás iránt. Másodszor tartja az anyaszentegyházat az irek katolikus lelkesülése. Az ir nép a legkatolikusabb nép, ami az egyházhoz való ragaszkodást illeti. Nem mondom, hogy a legkatolikusabb erkölcsében, mert nagy bűnei vannak, de történelme egybeforrasztotta e népet az egyházzal s az az egyik legnépszerűbb tradíciója, hogy az egyházat, mely egymaga védte mindig az ir népet elnyomtatásában, soha el ne hagyja. Azért minden „airis” rettenthetetlen katolikus; átlag mind templomba jár vasárnap, bőjtől pénteken s rendkívül áldozatkész s milliókat ad egyházi célokra. Ami Amerikában nagyszerű intézet, szeminárium, kollégium van, az elsősorban airis zsebekből való. Nem mondom, hogy mind praktikus katolikus; dehogy, vannak, kik nagyon is lazák, de ami a lelkesedést s a hű ragaszkodást illeti az egyház védelme tekintetében, az mindig megvan bennük. Már pedig az airi-

sok nagy hatalmat képviselnek Amerikában; a politikában ők a szerepvivők; az amerikai klerus általában belőlük való; igen elszánt s jogait fel nem adó népfaj; esze sziporkás, nyelve ostor is, kard is, „strenous nation“. Egy lelkes, magyar pap nem győzte nekem bizonyítani, hogy az új-világ katholicizmusára nézve az ír népnek providenciális szerep jutott. Csak elnebázza magát s ne nézzen le más s ne tévessze szemei elől, hogy iskola nélkül a templom nem győzi. A németek mindenütt azt mondják: először iskolát, aztán templomot, vagyis az iskolában tartják az istentiszteletet, míg külön templomuk föl nem épül. A németek s a lengyelek hasonlóképpen nagy támaszát képezik az egyháznak az új-világban, mely minden erejét (az aranyon kívül) végre is az óvilágból meríti.

Hallottam ugyan németektől panaszt is az airisokra, kivált a hegemoniát s az iskolaügy elhanyagolását illetőleg, de ezt sem szabad általános érvényűnek elfogádnunk. A hegemoniás hajlamok nagyon természetesek az ő helyzetükben; az iskolaügy pedig néhol a legjobb akarattal sem emelhető ki a sun-day-school szerény kereteiből, ott t. i., hol a lakosság kevés különiskola fentartására. Különben pedig a baltimorei zsinat ugyancsak hangoztatja a katolikus iskolák felállítását s az utolsó papi exerciciumokon New-Yorkban (minden papnak évenként a szemináriumba kell jönnie 3 napi lelkigyakorlatra s fizetni az ellátásért 8—9 dollárt) a new-yorki érsek keményen rászólt azokra a papokra, kiknek még nincs külön katolikus iskolájuk. „Építsetek, csináljatok katolikus iskolát, ahogy csak lehet; az első évben én szívesen fedezem a magaméból a budgetet.“ Ezt mondja egy amerikai érsek, nem mikor főnlevő katolikus iskolák elkö-

zösítésének megakadályozásáról, hanem ujaknak alapításáról van szó. Ugyan mit tenne az amerikai érsek, ha Magyarországon püspök volna? !

S honnan veszi a newyorki érsek s a többi püspök a pénzt? Az egyházközségek a kollektából bizonyos percentet (New-Yorkban öt percentet) juttatnak a püspöknek s ha az ki nem futja, adnak az irek! Épített a newyorki egyházmegye egy oly szemináriumot, amilyenhez csak foghatót is nem látam a világ hátán; hogy nagyon keveset mondjak: az esztergomit össze sem lehet azzal hasonlítani. S tíz év alatt tisztán áll; egy cent adóssága sincs!

Az omahai püspök mégis azt említette, mikor nála tisztelegtem: „A magyar püspökök nagyon gazdagok“. „Monsignore, a magyar püspökök gazdagok, már aki; igaz; de ha a newyorki katedrális s a newyorki szemináriumot s azt a temérdek sok intézetet nézem, azt kell mondanom, hogy az amerikai püspököknek mégis több pénzük van.“

Így van az most; kívánatos, hogy a katolikus egyháznak ezt a páratlan fejlődését az amerikai viszonyok később meg ne akasszák, hanem segítsék s megerősítsék. Adj, Uram, ehhez lelket az égből s embert a földről, ki a lelket energiává kiváltani képes.

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent-István-Társulatnak, ez lesz a hivatása a kiadásában meginduló Szent István könyveknek.

Hangsúlyozzuk, hogy *katholikus*. De ne ijedjen meg e jelzőtől senki. Mi nem akarunk hitvitázó irodalmat teremteni, nem akarunk a más vallásúak vallási meggyőződésével és vallási tételeivel foglalkozni. Nem akarunk senkit sem támadni. Mi csak a saját vallásunk elveit s az ezekből kialakult katolikus szellemet és világnézetet akarjuk a tudás minden ágában érvényesíteni. Meg akarjuk mutatni, hogy az igaz tudomány nem ellenkezik a Krisztus kinyilatkoztatásával, melyet sértetlenül őriz és a maga teljességében tanít a katolikus egyház. Meg akarjuk győzni arról a világot, hogy a tudós is, a vegyész, a csillagász, a bölcsele, az irodalommal foglalkozó, a természettudós is lehet igaz katolikus és viszont, hogy a tudomány művelésében a katolikus hit és meggyőződés nem akadály, inkább nagy segítség.

Ezzel kapcsolódik egy másik célunk is: a katolikus tudósoknak, tanároknak, íróknak teret nyújtani, ahol tudományukat, tanulmányaik eredményét a nagyközönség elé vihetik. A **Szent István könyvek** sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A **Szent István könyvek** a tudomány mai színvonalán fognak mozogni. Oly stílusban óhajtjuk a könyveket megjelentetni, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a **Szent István könyvek** mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon reméljük, elérjük a harmadik célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e program megvalósítása nagyban függ attól, hogy a katolikus közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A Szent-István-Társulat igen nagy anyagi áldozatokkal indítja útjára a **Szent István könyvek** sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahova szánva vannak.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK sorozatából megjelentek:

1. *Zubriczky Aladár dr.*: Jézus élete és a vallástörténet.
2. *Wolkenberg Alajos dr.*: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. *Wolkenberg Alajos dr.*: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene.
- 5—6. *Balanyi György dr.*: A szerzetesség története.
- 7—8. *Alszegehy Zsolt dr.*: A XIX. század magyar irodalma.
9. *Miskolczy István dr.*: Magyarország az Anjouk korában.
10. *Palau-Timkó*: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. *Quadrupani-Babura László dr.*: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. *Prohászka Ottokár*: Elbeszélések és utirajzok.